

vacak [4] **A:** 1829 *Vaszak* (TudGyűjt. 11: 96); 1888 *vacak* (Nyr. 17: 576); 1894 *vaczkol* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1829 'értéktelen holmi, limlom | Plunder, Kram' # (↑); **2.** 1930 'hímvestző | männliches Glied' (Zolnay–Gedényi) | <MN> 1912 'értéktelen, rossz, hitvány | wertlos, schlecht' # (NSz.) **Sz:** ~ol 1835 *vaszakolni* [sz.] (Tzs. *Stören* a.)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A → *vacok* 'fekvőhely, vacok; szegényes fekvőhely' szóból keletkezett. A főnévi 2. jelentés tréfás metafora. A melléknévi jelentés a jelzői használat eredménye. ⊖ Idetartozik: a *vicik-vacak* 'kacat, limlom, holmi' [ikerszó] (1873: Nyr. 2: 93); 'értéktelen, rossz' (1962: ÉrtSz.), amelyek játshi szóalkotással keletkeztek a *vacak* szóból.

📖 MNy. 55: 369; Grétsy: Szóhas. 74; TESz., *vicik-vacak* a. is; EWUng. • Vö. *vacok*

vacillál **A:** 1619/ *vacillálni* [sz.] (MNy. 66: 344) **J:** 'habozik, tétoázik | wanken, zaudern'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *vacillare* 'inog, ingadozik, inog, billeg; gyenge lábakon áll <elvon>', (h.) 'ingadozó, állhatatlan' [valószínűleg onomatopoetikus]. ⊗ Megfelelői: fr. *vaciller*; ol. *vacillare*; stb.: 'inog, ingadozik, tétoázik'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vagány*

vacok **A:** 1664 *Vatzkor* kőrtvély (MNy. 8: 419); 1791 *vatzkar*-is (NSz.); NYJ. *backārfa*, *vaszkar* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1664 'vadon növő, nemesítetlen <körte, alma> | wild, unveredelt <Apfel, Birne>' (↑) | <FN> 1747 'vadkörte; vadalma | Holzapfel; Holzbirne' (Nyr. 98: 154)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *backar* változat szó eleji *b*-jéhez vö. → *vacsora*, → *verdung* stb. – A *vaszkar* változat szó belseji *sz*-je deaffrikálódással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

vacog **A:** 1400 ? *Wachogow* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1790 *vatzogott* (NSz.); 1816 *vatzagó* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1400 ? 'hidegtől, félelemtől reszket | vor Kälte, vor Angst zittern' # (↑), 1790 'ua.' (↑); **2.** 1863 'tyúk kotyog | glucken <Henne>' (Kriza [szerk.] Vadr. 522); **3.** 1863 'kisgyermek kuncog, göcög | kichern, lachen <kleines Kind>' (Kriza [szerk.] Vadr. 522)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg a hidegtől vagy félelemtől reszkető ember fogvacogásának utánzására jött létre. A szóvég -g gyakorító képző. A 2., 3. jelentés metafora, a 3. jelentés létrejöttében valószínűleg a → *kacag* hatása is szerepet játszott.

📖 TESz.; EWUng.

vacok [4] **A:** 1538 *waczek* [ES. NEM M.] (Oklsz.); 1618/ *vacok* szekerem (MNy. 79: 249); 1680 k. *vaczkomból* (Grétsy: Szóhas. 75); 1784 *vafzok* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 93); 1792 *vászaból* (NSz.); 1874 *vaczk* (CzF.) **J:** **1.** 1538 ? 'táska, tarisznia | Felleisen' (↑); **2.** 1618/ ? 'alvóhely, nyugvóhely <állatoké is>; szegényes, silány rendetlen fekvőhely | Gebett, Lager <auch als Ruheplatz von Tieren>; armseliger, schlampiger Liegeplatz' (↑), 1777 'ua.' (Grétsy: Szóhas. 77); **3.** 1680 k. 'rongyos ruha | zerlumptes Kleid' (↑); **4.** 1792 'ágybeli, ágynemű | Bettwäsche' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **5.** 1807 'a kocsány végén levő, megvastagodott csúcs, amelyen a virág részei állnak | Rezeptakulum <Bot>' (MagyFűvészk. 20); **6.** 1863 'bemélyedés, vajat, amely vmit tart v. magába foglal | Lager <Technik>' (Kriza [szerk.] Vadr. 522)

■ Valószínűleg jövevénytörzs, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Feltehetőleg a következő szavakkal függ össze: ném. (kor. úfn.) *watsackh* 'táska, iszák, tarisznia', (h. kor. úfn.) *watsak* 'ua.'; le. (R.) *wacek* 'táska, iszák, tarisznia'; cseh *vaček* '(pénzes) erszény'; szlk. *vačok* 'ua.'. A szláv szavak német átvételek [< ném. (kfn.) *wāt* 'ruha, szövet' + *sac* 'zsák, táskák; stb.']. (⇒) A magyarba esetleg a németből vagy a lengyelből került. (△) A származtatás jelentős nehézsége, hogy az 1. jelentés csak az 1538-as adathoz köthető, amely azonban egy lengyel szó is lehet. Amennyiben az első adat magyar, a 3. jelentés ebből jött létre metonimikusan. A 2. 5. jelentés metonímia, az 5., 6. jelentés metafora a 3. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 776; MNy. 55: 369; Grétsy: Szóhas. 74; TESz.; EWUng. • Vö. *vacak*, *zsák*

vacsora **A**: 1395 k. *vagara* (BesztSzj. 1243.); 1405 k. *vachora* (SchlSzj. 1831.); 1533 *Voczora* (Murm. 2103.); 1754 *vátsorát* (NSz.); NYJ. *bacsora* (ÚMTsz.); *vacsira*, *vacsura* (MTsz.) **J**: 1. 1395 k. 'esti étkezés | Abendessen' # (↑); 2. 1901 'halottak emlékére való ebéd | Mittagsmahl als Totenerinnerung' (Nyr. 30: 178) **Sz**: ~**l** 1416 u.¹ *vaíoralo* [sz.] (BécsiK. 145) | ~**tlán** 1416 u.¹ *vaíoralatlan* (BécsiK. 146) | ~**latta** 1416 u.² *vaíoralatta* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 32va) | ~**zik** 1830 *vatsorázás* [sz.]; *vacsorázás* [sz.] (Minerva 6/4: 26); 1858 *vacsorázni* [sz.] (NSz.)

■ Szláv jövevénytörzs, esetleg a szerbhorvátból vagy a szlovákból. | (≡) Szbhv. *večera*; szlk. *večera*; – óe. szl. *večera*; szln. *večerja*; ukr. *вечеря*; stb.: 'vacsora, estebéd' [< szláv **večerъ* 'este']. (△) A szerbhorvát vagy szlovák származtatás mellett szól a szó belseji depalatalizált *r*. A *vacsora* változat hangrendi kiegyenlítéssel keletkezett. A *vacsira* változathoz vö. →*harisnya*, →*karima*. A 2. jelentéshez vö. →*úrvacsora*.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 544; TESz.; EWUng. • Vö. *úrvacsora*, *vecsernye*

vad **A**: 1138/ *Wadí* [szn.] (MNy. 32: 204); 1138/ *Wodasu* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 95); 1214/ *Wadu* [szn.] (VárReg. 314.); 1298 *vodberekina* (Oklsz.); 1372 u./ *vadnak* (JókK. 152); NYJ. *odas* [sz.] (MTsz.) **J**: <FN> 1. 1138/ ? 'vadon élő állat | wildes Tier, Wild' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1208/ 'erdő | Wald' (Oklsz.); 3. 1791 'vadember | Naturmensch' (NSz.); 4. 1806 'vadon | Wildnis' (NSz.); 5. 1831/ 'képtelen, lehetetlen dolog | Absurdität' (NSz.) | <MN> 1. 1251 'szabálytalan, időszakos víz, vízfolyás | unreguliert <Gewässer>' (Oklsz. *vad-víz* a.); 2. 1298 'eredeti életkörülményei között, vadon élő, nem nemesített, nem termesztett (növény), nem tenyésztett (állat) | nicht gezüchtet (Tier, Pflanze)' # (↑); 3. 1340 'bősz, kegyetlen, erőszakos; féktelen | grimmig; zügellos' (Oklsz.); 4. 1456 k. 'civilizálatlan, primitív (nép) | barbarisch, primitiv' # (SermDom. 2: 473); 5. 1590 'fanyar, csípős (íz) | herb' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 53); 6. 1628 'félénk | scheu' (NySz.); 7. 1748 'heves | heftig' # (NSz.); 8. 1750 'képtelen, lehetetlen | unmöglich, absurd' (NSz.); 9. 1757 'elhagyott, kietlen (terület) | wüst (Gebiet)' # (NSz.) **Sz**: ~**as** 1138/ [HN.] (↑) | ~**ász** 1256 *Wadaz* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 154); 1395 k. *vadaž* 'aki vadászni szokott | Jäger' (BesztSzj. 798.) | ~**ászik** 1405 k. *vadažo* [sz.] 'vadász | Jäger' (SchlSzj. 1478.) | ~**ászat** 1416 u.¹ *vadazatnac* (BécsiK. 319) | ~**ászás** 1456 k. *vadažafa* (SermDom. 1: 432) | ~**ul** 1552 meg *vadult* (Heltai: Dial. I3a) | ~**óc** 1567 *wadocz* 'konkoly, vadzab | Lolch' (Oklsz.); 1792 'éktelen, fegyelmezetlen, zabolátlán; félénk, ijedt | zügellos; scheu' (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Osztyj. (V.) *wont*, (DN.) *unt*; lp. (norv.) *vuow'de*, (L.) *vuou'tē*: 'erdő' [fgr. **βamta* 'ua.']. (△) A szó belseji **mt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*ad*, →*tud* stb. A jelentéstanához vö. lat. *silva* 'erdő' : *silvaticus* 'erdő-; vad'; ném. *wild* 'szelídítetlen; civilizálatlan; fegyelmezetlen; stb.', *Wilde(r)* 'primitív ember, vadember', *Wildnis* 'vad környék'; stb.

TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *dámvad, dúvad, évad, fenevad, kocavadász, vad-, vadon, vadonatúj*

vad-

I. ~víz A: 1251 *Cheruoduiz* [HN.] (Oklsz.); 1808 *Vad víz* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'feltörő talajvíz; esőzéskor, hóolvadáskor a hegyről lezúduló víztömeg | (hvorquellendes) Grundwasser; Wildwasser' | **~hús A:** 1550 *watthusst* (LevT. 1: 1) **J:** 'kötszövet megvastagodása sejtburjánzás következtében | Fleischwucherung' | **~hajítás A:** 1877 *vadhajítás* (NSz.) **J:** 'fattyúhajítás (fákon) | Wildling (am Baum)'

II. ~kert † A: 1283 *Wodkerth* [HN.] (Oklsz.); 1358–1359 *wadkerth* (MNy. 15: 144) **J:** 1. 1283 'erdei kert, erdőkert | Waldgarten' (↑); 2. 1575 'állatkert | Tiergarten' (Heltai: Krón. 169a)

III. ~disznó A: 1395 k. *vad dýfno* (BesztSzj. 1029.) **J:** 'erdőkben, mocsaras helyeken élő, zömök testű, rövid lábú, nem kérődző, páros ujjú patás állat | Wildschwein (Sus scrofa)' # | **~macska A:** 1395 k. *vad magka* (BesztSzj. 1067.) **J:** 'a házimacskához hasonló, erdőben élő ragadozó | Wildkatze (Felis silvestris)' # | **~méh A:** 1395 k. *vad meý* (BesztSzj. 1146.) **J:** 'a mézelő méh vadon élő rokona | Waldbiene' | ILYENEK MÉG: **~szamár** 'szamárhoz hasonló afrikai vadállat | Wildesel (Equus asinus africanus)' (1395 k.: BesztSzj. 967.); **~kan** 'a vaddisznó hímje | Wildeber' (1405 k.: SchlSzj. 1458.)

IV. ~alma A: 1395 k. *vad alma* fa (BesztSzj. 915.) **J:** 'vadon tenyésző, nemesítetlen alma | Holzapfel' | **~szőlő A:** 1395 k. *vad zelew* (BesztSzj. 811.) **J:** 'borostyánszőlő | Jungfernrebe (Parthenocissus)' | **~körte A:** 1560 k. *Vad kórthwely* (GyöngySzt. 245.) **J:** 'vadon termő, apró, fanyar ízű körte, vackor | Holzbirne' # | ILYENEK MÉG: **~zab** 'a zabbal rokon gyomnövény | Wildhafer' (1585: Cal. 1121.); **~gesztenye** 'a vadgesztenyefa tüskés toktermése | Roßkastanie' (1808: Sándor I.: Toldalék)

V. ~házasság A: 1796 *vad Házasságot* (NSz.) **J:** 'törvényes házasságkötés nélküli életközösség | wilde Ehe' # | **~idegen A:** 1798 *vad-idegenséget* [sz.] (NSz.) **J:** 'teljesen idegen | wildfremd' # | **~regényes A:** 1832 *vad regényes* (Mulattató 4: 100) **J:** 'változatos, (zord) szépségével a képzeletet megmozgató (táj), vadromantikus | wildromantisch' # | ILYENEK MÉG: **~nyugat** 'Észak-Amerika nyugati, régebben kevésbé művelt, civilizált területe | Wildwest' (1888: PestiH. 1888. jún. 8.: 7); **~evezős** 'evezést egyesületen kívül, nem versenyszerűen űző személy | Ruderer, der kein Mitglied eines Ruderervereins ist' (1913: BpHírlap 1913. jan. 5.: 35)

■ Összetételi előtag, azonos a →*vad* szóval. | (△) Az előtagnak az összetételekben az alábbi jelentésük van: 1. csoport: 'váratlan helyen kicsírázó, kihajtó, (ki)fakadó'; 3. csoport: 'nem házasított'; 4. csoport: 'nem nemesített'. A *vadkert* (2. csoport) 1. jelentése a régi kertkultúrának egy speciális szakszava: a mezőn, határban vagy a dűlön kialakított gyümölcsöskertekre utal; a *vad-* 2. jelentésénél egy főnévi jelző. Az 5. csoport összetételei főleg német mintájú tükörfordítások; vö. ném. *wilde Ehe* 'vadházasság', *wildfremd* 'vadidegen' stb. A második tag a magyarban (a címszók kivételével): *hajítás* (→*hajt*³), *körte* (→*körtvély*), *házasság* (→*házas*), *regényes* (< →*regény*).

TESz.; EWUng. • Vö. *alma, disznó, hajt*³, *házas, hús, idegen, kert, körtvély, macska, méh*¹, *regény, szőlő, vad, víz*

vád → *vádol*

vádli A: 1848 *vádlit* (NSz.); NYJ. *vándli* (ÚMTsz.) **J:** 'az alsó lábszár hátsó része, lábikra | Wade'

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-oszl.) *wadel*, (B.) *wād'l*: 'vádli' [< ném. *Wade* 'az alsó lábszár hátsó része, vádli']. (△) A *li* szóvéghez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A *vándli* változat egy szervetlen *n* hangot tartalmaz.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *mócsing*, *veranda*

vádol [1] **A**: 13. sz. második fele/ *vadulatia* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *vadlana*, *vadolom* (JókK. 10, 25); 1493 k. *hamýswaadolaasokon* [sz.] (FestK. 148–149); 1566 *vádallhatod* [sz.] (Heltai: Fab. 72) **J**: **1.** 13. sz. második fele/ 'vmilyen váddal illet | anklagen, beschuldigen' # (↑); **2.** 1474 'vall, megvall, bevall | gestehen, bekennen' (BirkK. 8); **3.** [főleg *el*-] 1828 'vállal, elvállal | auf sich nehmen' (TudGyűjt. 10: 68) **Sz**: ~**at** 13. sz. második fele/ 'vád, szemrehányás, panasz | Beschuldigung, Anklage' (↑) | ~**ás** 1416 u./¹ *vadolafer* (BécsiK. 75) | **vádló** 1495 e. *vadolo* <FOLY MN-I IGENÉV> (GuaryK. 118); 1520 *vadolo* 'vádát emelő személy | Ankläger' (GyöngySzt. 114.); 1539 *vádoló* 'tárgyeset | Akkusativ' (Sylvester: Grammatica 40) | **vádlott** 1520 *megvadold* <BEF MN-I IGENÉV> (GyöngyGl. 121.); 1838 *vádlottnak* 'az a személy, akit bűncselekménnyel vádolnak | Angeklagte(r)' (NSz.)

vád **A**: 1551 *vádak* [✍] (NádLev. 153) **J**: **1.** 1551 'megbélyegző panasz, ill. büntetőeljárás jogi alapja | Beschuldigung, Anklage' # (↑); **2.** 1807 'vádló; vádhatóság | Ankläger; Anklagebehörde' (NSz.) **Sz**: ~**askodik** 1630 *vádaskodásockal* [sz.] (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **vádol** jövevényszó egy szláv nyelvből, esetleg a bolgárból vagy a szlovénből. | (≡) Blg. *вадя* '(meg)rágalmaz, megszól, feljelent, bepanaszol'; szln. (N.) *vāditi* 'feljelent, bepanaszol, megvádol; nyíltan kimond, elismer'; – óe. szl. *vaditi* 'megvádol, (meg)rágalmaz, megszól'; or. (R.) *вадуму* 'megvádol'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *vādati* 'szól, beszél, elárul, stb.'; gör. *αὐδάω* 'kiabál, kiált, beszél'; stb.] (△) A déli szláv nyelvekből való származtatás mellett szól az a körülmény, hogy a szó a jogi terminológiához tartozik; vö. *perel* (→*per*¹), →*poroszló* stb. Az első szótag magánhangzójának eredeti rövidségéhez és a 2. jelentéshez vö. a szóhasadással keletkezett →*vall* szót. A 3. jelentés a 2.-ra megy vissza. A *vádoló* származékszó, mint régi, nyelvtani szakkifejezés, a lat. *accusare* 'panaszt emel, bepanaszol; megvádol' : *accusativus* 'tárgyeset' mintájára keletkezett; a jelentéstanához vö. még or. *винити* 'megvádol' : *винительный надеж* 'tárgyeset'.

■ A **vád** elvonás. | (△) A *vádol*-ból lett elvonva.

📖 Nytud. 5: 276; NNyv. 1: 151; Kniezsa: SzlJsz. 544; TESz.; EWUng. • Vö. *óda*, *vall*, *viszont*-

vadon **A**: 1342 ? *Vodon* [SZN.] (OkI Sz.); 1527 *vadon* erdőben (ÉrdyK. 544); 1760 *vadony* (NSz.) **J**: <MN> **1.** 1527 'sűrű, elhagyott, zord {erdő} | wild, öde, dicht {Wald}' (↑); **2.** 1760 'műveletlen, vad | unbebaut' (↑) | <FN> **1.** 1792 'elhagyott, kietlen, zord vidék | Einöde' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Barlangos* a.); **2.** 1794 ? 'sűrű, elhagyott erdő | Wildnis, Gestrüpp' (NSz.); **3.** 1829/ 'ua.' (NSz.); **4.** 1834 'vadember | Naturmensch' (NSz.); **5.** 1838 'szelídítetlen vadállat kölyke | Wildling' (Tsz.)

■ Származékszó. | (△) A →*vad* szóból keletkezett *-n* ~ *-ny* névszóképzővel; vö. →*gyertyán*, →*kemény*, →*sovány* stb. – Eredetileg egy melléknév lehetett. A főnévi 1. jelentés különféle szókapcsolatok jelzőjének önállósulásával keletkezett; vö. *vadon erdő* (1527: ↑). A többi főnévi jelentés jelentésbővüléssel keletkezett. (△) Az értelmezés, miszerint a szó a →*vad* megszilárdult ragos alakja lenne, téves.

📖 MNy. 35: 45; TESz.; MSzFE. *vad* a.; EWUng. • Vö. *vad*

vadonatúj **A:** 1789 *vadonnat új* (NSz.); 1799 *vadonnatúj* (Márton J.: MNSz.–NMSz. Nagelneu a.); 1806 *vadonat új* (NSz.) **J:** 'teljesen új | nagelneu'

■ Összetett szó. | ⊕ A *vadonat* (→*vad* szó + *-n* és *-t* határozórag) + →*új* összetételi tagokból keletkezett határozói alárendeléssel. Az előtagnak nyomatékosító szerepe van; egykor a *-t* helyett szintén az *-n* határozórag állt: *vadonanúj* 'vadonatúj' (1621: Szenczi Molnár: Dict.). A *vadonat* más melléknevek előtt is hasonló szerepben fordul elő: *vadonat idegen* 'teljesen idegen, vadidegen' (1858/: NSz.); *vadonat véres* 'vértől elborítva' (1871: NSz.) stb. ⊖ Idetartozik: *vadonúj* 'vadonatúj' (1838: Tzs.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *új*, *vad*

vág **A:** 1138 *holutwag* [HN.]; *holut Wag* [HN.] (MNL (OL) Dl. 286216); 1320 *Fridmanvagasa* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 257); 1372 u./ *Vaganak* (JókK. 39); 1495 *wagokees* (Neumann: Registrum 2941.) **J:** 1. 1320 'élőfát, erdőrészt' kiirt | abholzen' # (↑); 2. 1341 'éles eszközzel lemetsz, behasít, feldarabol | spalten, hacken; eine Spur ziehen' # (OkISz. *kő-vágó* a.); 3. 1416 u./¹ 'vminek, vkinek az útját, haladását' elrekeszti, másfelé tereli | sperren (Weg, Wasser usw.)' # (BécsiK. 23); 4. 1416 u./² 'leöl, lekaszabol | niedermetzeln, schlachten' # (MünchK. 96ra); 5. 1456 k. 'hirtelen mozdulattal üt, csap, dob | plötzlich entscheiden und handeln' (SermDom. 1: 230); 6. 1818 ? 'illik vhová, összeegyeztethető vmivel; kapcsolódik, tartozik vmihez | in od. zu etw passen od. gehören' # (NSz.), 1823 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Einschlagen* a.); 7. [főleg *meg~*] 1888 'gyorsan felel | jmdn anzapfen; bestehlen' (NSz.); 8. [főleg *be~*] 1897 'bemagol | sich etw einpauken' (Zolnay–Gedényi); 9. [*be~*] 1926 'gyorsan megeszik, befal, megiszik vmit | heftig und gierig essen' (Zolnay–Gedényi); 10. [*el~*] 1927–1936 'iskolában' elbuktat | (im Examen) durchfallen lassen' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ás** 1320 [HN.] (↑) | **vagdalt** 1416 u./¹ (↑) | **vagdaltat** 1416 u./¹ ki *vagdaltata* 'felvágat, feldaraboltat vmit | aushacken lassen' (BécsiK. 13) | ~**at** 1416 u./¹ *élvágatni* 'az áramló vízmozgást, áradást' elrekeszt, elterel; lezárat, befejeztet | (das Strömen) beenden lassen' (BécsiK. 23) | **vagdalkozik** 1594 e./ *Vagdalkoznak* (Balassi: Ist. B7a) | ~**ány** 1777 *Vágány* csavarváját 'csavarmenetes barázda, vajat | Schraubenrille' (Szily: NyÚSz.); 1858 'vasúti sín pár | (Bahn)gleis' (NSz.) | ~**ódik** 1782 *vágódik* (NSz.) | **vagdos** 1790 *vakdosnának* (NSz.) | **vagdalt** 1914 *vagdaltat* 'vagdalt hús, fasírozott | Hackbraten' (Ujság 1914. febr. 15.: 32); 1937 *vagdalt* 'vagdalt hús, fasírozott | Hackbraten' (Sauvageot: MFrSz.)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *wan̄k-* 'csap, ver, üt'; osztj. (V.) *way-* 'megmunkál, megfarag'; ? zürj. (Sz.) *vundj-* 'vág; (le)kaszál, arat'; ? votj. (Sz.), (K.) *vand-* 'vág; levág, leöl állatot' [ugor **βan̄k3-* (? fgr. **βan̄3-*) 'csap, ver, vág, metsz']. ⊕ A szó belsejének keletkezéséhez vö. →*ág*, →*ígér* stb. A jelentéséhez vö. ném. *schneiden* '(késsel) szétoszt; (le)kaszál, arat; operál; stb.'. A magyar igék jelentését számos igekötő meghatározza. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1138/ *Vaga* [sz.], [szn.] (MNy. 32: 134).

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fa-*, *fel-*², *vágóhíd*, *vágtat*

vagány **A:** 1720 ? *Vagány* [szn.] (Kázmér: CsnSz.); 1888 *Wágán-gazember* (Zolnay–Gedényi); 1900 *Vágán* (Jenő–Vető: TolvSz.); 1910 *vagány* (Zolnay–Gedényi) **J:** 'csibész, szélhámos, csaló | Gauner'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *vagant* 'csavargó, csibész'; – vö. még ném. *Vagant* 'ua.'. A franciában a fr. *vaguer* 'bolyong, barangol' [< lat. *vagari* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: cseh (R.) *vagant*; le. (R.) *wagant*; stb.: 'csavargó, csibész'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vacillál*

vágóhíd **A:** 1536 *wago hijdra* (Pesti: Fab. 56v); 1794 *vágóhidon* (NSz.) **J:** 1. 1536 'vágóállatok levágására való hely | Schlachthof' # (↑); 2. 1865/ 'bírósi tárgyalás | Gerichtsverhandlung' (NSz.); 3. 1868/ 'emberek lemészárlása | Gemetzel' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (⊕) Vö. ném. (h.) *schlachtbrücke* 'vágóhíd'. A német megnevezés eredetileg egy fajta pallóhídra utal, amelyet általában egy patak fölé építettek, és amelyen az állatot leölték. – A magyarban: *vágó* (a → *vág* folyamatos melléknévi igeneve) + *híd* szavak összetétele.

📖 NytudÉrt. 71: 82; TESz.; EWUng. • Vö. *híd, vág*

vagon **A:** 1838 *waggonok* (Társalkodó 1838. dec. 8.: 387); 1866/ *vagonban* (NSz.); 1878 *bagony* (NSz.); NYJ. *vagón* (Nyr. 52: 94) **J:** 'vasúti kocsi | Eisenbahnwagen' #

vagoníroz **A:** 1880 *kivaggonírozhatók* (GazdL. 1880. dec. 21.: 612); 1918 *bevaggonírozniok* [sz.] (NSz.); 1958 *bevaggonírozzák* (NSz.) **J:** [be~] 'vasúti kocsiba rak, tesz | einwaggonieren'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Waggon* 'vasúti kocsi, főleg tehervagon' [< ang. *wag(g)on* 'ua.']. | ném. *einwaggonieren* 'vagonba rakodik'. (≈) A *vagon* megfelelői: fr. *wagon*; szbhv. *vagon*; stb.: 'vagon, vasúti kocsi'. (⊕) A *bagon* változat a bajor-osztrák nyelvjárási alakok közvetítésével kerülhetett a magyarba.

📖 EtSz. *bagony* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bognár*

vagoníroz → *vagon*

vágta → *vágtat*

vágtat **A:** 1760 *vágtatom* (NSz.) **J:** 1. 1760 'siettet, sietve hajt | eilen lassen, eilend treiben' (↑); 2. 1774 ? '〈ló. lovagló személy〉 nagy sebességgel rohan | galoppieren; rasen, rennen 〈Person, Fahrzeug usw.〉' # (NSz.), 1787 'ua.' (NySz.); 3. 1838 'vagdal, tördel | zerschneiden, zerhauen' (Tsz. *Vágtató* a.)

vágta **A:** 1843 *Vágta* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1843 'a lónak a leggyorsabb futása | Galopp' (↑); 2. 1938 'rövidtávú futóverseny | Sprint' (Bánhidi: Sportny. 316) **Sz:** ~**zik** 1887 *vágtázott* (Vadász-Vers. 1887. márc. 31.: 123); 1939 *vágtázó* [sz.] (Bánhidi: Sportny. 316)

■ A szócsalád alapja, a **vágtat** származékszó. | (⊕) A → *vág* 'ver, üt, csap; dob, vet' igéből keletkezett *-tat* gyakorító-műveltető képzővel; vö. → *firtat*, → *kaptat* stb. A *vágtat* 3. jelentése főleg a nyelvjárásokban él. – A *vágta* elvonás a *vágtat* szóból; a lovaglósport nyelvén keletkezett és ma is él.

📖 Nyr. 46: 97; TESz.; EWUng. • Vö. *vág*

vagy¹ **A:** 1372 u./ *vagy* (JókK. 32); 1495 k. *vai* (MNy. 6: 22); 1547 *avad* (LevT. 1: 41); 1863 *Váegy* (Kriza [szerk.] Vadr. 522); NYJ. *vaty* (NSz.); *vej*, *vuj* (ÚMTsz.); *voj* (MTsz.) **J:** <KSZ> 1. 1372 u./ '〈két lehetőség közti választás kifejezésére〉 | oder' # (↑); 2. 1474 'azaz, vagyis | das heißt' (BirkK. 5); 3. [*vagy ... vagy*] 1474 'akár ... akár | entweder ... oder' # (BirkK. 4a) | <HSZ>

1. 1551 'körülbelül | etwa' # (MNY. 22: 117); 2. 1618 'legalább; akár csak | wenigstens; wenn auch' (NySz.). Sz: ~**lagos** 1842 *vagylagos* (Szily: NyÚSz.)

■ Egy személyragozott ige szófajváltásával keletkezett. | ☐ A *vagy*-ból jött létre, amelynek eredeti jelentése '(ő) van' volt, a →*van*¹ kijelentő mód, E/3. személyű alakjaként. Ma a *vagy* a →*van*¹ E/2. személyű, kijelentő módú alakja '(te) vagy, létezel' jelentéssel. – Az igéből kötőszóvá válás az ősmagyar kor végén olyan kérdő mondatokban történt, amelyekből alanyi mondat függött. A mondat kérdő jellege később elhomályosodott, s a *vagy* igei funkciója háttérbe szorult. Határozószóvá olyan választó mondatokban válhatott, amelyekben a felmerülő lehetőségek közül az elsőt elhagyták. A *vad*, ill. a *vaj* változatok *gy > d* depalatizálódással, ill. *gy > j* deaffrikálódással keletkeztek.

☞ MNY. 22: 117; TESz.; NéprNytud. 15–16: 120; TNyt. 1: 477; EWUng. • Vö. *vagyis*, *van*¹

vagy² → *vagyon*

vágy → *vágyik*

vágyik A: 1211 ? *Vagia* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 503); 1484 *Naghrawago* [sz.] [szn.] (Oklsz. *nagyra-vágyó* a.); 1527 *vagyogywnk* [d-j] [sz.] (ÉrdyK. 251); 1598 *vág* (NySz.); 1784 *vágyom* [▽] (NSz.) J: 1. 1484 'kívánságot érez, sóvárog vmi után | Sehnsucht, Verlangen haben' # (↑); 2. 1527 'vhová el szeretne jutni, vhol szeretne lenni | sich irgendwohin sehnen, irgendwo sein mögen' (↑); 3. 1584 'testi gyönyör élvezetére érez kívánságot | fleischliche Gelüste haben' (NySz.) Sz: ~**ódik** 1527 (↑) | ~**akozik**, ~**akodik** 1581 *vagiakoznak* (MNY. 67: 487); 1604 *Vágyakodás* [sz.] (Szeneci Molnár: Dict.)

vágy A: 1804 *vágyamot* (Nyr. 41: 311) J: 1. 1804 'erős, kínzó kívánság vmi után | Sehnsucht' # (↑); 2. 1804 ? 'vmely kívánságnak a tárgya | Objekt der Sehnsucht' (Nyr. 41: 311), 1842 'ua.' (NSz.); 3. 1832 'nemi vonzódás | Gelüste' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vágyik** ismeretlen eredetű. | ☐ A *vágy* főnév a *vágyik* főnévi származékszavából elvonással keletkezett a nyelvújítás korában; vö. *vágyakodás* 'sóvárgás, vágy' (1604: Szeneci Molnár: Dict.); *vágyás* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *vágyódás* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék); *vágyóság* 'ua.' (1832: Kreszn.); stb. ☐ Finnugor örökségként való magyarázata kevésbé valószínű.

☞ TESz.; UEW. 549; EWUng. • Vö. *ét-*

vagyis A: 1739 *vagy-is* (NSz.) J: 1. 1739 ? 'azaz, tehát | das heißt' # (↑), 1754 'ua.' (NSz.); 2. 1739 ? 'vagy | oder' (↑), 1757 'ua.' (NSz.); 3. 1786 'illetőleg, jobban mondva | besser gesagt' # (NSz.)

■ Összetett szó. | ☐ A →*vagy*¹ 'vagy; azt jelenti, vagyis' + *-is* tagokból keletkezett, szerzetlen összetétellel. Összetett mondatokban keletkezett a mondatthatar eltolódásával. A 3. jelentés az elsőből fejlődött ki.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *is*, *vagy*¹

vagyon A: 1138/ ? *Wagín* [szn.] (MonStrig. 1: 95); 1570 *Vagyonsága* [sz.] (NySz.); 1590 *vagyon* (NySz.); 1769 *vagyomokat* (MNY. 8: 32); 1771 *vagyamos* [sz.] (NySz.); 1784 *vagyony*

(Baróti Szabó: KisdedSz. 93) **J: 1.** 1138/ ? 'a létező, meglevő, ami van | Vorhandenes' (↑), 1570 'ua.' (↑); **2.** 1692 'anyagi javak | Vermögen, Habe' # (MonÍrók. 34: 202); **3.** 1777 'vminek a tömege | Masse' (NySz.); **4.** 1792 'szellemi tulajdon, tehetség | Geistesgabe' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1795 'lény | Wesen' (NSz.) **Sz: ~os** 1708 *vagyonos* (MNY. 8: 32) | **~talan** 1772 *vagyontalansága* [sz.] 'nem létező | nicht existierend' (NSz.); 1808 *Vagyonatlan* 'szegény | mittellos' (Sándor I.: Toldalék)

vagy² † **A:** 1138/ ? *Wagís* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 203); 1138/ ? *Mawag* [szn.]; *Mauog* [szn.] (MonStrig. 1: 90, 89); 1416 u.¹ *vagokat* (BécsiK. 75) **J: 1.** 1138/ 'ami, aki van, létező, meglevő | Vorhandenes' (↑); **2.** 1138/ ? 'vagyon, birtok | Besitz, Vermögen' (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (↑)

van² Δ **A:** 1835 *van* (NSz.) **J: 1.** 1835 'a meglevő dolog | Vorhandenes' (↑); **2.** 1855 'létező, lény | Wesen' (NSz.); **3.** 1886 'vagyon | Vermögen' (Nyr. 15: 355)

■ Különböző személyragos igék szófajváltása. | ⊕ A *vagyon* szóból keletkezett (a →*van*¹ ige régi, E/3 személy, kijelentő módú alakja + -n személyrag), *vagy*-ból (eredetileg a →*van*¹ E/3. személyű, kijelentő módú alakjából), ill. a →*van*¹ (E/3. személy, kijelentő mód) igékből; mindhárom igealak jelentése eszerint '(ő) van'. A szófajváltás az ősmagyarban mehetett végbe; a szavak ezáltal igenévszóvá váltak. Hasonló fejlődéshez vö. csuv. *pur* 'van; gazdagság, bőség, jólét, készlet'; oszm. *var* 'van; vagyon'. – A szócsalád tagjainak eredeti jelentése az 1. jelentés, bár ez a *vagy* szóra későbbi korból nem adatolt. ⊕ A magyarázat, miszerint a *vagyon* egy deverbális névszó lenne -n névszóképzővel a *vagy* igéből, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 240, 242; MSFOu. 185: 62; TNyt. 1: 558; EWUng. • Vö. *van*¹

vaj¹ **A:** [1018–1038/] *Wayas* [sz.] [hn.] (Györffy: DHA. I: 97); 1075/ *woioser* [sz.] [hn.] (MonStrig. 1: 55); 1086 *Woiadi* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1093/ *woyas* [sz.] [hn.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1395 k. *way* (BesztSzj. 1021.) **J: 1.** [1018–1038/] 'zsír; zsiradék | Fett; Fettstoff' (↑); **2.** 1395 k. 'tejfölből, tejszínből köpült zsiradék | Butter' # (↑) **Sz: ~as** [1018–1038/] [hn.] (↑) | **~az** 1600 k. *vajazd* meg (Radvánszky: Szak. 180)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *wāj* 'zsír'; osztj. (V.) *woj* 'ua., vaj, olaj'; zürj. (Sz.) *vij* 'vaj'; votj. (Sz.) *wej* 'ua., zsír, olaj'; cser. (KH.), (U.) *ü* 'olaj, vaj'; md. (E.) *oj*, (M.) *vaj* 'ua., zsír'; finn *voi* 'vaj'; lp. (norv.) *vuoggjā* 'ua.; (félíg) folyékony zsiradék' [fgr. **boje* 'zsír, zsiradék']. ⊕ Megfelelői: tat. *mai*; türkm. *mai*; stb.: 'vaj, zsír'.

📖 MSzFE.; TESz.; EWUng.

vaj² × **A:** 1372 u./ *vajha* (JókK. 74); 1416 u.² *Vach* (MüncK. 52vb); 1616 *vah* (NySz.); 1773 *Vallyha* (NSz.); 1823/ *Vajh* (NSz.); 1832 *Váj* (NSz.) **J: <HSZ>** **1.** 1372 u./ 'ha, hacsak, bárcsak | wenn nur' (↑); **2.** 1514 'vajon, -e, hogy | ob, ob ... wohl' (LobkK. 5) | **<ISZ>** 1416 u.² '(különbféle érzelmek kifejezésére, nyomatékosító funkcióban is) | <zum Ausdruck versch. Gefühle, auch in verstärkender Funktion>' (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. A →*vijjog* tövével lehet összefüggésben. Hasonló onomatopoetikus szavak: lat. *vah*; rom. *vai*; stb.: 'indulatszó'. A szóvégi *j* ~ *h* váltakozáshoz vö. →*á*, →*eh*. Az indulatszó szófajváltása óhajtó, ill. kérdő mondatokban történt meg. A határozói 2. jelentés a →*vajon* hatását tükrözi.

📖 MNY. 22: 117; Klemm: TMondt. 19; TESz.; TNyt. 2/1: 821; EWUng. • Vö. *vajákol*, *vajúdik*, *vijjog*, *vív*

váj **A:** 1270 *waiut* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 67); 1372 u./ *kywaya* (JókK. 67); 1585 ki *vaiom* (Cal. 395) **J: 1.** 1270 '(üregelve, mélyítve) kapar, kotor, ás | aushöhlen' # (↑); **2.** 1668 '(hegyes

dolgot) vmibe mélyeszt | versenken (einen spitzigen Gegenstand)’ (NySz. *Vájicskál* a.) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *vajafok*balol (JókK. 67) | ~**kál** 1585 *vaykalok* (Cal. 1010) | ~**ol** 1604 *Vayoloc* ’(üregelve, mélyítve) kapar, kotor, ás | aushöhlen’ (Szenczi Molnár: Dict.), de vö. →*vajtó* | ~**at** 1796 *vajatoknak* (NSz.) | ~**ár** 1883 *vájárok* (Nemzet 1883. júl. 4.: [1]); 1937 *vájár* (Sauvageot: MFrSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Szóhasadás. | ⊕ Belső keletkezésű, szóhasadással keletkezett a →*vásik*-ból. Hangtanához vö. →*esik* : →*ejt*, *feslik* : →*fejt* stb. A jelentéstani összefüggés a *váj* és a →*vásik* között a ’kapar, vakar’ alapjelentéssel támasztható alá. 2. Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | ⊕ Vö. Kāšy. *oγ-* ; csag. *oγ-* ; türkm. *ōγ-* ; tat. *uγ-* : ’kiás, kiváj’ [török eredetű]. ⊕ A magyar szó eleje a török *v* pótlóhanggal magyarázható.

📖 NyK. 31: 248; TESz.; StUASuppl. 1: 216; EWUng. • Vö. *áj¹*, *vajtó*, *vásik*

vajákol Δ **A:** 1657 *vahákol* (NySz.); 1842 *vajákol* (NSz.); 1854 *vahakolni* [sz.] (NSz.) **J:** ’kiabál, kiált (varázsszót) | ausrufen (haupts. Zauberswort(e))’

vajákos Δ **A:** 1855 *vajákost* (PNapló 1855. júl. 23.: [1]); 1856/ *vajákost* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] ’kuruzsló(nő) | Kurpfuscher(in)’

■ A szócsalád alapja, a **vajákol** származékszó. | ⊕ A →*vaj²* ~ *vah* szóból keletkezett gyakorító képzővel; vö. →*harákol*, →*kovákol* stb. A →*báj*os szócsalád jelentéstani hatásával is számolni lehet.

■ A **vajákos** származékszó. | ⊕ A *vajákos* a *vajákol* alapján jeletkezett -s névszóképzővel. Ez a főnév a kiinduló elemnél sokkal ismertebb lett, de használata ma már egyre jobban visszaszorult.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: (R.) *vahorász* ’kikiált (főleg varázsigét)’ (1763: NSz.).

📖 TESz. *vajákos* a., *vahákol* a. is; EWUng. • Vö. *vaj²*

vajákos → *vajákol*

vajda **A:** 950 k. *βοεβόδov* [ES. NEM M.] (ÓMOIv. 6); 1193 *Waioda* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1199 *voieuoda* (HOkm. 5: 4); 1200 *voywoda* (Smičiklas: CD. 2: 358); 1209 *Woyauoda* [SZN.] (OkI Sz.); 1214/ *Voiouoda* [SZN.] (VárReg. 304.); 1285/ *Woyda* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 154); 1285 k. *Waiuuada* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 681); 1302/ *Wayda* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 154) **J:** 1. 950 k. ? ’fejedelem, vezér; vmely tartomány legfőbb tisztviselője | Fürst, Heerführer; oberster Beamter einer Provinz’ (↑), 1193 ’ua.’ (↑); 2. 1494 ’katonai egység vezetője, hadseregparancsnok | Führer einer milit Einheit’ (StSl. 25: 144); 3. 1604 ’nagyobb cigánycsoport vezetője, cigányvajda | Zigeunerhauptmann’ (MonÍrók. 32: 32); 4. 1811 ’adófizetés alól felmentett paraszt, földműves | von der Steuer freigestellter Bauer’ (MNy. 84: 480); 5. 1839 ’munkacsoport vezetője, bandagazda | Vorarbeiter’ (MTsz.) **Sz:** ~**ság** 1435 k. *vajda fag* (SoprSjz. 82.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | ⊕ Or. (R.) *βοεβόδα* ’hadvezér’; – óe. szl. *vojevoda* ’ua.’; parancsnok; a tartomány legfelsőbb állami tisztviselője; szbhv. *vojvoda* ’fővezér, főparancsnok; fejedelem’; le. *wojewoda* ’hadvezér; a tartomány legfelsőbb állami tisztviselője’; stb. [*<* szláv **voje-* ’hadsereg’ + **vod-* ’vezet, irányít’]. A szlávból: ném. *Woiwode* ’fejedelem, herceg; a tartomány legfelsőbb állami tisztviselője’; fr. *voïvode* ’egy tartomány legfelsőbb köztisztviselője; cigányvajda’; stb. ⊕ Az óoroszról való származtatás mellett szól, hogy az átvétel még a honfoglalás előtt megtörtént. A magyarba az eredetileg négyszótagos változat

került, amely a második szótag magánhangzójának kiesésével a *vajda* alak keletkezéséhez vezetett. A rangjelölés értékének csökkenéséhez vö. →*asszony*, →*hadnagy* stb. (⇒) A magyarból: szlk. *vajda* 'parancsnok, tiszt; cigányvajda', (K.) 'főispán'.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 545; TESz.; MNy. 84: 480; EWUng. • Vö. *szavat*, *vezet*

vájdling × **A**: 1812 *Vaidlingnak* (MNy. 71: 381); 1816 *vajdlink* (MNy. 71: 381); 1820 *veidling* (MNy. 90: 373); 1900 *vájdling* (ÚMTsz.); 1901 *vájling* (Nyr. 30: 541); NYJ. *vájlunggal* (ÚMTsz.); *váling* (Bálint: SzegSz.) **J**: 'nagy és mély tál | Art große und tiefe Schüssel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *waidling*, *veitling* '(agyag) edény, amelynek felső kerülete sokkal szélesebb, mint az alsó' [a ném. *weit* 'kiterjedt, tágas; nagy; stb.' alapján].

📖 MNy. 4: 195; Mártonffy: NémJsz. 42; TESz.; EWUng.

vajik → *vajúdik*

vajlódik → *vajúdik*

vajon **A**: 1493 k. *walyon* (FestK. 401); 1510 *vallyon* (PéldK. 86); 1544 *Vajjon* (RMKT. 2: 186); 1855–1860 *ván* (MNy. 38: 388); 1874 *vajon* (CzF.); NYJ. *vajan*, *vaján* (ÚMTsz.); *vallan* (MTsz.) **J**: '-e, akár, hogy | ob, ob ... wohl' #

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | (△) Talán személyragozott ige szófajváltásának eredménye. Feltehetőleg egy felszólító módú, E/3. személyű 'legyen!' kifejezésből keletkezett, amely a *val--*ból (a →*van*¹ töváltozata) -j felszólító módjellel + -n E/3. személyjellel. Eredetileg megengedő szóként használhatták, amelyből kérdő partikula alakult ki. A magyarázat nehézsége, hogy a fejlődés szótörténetileg nem bizonyítható. (△) Finnugor magyarázata nem meggyőző.

📖 MNy. 19: 113, 22: 117; TESz.; Hajdú-Eml. 263; TNyt. 1: 509; EWUng. • Vö. *van*¹

vajtó × **A**: 1594 *vayto* (OkIlsz.); 1604 *Vaylo* (Szenczi Molnár: Dict. *Artópta* a.) **J**: 'szakajtó; kenyérfosó | Backkorb; Brotkorb'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült melléknévi igenév -ó képzővel a *vájol* ~ *vajol* (→*váj*) szóból. Az eredeti változat a *vajló* lehetett; a *vajtó* alak keletkezéséhez vö. esetleg a *szakajtó* (→*szakad*) stb. szavakat. (≈) Idetartozik: (R.) *vajtikó* 'kosár' (1728: MNy. 90: 373).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *váj*

vajúdik [2/3] **A**: 1456 k. *vajozik* [▽] (SermDom. 2: 334); 1508 *vajonni* [d-n] (NádK. 550); 1530 *vajšodycz* (KL. 88.); 1545 *Megvajudt* (RMKT. 2: 470); 1618 *elvájuszc* (NySz.); 1643 *vajuvo* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1456 k. 'nélkülöz, szükségét lát; nehezen tengődve él | Not leiden; sich kümmerlich fortbringen' (↑); **2.** 1530 ? 'fárad, gyengül; sínylődik | ermüden, schmachten' (↑), 1545 'ua.' (↑); **3.** 1750 '⟨nő, nőstény állat⟩ a szülést megelőző hosszas kínlódáson megy át | Geburtsschmerzen haben' # (Wagner: Phras. *Parturio* a.); **4.** 1819/ 'vmit hosszas kínlódással

próbál eldönteni, megvalósítani | mit Mühe und Not zustande bringen; mit Mühe und Not zustande kommen' (NSz.)

vajik † **A:** 1554 el *wayhatnam* [▽] [sz.] (MNY. 6: 231) **J:** 'nehezen tengődve, nyomorogva él | sich kümmerlich fortbringen'

vajul Δ **A:** 1574 k. meg *vayúlt* vala (NySz.); 1810/ *vajultam* (NSz.) **J:** **1.** 1567–1576 'fárad, gyengül | ermüden' (↑); **2.** 1800 e. '⟨nő, nőtény állat⟩ a szülést megelőző hosszas kínlódáson megy át | Geburtsschmerzen haben' # (NySz.); **3.** 1810/ 'nagy nehezen készülődik vmire | mit schwerer Mühe sich auf etw vorbereiten' (↑)

vajlódik Δ **A:** 1728 *vajlódott* (Oklsz.); 1785 *vajlódik* [▽] (NySz.); 1838 *vajludik* (Tsz.) **J:** **1.** 1728 '⟨nő, nőtény állat⟩ a szülést megelőző hosszas kínlódáson megy át | Geburtsschmerzen haben' # (↑); **2.** 1766 'szenved, kínlódik | leiden' (NSz.); **3.** 1784 'nehezen tengődve, nyomorogva él | sich kümmerlich fortbringen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 82)

■ A szócsalád alapja, a **vajik** bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ Eredetileg talán a fájdalmas sikoltás hangjának utánzására keletkezett. Végső soron a →*vaj*² szóval lehet azonos. Ez alapján az értelmezés alapján keletkezett a jelentés metonimikusan.

■ A **vajúdik**, **vajul** és a **vajlódik** származékszók. | ⊕ Ezek a *vajik* különböző visszaható igeképzős származékszavai. A *vajlódik* keletkezéséhez a *bajlódik* (→*baj*), *kínlódik* (→*kín*) is hozzájárulhatott.

TESz.; EWUng. • Vö. *vaj*², *vív*

vajul → *vajúdik*

vak **A:** 1138/ *Wacdi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 131); 1164/ *Wogd* [sz.] [szN.] (LtKözl. 2: 157); 1165 *vokud* [sz.] [szN.] (ÓMOlv. 44); 1336 *vokpynche* (Oklsz.); 1372 u./ *vak* (JókK.) **J:** <FN> **1.** 1138/ 'nem látó, világtalan ember | Blinde(r)' # (↑); **2.** 1615 'a kocka legkevesebbet mutató lapja | die den niedrigsten Wert zeigende Seite eines Spielwürfels' (NySz.) | <MN> **1.** 1336 'sötét, homályos | dunkel' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'nem látó, világtalan | blind' # (BécsiK. 113); **3.** 1674 'bizonytalan, kétes | ungewiß' (NySz.) **Sz:** ~**ság** 1416 u./¹ *vakfaggal* (BécsiK. 313) | ~**ít** [főleg meg~] 1416 u./² *megvakeitotta* (MünchK. 99rb) | ~**ul** [főleg meg~] 1490 k. meg *vakul* (NySz.) | ~**si** 1604 *Vakfi* (Szenczi Molnár: Dict. *Gramiófus* a.) **R:** ~**tában** 1704 *vaktában* (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Eredetileg vagy melléknév lehetett, vagy mindig két szófajhoz tartozott. A főnévi 2. jelentés metonímia, ahol a kocka csekély értékű oldalán csak egy (esetleg egy sem) pont ("szem") található, miközben a legnagyobb oldal hat pontot ábrázol. A *vak* származékszóhoz vö. →*buksi*.

TESz.; EWUng. • Vö. *farkas-*, *vak-*, *vakmerő*, *vakondok*

vak-

I. ~**pince** † **A:** 1336 *vokpynche* (Oklsz. *pince* a.) **J:** 'pincszerű kivájt mélyedés, helyiség, üreg | kellerartige Höhle' | ~**seb** † **A:** 1405 k. *vak feb* (SchlSjz. 1972.) **J:** 'sebhely | Wundmal' | ~**szem** × **A:** 1525 *wakzem* (MNY. 3: 323) **J:** 'halánték | Schläfe' | ~**ablak** **A:** 1529 e. *vak ablakba* (VirgK. 25) **J:** 'falban ablak alakú mélyedés | blindes Fenster' # | ILYENEK MÉG: ~**lárma** 'az ellenség megijesztésére, megtévesztésére csapott harci zaj | blinder Alarm' (1707/: NSz.); ~**bél** 'a vastagbélnek a hasüreg jobb oldalán levő, vakon végződő része | Blinddarm' (1782: NSz.)

II. ~szerencse A: 1584 *vak szereczenec* [o: *vak szerenczenec*] (NySz.) **J:** 'véletlen szerencse | Glücksfall' | **~sors** Δ **A:** 1785 *vak sorsnak* (NSz.) **J:** 'véletlen(ség) | Zufall' | **~eset** † **A:** 1795/ *vak esetre* (NSz.) **J:** 'véletlen(ség) | Zufall'

III. ~buzgóság A: 1650 *vak buzgóságból* (NSz.) **J:** 'vakbuzgalom | Blindgläubigkeit' | **~hit** **A:** 1659 *vakhitet* (NySz.) **J:** 'kritika nélküli, feltétlen hit | blinder Glaube'

IV. ~bor † **A:** 1743 *vak bor* (Oklsz.) **J:** **1.** 'csempészett, titokban, feketén árult bor | Schmuggelwein' (†); **2.** 1905 'zavaros, sötét bor | trüber Wein' (MNy. 1: 417) | **~pálinka** † **A:** 1744 *vak-pályinkát* (Oklsz.) **J:** 'csempészett módon szerzett pálinka | Schmuggelbranntwein' | **~csapszék** † **A:** 1751 *vak csapszéknek* (Nyr. 90: 426) **J:** 'csempészett szeszestalt titokban árusító kocsmá | Kneipe, wo geschmuggelte Spirituosen verkauft werden'

V. ~meleg Δ **A:** 1852 *vak meleg* (PNapló 1852. dec. 14.: [1]); 1864 *vak déli melegben* (NSz.) **J:** 'fullasztó, vihar előtti, nem erős napsütéssel járó meleg | Schwüle vor Gewitter'

■ Összetéti előtag, azonos a →*vak* szóval. | ⊕ Az előtag a következő jelentésekben áll: 1. csoport: 'nem igazi'; 2. csoport: 'véletlen'; 3. csoport: 'túlzott, mértéktelen'; 4. csoport: 'törvénytelen, törvényellenes'. A *vakmeleg* szóban (5. csoport) a *vak-* arra utal, hogy a páras hőségben a nap homályosan látszódik. Néhány összetételre a latin, ill. a német minták is hatással lehettek; vö. lat. *colon coecum*; ném. *Blinddarm*: 'a vastagbél vakon végződő része'; ném. *Blindgläubigkeit* 'kritika nélküli hit vmiben'; stb. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *eset* (→*esik*), *buzgóság* (→*buzog*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ablak, bor, buzog, csapszék, esik, hit, meleg, pálinka, pince, seb¹, sors, szem, szerencse*

vakáció A: 1613 *vacatio* (MNy. 79: 249); 1787 *Vákátzió* (NSz.); 1804 *Vakációra* (NSz.); NYJ. *vágácijó, vágáció, vakácia* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1613 'vmely tevékenység szünetel(tet)ése | Aussetzen einer Tätigkeit' (†); **2.** 1787 'iskolai szünidő | Ferienzeit, Schulferien' # (†) **Sz:** **~zik** 1833 *vacatióni* [sz.] (Regélő 1833. dec. 1.: 562)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *vacatio* 'mentesség vmi alól, elkötelezetlenség', (h.) *vacatio a scholis* 'szünidő, vakáció' [< lat. *vacare* 'üres; vmitől mentes; (el) nem foglalt; betöltetlen']. ⊗ Megfelelői: ang. *vacation*; le. *wakacje*; stb.: 'szünidő, szabadság'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *facér*

vakar A: 1372 u./ *eluakara* (JókK. 66) **J:** **1.** 1372 u./ 'vminek a felületét kaparja; kaparva tisztogat | kratzen; schaben' # (†); **2.** 1527 '(meg)dörzsöl, dörgöl | reiben' (ÉrdyK. 79); **3.** 1536 '(össze)gyűjt, gyűjtőget | sammeln' (Pesti: Fab. 21b); **4.** 1566 'kotorászik | kramen' (NySz.); **5.** [el~] 1585 'eltakarodik, elkotródik | sich aus dem Staub machen' (MNy. 75: 505) **Sz:** **~ó** 1395 k. *vakarou* 'vakaró, kaparó kotró szerszám | Striegel, Kratzer' (BesztSzj. 989.) | **~cs** 1395 k. *vakarch* 'vakarék, kaparék, lekapart részecske | Schabsel' (BesztSzj. 1270.); 1770 'madárfióka; (leg)kisebb gyermek | Nesthäkchen; kleines Kind' (NSz.) | **~gat** 1508 *vakargattak* (DöbrK. 209) | **el~odik** 1553/ *el ... vakarodec* 'eltakarodik, elkotródik | sich aus dem Staub machen' (Tinódi: Cronica C3a) | **~ék** 1604 *Vakaréc* (Szenczi Molnár: Dict.) | **~ódzik** 1784 *vakaródní* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 69)

■ Belső keletkezésű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-r* gyakorító képző lehet; vö. →*kapar*, →*kavar* stb. A 2. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. A 3., 4. jelentéshez vö. →*kapar*. Az 5. jelentéshez vö. az *elvakarodik* (†) származékszót; vö. még →*kotor*.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 83, 159; EWUng.

vakkant → *vakog*

vakmerő **A:** 1372 u./ *vacmerew* (JókK. 93); 1423 k. *vakmerree* (MNY. 77: 508) **J:** 1. 1372 u./ 'merész, bátor, meggondolatlanul bátor, a veszéllyel nem törődő ember | tollkühn, vermessen' # (↑); 2. 1536 'kihívó; merész | herausfordernd; anmaßend' (Pesti: Fab. 77a); 3. 1538 'önfejű, akaratos, makacs | eigensinnig' (Pesti: Nomenclatura Y1); 4. 1560 k. 'haragos, dühös | zornig' (GyöngySzt. 4464.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ (↑) | ~**ködik** 1490 *vakmerőkődninch* 'mer, merészel, merészkedik | sich erkühnen' (SzalkGl. 32.) | ~**sködik** 1756 *vakmerőkődünk* (NSz.)

■ Összetett szó. | (△) A →*vak* + *merő* 'merész' (< →*mer*² + -*ő* folyamatos melléknévi igenévképzővel) tagokból keletkezett, határozói, jelöletlen alárendeléssel. A megnevezés azon a nézeten alapul, hogy egy nagyon merész ember gyakran meggondolás nélkül, mintegy vakon cselekszik; vö. az 1. jelentéssel. Vö. még *vakmerész* 'vakmerő' (1519 k.: DebrK. 314).

📖 TESz.; MNY. 85: 343; EWUng. • Vö. *mer*², *vak*

vakog × **A:** 1602 *kakogiac bakogiac* (NySz. *kakog-bakog* a.); 1685 *vakog* (NySz.); 1773 *vakogni* [sz.] (MNY. 60: 494); 1891 *vakkogó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1602 'a szavakat keresve, akadozva beszél, dadog | stottern' (↑); 2. 1685 'állat' *makog* | *quäken* <Tier>' (↑); 3. 1778 'béka' *brekeg* | *quaken*' (NSz.); 4. 1792 'sírdogál, szipog, hüppög | schnüffeln weinen' (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Makogni* a.); 5. 1794 'kacsa' *hápog* | *schnattern* <Ente>' (NSz.); 6. 1876 'kutya' *csahol* | *kläffen* <Hund>' (Nyr. 5: 230)

vakkant **A:** 1832 *kivakkantaná* (TudGyűjt. 16/5: 92) **J:** 1. 1832 'személy' egyet-egyet szól | *hier und da ein Wort sagen*' (↑); 2. 1845 'kutya' egyet ugat | *blaffen* <Hund>' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótő a →*bakcsó*, →*makog* töveivel és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*vekeng* tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző, mozzanatos-műveltető igeképző. A *vakkant* ma leginkább a 2. jelentésében használatos. (⊖) Ugyanebből a töből mozzanatos, ill. (folyamatos) melléknévi igenévképzővel: *vakkan* 'egyet rikolt <madár>; csahol, ugat, vakkant <kutya>' (1887: NSz.), ill. (N.) *bagi* ~ *bákó* 'lüke, fajankó' (1794: NSz.), 'együgyű, jámbor, eltompult, bárgyú' (1838: Tsz.). (⊖) Talán ebből a töből főnevesült melléknévi igenévként: 1211 *Boca* [SZN.], *Bocu* [SZN.] (PRT. 10: 510, 505); 1229/ *Bokou* [SZN.] (VárReg. 351.).

📖 TESz. *vakkant* a., *bákó* a. is, *bakog* a. is; EWUng. • Vö. *bakcsó*, *makog*, *vekeng*

vakol **A:** 1588 *vakolta* (MNY. 62: 354); NYJ. *vakkólnak* (ÚMTsz.) **J:** 'vakolattal ellát <(szoba)falat, kőfalat> | verputzen <Wand, Mauer>' # **Sz:** ~**at** 1792 *vakolat* (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Vakolni* a.)

■ Valószínűleg jövevényszó, esetleg német (szász E.) eredetű. | (⊖) Ném. (E.) *wacken, bewacken* 'agyaggal bevakolt fal' [? < ném. (kor. úfn.) *waicken* 'puhul; puhuláshoz beáztatott']. (△) A magyarba valamely szász német kőműves mesterség szakszavaként kerülhetett. (△) Magyarázata a →*vályog* szóból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNY. 75: 85; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bükköny*

vakond → *vakondok*

vakondok **A:** 1395 k. *vakondok* (BesztSzj. 1091.); 1405 k. *vadondag* (SchlSzj. 1673.); 1520 k. *vakandakhoz* (BodK. 3r); 1525 k. *wakwndok* (MNY. 11: 82); 1595 *vakandnak* [□] (NySz.); 1788 *Vakúndok* (NSz.); NYJ. *vakantó*, *vakontag* (MTsz. *vakandok* a.); *vakkondok*, *vakondék* (ÚMTsz.) **J:** 'föld alatti járatokban élő, sötét, bársonyos bundájú rovarévó állat | Maulwurf (Talpa e. europea)' #

vakond **A:** 1676 *vakundat* (MNY. 90: 373); 1830 k. *vakand* (NSz.); 1844 *Vakond* (NSz.); NYJ. *vakhánd*, *vakon* (ÚMTsz.); *vakkand* (Nyatl.) **J:** 'föld alatti járatokban élő, sötét, bársonyos bundájú rovarévó állat | Maulwurf (Talpa e. europea)' #

■ A szócsalád alapja, a **vakondok** származékszó. | ⊕ A →*vak* szóból keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. →*lependék*, →*lövöldék* stb. A megnevezés azon alapul, hogy a vakond a néphit szerint vak.

■ A **vakond** elvonás. | ⊕ A *vakond* a többes számú alakként értelmezett *vakondok*-ból jött létre elvonással.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A (N.) *vakoncs*, 'ua.' (ÚMTsz.), (N.) *vakoncsok* 'ua.' (Nyatl.) ugyancsak a →*vak*-ból keletkeztek más kicsinyítő képzővel; vö. (N.) *lepecs*, *lepecsék* (→*lependék*).

📖 MNY. 17: 44; TESz.; EWUng. • Vö. *vak*

vala-

I. ~ki **A:** 1372 u./ *valaky* (JókK. 146) **J:** <NÉVM> **1.** 1372 u./ 'bárki, meg nem határozott személy | jemand' # (↑); **2.** 1372 u./ 'aki | wer <Rel>' (JókK. 24) | <FN> 1794 'jelentős személy | bedeutende Person' # (NSz.) | ~**mi** **A:** 1372 u./ *valamýjt* (JókK. 45) **J:** **1.** 1372 u./ 'meg nem határozott tárgy, akármi | etwas' # (↑); **2.** 1372 u./ 'ami | was <Rel>' (JókK. 50); **3.** 1416 u./² 'bármilyen | irgendein' (MünchK. 89ra); **4.** 1510 k. 'némi, csekély | einiges' (MNY. 1: 213); **5.** 1536 'egy kicsi, kevés(ke), csepp(nyi) | ein bißchen' (NySz.) | ~**mely** **A:** 1372 u./ *valamel* (JókK. 10) **J:** **1.** 1372 u./ 'valamilyen, bármilyen | irgendwelcher' # (↑); **2.** 1416 u./² 'ami | was <Rel>' (MünchK. 13rb); **3.** 1416 u./² 'amelyik | welcher <Rel>' (MünchK. 16ra); **4.** 1416 u./² 'aki | wer <Rel>' (MünchK. 26ra); **5.** 1560 k. 'vmi, meg nem határozott tárgy, dolog | etwas' (GyöngySzt. 995.) | ILYENEK MÉG: ~**mennyi** 'csekély, jelentéktelen dolog | ein bißchen' (1372 u./: JókK. 4) 'amennyi | soviel' (1416 u./²: MünchK. 68rb) 'mind | alle' (1416 u./²: MünchK. 38rb); ~**hány** 'ahány | wieviel <Rel>' (1510: PéldK. 57) 'néhány | einige' (1609: LevT. 2: 201)

II. ~hol **A:** 1372 u./ *valahol* (JókK. 45) **J:** **1.** 1372 u./ 'vmilyen helyen, bárhol | irgendwo' # (↑); **2.** 1416 u./¹ 'ahol | wo <Rel>' (BécsiK. 2) | ~**mikor** † **A:** 1372 u./ *valamýkoron* (JókK. 12) **J:** 'amikor | als, wenn' | ~**mint** **A:** 1493 k. *wala||ment* (FestK. 380–381) **J:** **1.** 1493 k. 'ahogyan | wie <Rel>' (↑); **2.** 1552 'hogyan? | wie?' (Heltai: Dial. A5a); **3.** 1577 'valahogy, akárhogy | irgendwie' (KolGl.) | ILYENEK MÉG: ~**hova** 'valamely helyre | irgendwohin' (1372 u./: JókK. 20) 'ahova | wohin <Rel>' (1416 u./¹: BécsiK. 2); ~**ha** 'egykor, régen | dereinst' (1372 u./: JókK. 22) 'egykor, majd | je' (1416 u./²: MünchK. 19vb) 'végre, valahára | endlich' (1598: NySz.); ~**hogy** 'vmilyen módon | irgendwie' (1524: MNY. 25: 69)

■ Összetételi előtag, azonos a **vala** (→*való*) szóval. | ⊕ A *vala* eredeti 'vhol lévő, megtalálható' jelentése elhomályosult, amely által fokozatosan a határozatlanság megjelölésévé vált. Az 1. csoportba névmások, a 2. csoportba határozószavak tartoznak. Az összetételek vonatkozó mellékmondatokban keletkeztek mondattani összeolvadással. – Az utótagok (címszók kivételével): *ki* (→*ki*¹), *mi*, *mikor* (→*mi*²).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ki*¹, *mely*, *mi*², *való*

valag **A:** 1171 ? *Voloq* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200616); 1416 u.² *valag* megnito (MünchK. 56rb); 1493 *Anyadwaloga* [HN.] (OkI Sz.); 1828 *Válag* (NSz.); NYJ. *vallag* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 u.² 'női szeméremtest | Vulva' (↑); 2. 1795 'ülep, fenék | Arsch' (MNY. 50: 209)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng.

valál † **A:** 13. sz. közepe/ *ualallal* (ÓMS.); 1515 *velalokban* (RMKT. 2: 365); 1597 *Velall* (OkI Sz.); 1604 *vellal* (LevT. 2: 172) **J:** 1. 13. sz. közepe/ ? 'tény, való helyzet (főleg kegyetlen esemény) | Wirklichkeit {haupts. grausames Geschehnis}' (↑); 2. 13. sz. közepe/ ? 'közösség törvénye | Gesetz einer Gemeinschaft' (↑); 3. 13. sz. közepe/ ? 'jelenlét, létezés | Dasein' (ÓMS.); 4. 1416 u.¹ 'birtok, jószág; anyagi javak | Besitz; Vermögen' (BécsiK. 26); 5. 1511/ 'helység, falu; faluközösség | Ortschaft; Dorfgemeinschaft' (TörtTár 1903: 416); 6. 1553 u. ? 'előljáró; törvényhozó közösség | Gemeindevorstand; Gesetzgeberschaft' (MonÍrók. 3: 63), 1557 'ua.' (MNY. 2: 76)

■ Származékszó. | (△) A *val-* szótöből (amely a →*van*¹ tőváltozata) *-ál* névszóképzővel keletkezett; vö. *halál* (→*hal*ⁿ). Az eredeti jelentése 'ami van, valóság' lehetett; ehhez a jelentéshez vö. →*vagyon*. A 13. sz. közepéről származó *ualallal* (↑) adat jelentése bizonytalan: az 1–3. jelentésekkel éppúgy értelmezhető. Biztos adatok ezekre a jelentésekre nem találhatók, a legbizonytalanabb jelentés azonban a 'valóság <főleg kegyetlen esemény>'. A 4., 5. jelentés az alapszó konkrét jelentése alapján keletkezett. (△⇒) A magyarból: szlk. (K.) *valal* 'falu'; ukr. (Kárp.) *валаль* 'ua.'. (△) A →*válik*, →*vall* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 348; MNY. 78: 29; EWUng. • Vö. *van*¹

válasz → *választ*

választ **A:** 13. sz. közepe/ *Walaft* (ÓMS.); 1416 u.³ *valoztattam* [sz.] (AporK. 69); 1559 *vallaftac* (Székely I.: Krón. 75b) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'személyeket' egymástól elszakít; elkülönít, eltávolít | trennen {Personen}; scheiden, entfernen' # (↑); 2. 1372 u./ 'több személy, dolog, lehetőség közül egyet v. néhányat kiemel, a(zok) mellett dönt | wählen' # (JókK. 1); 3. 1416 u.¹ 'vmiként elfogad, (gondosan) kiválaszt, kiszemel | auserwählen' (BécsiK. 53); 4. [meg~] 1416 u.² 'megkülönböztet, különbséget tesz | unterscheiden' (MünchK. 22va); 5. 1416 u.² 'szembeállít, egymás ellen fordít | gegenüberstellen' (MünchK. 16vb); 6. 1416 u.³ ? 'változtat | ändern' (↑), 1640 'ua.' (LevT. 2: 283); 7. 1470 ? 'tisztásra kijelöl | zu etw wählen' # (SermDom. 2: 220), 1474 'ua.' (BirkK. 6); 8. [el~] 1508 'csecsemőnek, állat kicsinyének) szoptatását megszünteti | abstillen' # (NádK. 400); 9. [el~, meg~] 1533 'eldönt vmit | entscheiden' (NySz.) **Sz:** ~**ott** 1372 u./ 'kiválasztott, kiszemelt személy | Ausgewählte(r)' (JókK. 82) | ~**at** 1416 u.² *valaſztáttá* 'választás, döntés | Wahl, Wählen' (MünchK. 3r) | ~**ás** 1416 u.² *valaſtaft* (MünchK. 71rb) | ~**ó** 1474 *valaſtoknak* 'vmiben döntő, vmire szavazó személy | Wähler' (BirkK. 6) | ~**ék** 1635 *válaſztéki* 'különbség, különbözet, eltérés | Unterschied' (NySz.); 1838 'kiválasztás; választási lehetőség | Auswahl' (Tzs.) | ~**mány** 1804 *válaſztmányra* (NSz.) | ~**ékos** 1811 *válaſztékos* 'szétválasztott, elkülönített | getrennt' (NSz.); 1836 '(jó ízléssel) kiválasztott, kiválogatott | gewählt' (NSz.)

válasz **A:** 1325/ *Valazut* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 93); 1372 u./ *valaſoft* [sz.] (JókK. 91); 1393 *Vallaſud* [HN.] (FNESz. *Borválaſzút* a.); 1405 k. ? hay *valaſt* [□] (SchlSzj. 291.); 1533 *Valaſtyg* (KL. 122.); 1742 *váloſzolnyi* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1325/ 'szétválás; elágazás | Scheide; Trennung' # (↑); 2. 1372 u./ 'különbség; megkülönböztetés |

Unterschied; Unterscheidung' (↑); **3.** 1405 k. ? 'elválasztás; elkülönítés | Scheidung; Scheitel' (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 210); **4.** 1456 k. 'jóslat, intelem | Voraussage, Mahnung' (SermDom. 1: 188); **5.** 1456 k. 'osztály, csoport, részleg | Abteilung, Klasse' (SermDom. 2: 428); **6.** [jelzői értékben is] 1510 k. 'reagálás, viszonzás; felelet | Antwort' # (MNY. 1: 214); **7.** 1553/ 'választás | Wahl' (Tinódi: Cronica B1a) **Sz:** ~**os** 1372 u./ 'különféle, többféle | unterschiedlich' (↑) | ~**ol** 1742 [sz.] (↑)

válogat **A:** 1416 u./¹ mégvalagata; valogatuā [sz.] (BécsiK. 31, 212); 1585 vallogatot [sz.] (Cal. 589) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'elválaszt, választékot csinál | scheiteln' (BécsiK. 31); **2.** 1416 u./¹ ? 'több egyedből egyeseket bizonyos szempontok alapján elkülönít, sorban kiválaszt | ordnen, auslesen' # (BécsiK. 212), 1476 'ua.' (SzabV. 74. sor); **3.** 1456 k. 'megkülönböztet | unterscheiden' (SermDom. 2: 641); **4.** 1585 'több egyént vminek megválaszt, kiválaszt | zu etw wählen' (Cal. 53); **5.** 1598 'viszonylag sokat elutasít, nem fogad el az igényeihez képest megfelelőnek | wählerisch sein' # (NySz.) **Sz:** ~**atlan** 1456 k. valagatatlan (SermDom. 2: 641) | ~**ott** 1456 k. valogatotnep 'kiválogatott, kiszemel; kiválasztott, kiszemelt személy | ausgewählt; Ausgewählte(r)' (SzabV. 74. sor); 1911 'nemzeti válogatott (csapat) | Nationalmannschaft' (Bánhidi: Sportny.) | ~**ós** 1680 Válogatós (NySz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →vállik 'elkülönül; távozik stb.' szóból keletkezett -sz-t műveltetői igeképzővel, -sz névszóképzővel, ill. -gat gyakorító képzővel; vö. támaszt : támasz támogat (→támad); vö. még →ereget, →eresz stb. A válasz (1533: ↑) t-s változatához vö. →arasz, →szakasz stb. A jelentéstanához vö. még a →vált jelentését.

📖 TESz., válasz a. is; EWUng. • Vö. válaszút, vállik, viszont-

válaszút **A:** 1325–1326 Valazut [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 93); 1393 Vallazud [HN.] (FNESz. Borválaszút a.); 1763 válasz útig (NSz.) **J:** **1.** 1325–1326 'két- v. többféle ágazó út | Scheideweg {konkr.}' (↑); **2.** 1793 'olyan helyzet, amelyben két v. több lehetőség közül kell választani | Entweder-Oder' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A válasz 'elkülönítés, elválasztás' →választ + →út tagokból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A régi helynevek arra utalnak, hogy 1. jelentésükben egykor köznevek voltak; ez az összetétel a beszélt nyelvben lehetett használatos, de írásos bizonyítékok erre nem találhatók. Az is lehetséges, hogy a szó a nyelvújítás korában újból feléledt, talán a ném. Scheideweg 'keresztút' mintájára. Az elvont 2. jelentés is a ném. am Scheideweg stehen 'választás előtt áll' hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. út, választ

valcer Δ **A:** 1793 valtzereznek [sz.] (MNY. 30: 86); NYJ. vājčēr (ÚMTsz.); vālcēr (NytudÉrt. 72: 23) **J:** 'háromnegyedes ütemű páros tánc, ill. annak zenéje, keringő | Walzer'

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném., (au.) Walzer 'keringő' [< ném. walzen 'forogva mozog, gurít, forog']. Vö. még ném. (R.) walzerisch tanzen 'forgómozgásokkal táncol'. ⊗ Megfelelői: szbhv. valcer; szlk. (R.) valzer; stb.: 'egy fajta tánc, keringő'. ⊕ A szó valószínűleg a bécsi német közvetítésével került a magyarba. Egyéb megnevezésekhez vö. keringő (→kerül). – A (R.) volceris 'ua.' (1790: MNY. 30: 85) a ném. walzerisch (↑) szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. dauerol, vályog

válfaj **A:** 1807 Válfajoknak (MagyFűvészk. 3) **J:** 'fajon belüli hasonló tulajdonságú egyedek csoportja; változat, fajta | Abart; Varietät'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt *vál* + →*faj* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. A *vál* elvonás a →*válik*-ból; vö. →*gyógy*-, →*tám*- stb.; 'választás, választó, választ; megkülönböztető' jelentésben áll. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faj*, *válik*

válik A: 13. sz. közepe/ ? *ualmum* [ɔ: *ualnum* ~ *ualnam*] [sz.] (ÓMS.); 1416 u.¹ *èlualic* [v] (BécsiK. 262); 1541 *vállik* (Sylvester: ÚT. 2: 16); 1664/ *vál* (NySz.) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'elszakad vkitől, elhagy vkit; elkülönül, eltávolodik | von jmdm scheiden; sich absondern, trennen' # (↑); 2. [(*el*~*ik*] 1525/ 'házassági együttélést megszakít, megszüntet | sich scheiden lassen (Ehe)' # (TörtTár 1908: 83); 3. 1527 'változik, vmilyenné lesz | (zu) etw werden' # (ÉrdyK. 282); 4. [*el*~*ik*, (R.) *meg*~*ik*] 1536 'kiderül, eldől | es entscheidet sich' # (Pesti: Fab. 57a); 5. 1584 'akad, kerül, található | sich finden' (NySz.); 6. [*be*~*ik*] 1877 'beigazolódik, igaznak bizonyul | sich bewähren' # (NSz.) **Sz:** ~**adék** 1815 *Váladék* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *wəjl*- 'lemegy, leszáll, enged, bocsát'; osztj. (V.) *wayəl*- 'leszáll, lesüllyed'; cser. (KH.) *wale*- 'leszáll, leereszkedik, lemászik'; md. (E.), (M.) *valgo*- 'leszáll, leereszkedik, lemegy; lenyugszik, lemegy <égitest>; leereszkedik, leszáll <madár>; finn *valkama*, (R.) *valka* 'kikötőhely, gázló', (N.) *valka*- 'önt, folyik'; lp. (norv.) *vuol'ge*- 'elmegy, eltávozik, elindul, útnak indul; vhol van, található; lesz, válik' [fgr. **βalka*- 'leszáll, lemegy']. (△) A szó belseji **lk* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*halad*, →*szál*¹ stb. Az elsődleges, konkrét 'elmegy; eltávozik' jelentésből a magyarban főleg elvont jelentések keletkeztek.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kivált*, *magvaváló*, *választ*, *válfaj*, *válság*, *vált*, *váltigen*

vall A: 1372 u./ *valyak* [*l-j*]; *vallot* (JókK. 69, 1) **J:** 1. 1372 u./ 'tanúsít, bizonyít | bezeugen, beweisen' (JókK. 69); 2. 1372 u./ 'bír vmit, birtokában van vminek | besitzen, haben' (JókK. 1); 3. 1372 u./ '⟨vkinek, vminek⟩ tart, íté | halten für etw' (JókK. 36); 4. 1416 u.¹ '⟨nyilvánosan⟩ elismer, hirdet; kiáll vki mellett, beismer, hitet tesz vmi mellett | behaupten, verkündigen; sich bekennen' # (BécsiK. 25); 5. 1416 u.² 'vallomást tesz | ein Geständnis ablegen' # (MünchK. 51vb); 6. [*gonoszul* ~] 1416 u.² 'súlyos betegségben szenved | an schwerer Krankheit leiden' (MünchK. 10va); 7. 1416 u.² ? 'vmit elnyer | gewinnen, erreichen' (MünchK. 11vb), 1493 k. 'ua.' (FestK. 16); 8. 1456 k. 'beismer, (beismerő) nyilatkozatot tesz | bekennen, eine Erklärung abgeben' (SermDom. 1: 133); 9. 1476 k. 'vmit elszenved | erleiden' (SzabV. 29. sor); 10. [*prókátort* ~] 1560 '⟨ügyvédet⟩ fogad | einen Anwalt bestellen' (LevT. 2: 26); 11. [*fel*~] 1643 'bejelent | anmelden' (OkISz.); 12. [*meg*~] 1875 'távol tart, megakadályoz, visszatart | abhalten' (Nyr. 4: 329) **Sz:** ~**at** 1372 u./ *vallatny* [sz.] 'kihallgat, kikérdez | verhören' (JókK. 94) | ~**ás** 1372 u./ *vallaft* 'tanúságtétel, hitvallás | Bekenntnis' (JókK. 103); 1571 'hit | Glaube' (Nyr. 94: 232) | ~**at** 1416 u.¹ *vallatomat* 'bírá, birtoklás | Besitz(en), Habe(n)' (BécsiK. 60); 1416 u.² 'vminek a megvallása | Bekennen von etw' (MünchK. 88va) | ~**atás** 1483 *valatása* (MNY. 9: 444) | ~**ástalan** 1762 *Vallástalan* (NSz.) | ~**ásos** 1772 *Vallásos* (NSz.) | ~**omás** 1787 *vallomás* (Szily: NyÚSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A *vadl* szóból keletkezett (ez a →*vádol* 'bevall, beismer, elismer' töváltozata). A *dl* > *ll* hasonuláshoz vö. →*hall*¹. A 4. jelentés látszik eredetinek. A 2., 6., 9., 10. jelentések keletkezésében a →*van*¹ *val*- töváltozata is közrejátszhatott. (△⇒) A magyarból: szbhv. *valovati*; szlk. *vodlovať*; stb.: 'elárul, bevall, beismer'.

📖 MNY. 6: 399, 51: 50; Nytud. 5: 277; TESz.; Benkő-Eml. 546; EWUng. • Vö. *szégyen*-, *vádol*

váll **A:** 1372 u./ *vallat* (JókK. 88); 1395 k. *engual* (BesztSzj. 603.) **J:** 1. 1372 u./ 'az embernek a nyaktól két oldalt a kar tövéig terjedő páros testrésze | Schulter, Schulterstück; Achsel' # (↑); 2. 1395 k. 'a törzs felső részét fedő, blúz- v. mellényféle ruhadarab | Leibchen, Mieder; Schulterstück eines Kleides' (↑); 3. 1416 u.³ 'védelem, oltalom | Schutz' (AporK. 92) **Sz:** ~**as** 1418 *Vallas* [SZN.] (OkISz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) ? Vog. (AK.), (P.) *wojlap* 'övszerű szíj a vállon'; finn *olka* 'váll'; lp. (norv.) *oal'ge* 'ua.' [fgr. **βolka* 'váll']. (△) A szó belsejének keletkezéséhez vö. →*loll*, →*toll* stb. A 3. jelentéshez vö. még →*vállal*.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fél-, vállal*

vállal **A:** 1603 *felvállalták* [?] (OkISz.); 1636 *válalta* (NySz.); 1751 k. *válolná* (NSz.) **J:** 1. 1603 'feladatot elvégzésre, munkakört betöltésre elfogad | einen Auftrag übernehmen' # (↑); 2. 1636 'feltételeket, kötelezettségeket kész teljesíteni, terhet kész elviselni | sich verpflichten' # (↑); 3. [*fel~*] 1668 'felkarol vmit, kiáll vmi mellett | für etw eintreten, sich dessen annehmen' (NySz.); 4. [*vmit ~*] 1751 k. ? 'vmely (rendszerint helytelen) tett elkövetőjének, előidézőjének vallja magát | etw verantworten' # (↑), 1787 'ua.' (NySz.); 5. [*vkit ~*] 1816 'vkit vmilyen minőségben elismer, elfogad | jmdn als etw annehmen, akzeptieren' (MNY. 45: 344) **Sz:** ~**kozik** 1636 neki *vállalkozám* (Szily: NyÚSz.) | ~**kozó** 1789 *vállalkozókat* (MKurir 1789. okt. 10.: 1156); 1833 *vállalkozói* 'vmire vállalkozó személy; vállalkozást irányító (jogi) személy | Unternehmer' (NSz.) | ~**at** 1808/ *vállalata* 'megpróbálás, vmibe való belekezdés, nekikezdés | Unternehmen' (NSz.); 1833 ? 'gazdasági tevékenységet végző szervezet, cég, üzem | Betrieb' (Szily: NyÚSz.); 1881 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*váll* szóból keletkezett -*l* igeképzővel. Az eredeti jelentése 'vállára vesz, rárak, megterhel' lehetett. A 4. és 5. jelentés létrejöttében a →*vall* 'állít, kijelent; kinyilvánít, kijelent' is közrejátszhatott. (⌘) A *vállalat*, *vállalkozó* nyelvújítási származékszavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *váll*

vallon **A:** 1447 ? *Balaven* [SZN.] (Bárczi: FrJsz. 10); 1563 *balónok* (MNY. 31: 189); 1598 *vallonok* (MNY. 90: 373); 1601 *bolon, valon* (MNY. 90: 373); 1602 *balom, bolommal, valamok* (MNY. 90: 373); 1619 *ballonok* (MNY. 90: 373); 1620 *balonyakkal* (MNY. 90: 373) **J:** <FN> 1447 ? 'romanizálódott kelták és germánok leszármazottja Dél-Belgiumban és Észak-Franciaországban | Wallone' (↑), 1563 'ua.' (↑) | <MN> 1601 'a vallonokra vonatkozó, hozzájuk tartozó, tőlük származó | wallonisch' (MNY. 31: 189)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Wallone*; ang. *Walloon*; fr. *vallon*, (ófr.), (vall.) *walon*; ol. *vallone*; le. *Walon*; or. *валлонеу*; stb.: 'vallon személy'. A romanizált kelták neveként keletkezett, alapszava germán eredetű; vö. ang. (óang.) *Walh, Wealh* 'kelta, gall, római személy'; óész. germ. *Valir* [többes szám] 'gallok, franciák'; stb. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia (kfr.) nyelvből került át. (△) A szó eleji *b*-hez vö. →*bakter*, →*bognár* stb.

📖 MNY. 31: 189, 33: 333; TESz.; EWUng. • Vö. *oláh, velesz*

való **A:** 1171 *Volood* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200616); 12. sz. vége/ *uolov* (HB.); 13. sz. eleje/ [*v*] *olo* (KTSz.); 13. sz. második fele/ *walacnok* (GyS.); 1372 u./ *yftenhezuala*; *yftenbenualo* (JókK. 59, 9); 1525 k. *walv* (NyK. 28: 75); 1533 *vola* (Murm. 638.) **J:** <MN> 1. 1171 ? 'létező, előforduló | seiend, befindlich' # (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (↑); 2. 1372 u./

'vhonnan, vkitől származó | aus, von jmdm stammend' # (JókK. 37); **3.** 1372 u./ 'vmire megfelelő, alkalmas | für etw, zu jmdm bestimmt, geeignet, geschaffen usw.' # (JókK. 106); **4.** 1416 u.¹ 'igaz | wahr' (BécsiK. 37); **5.** 1585 'valóságos | wirklich' (Cal. 972); **6.** 1585 'vhova tartozó | (irgendwohin) gehörig' # (RMNy. 2/2: 311) | <FN> **1.** [főleg birtokos személyjellel] 1561 'lényege, mivolta | Wesen, Natur' (NySz.); **2.** 1616 ? 'valóság; ami van | Wirklichkeit; das Seiende' (NySz.), 1658 'ua.' (MNY. 49: 507); **3.** 1748 ? 'igazság | Wahrheit' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1493 k. *walosaagnak* (FestK. 143) | ~**tlan** 1577 k. *valotalan* (OrvK. 41) | ~**di** 1780 *valódi* (MNY. 7: 254) **R:** ~**ban** 1456 k. *valoban* (SermDom. 2: 323) | ~**jában** 1645 *valójában* (NySz.)

■ Származékszó. | ⊕ A *val--*ból (amely a →*van*¹ töváltozata) keletkezett *-o* folyamatos melléknévi igenévképzővel. A szóvégi *a-s* változathoz vö. →*csusza*, →*hulla*. Ehhez a változathoz vö. még →*vala-*. Ez a változat később szófajváltással a létige múlt idejű alakjává vált. A *való* eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév 'lévő, való, megtalálható; vkitől származó' jelentésben. Szófajváltással már korán melléknévvé fejlődött. A főnévi jelentés főnevesüléssel alakult ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alattvaló, alávaló, borraivaló, feljebbvaló, fülbevaló, hol, kivált, mint, sütnivaló, vala-, valószínű, van*¹

válogat → *választ*

valószínű **A:** 1824 *valószínű* (TudGyűjt. 8/4: 73); 1827 *valószínűséggel* [sz.] (NSz.) **J:** 'igaznak látszó, lehetséges, várható | wahrscheinlich' # **R:** ~**leg** 1833 *valószínűleg* (Regélő 1833. nov. 28.: 560); 1835 *valószínűleg* (Tzs. *Wahrscheinlichkeit* a.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. ném. *wahrscheinlich* 'feltehetőleg'. Hasonlóan más nyelvekben is: lat. *verisimilis*; fr. *vraisemblable*: 'ua.'. ⊕ A magyarban: →*való* + →*színű*² 'megjelenési forma' tagokból + *-ű* melléknévképzővel keletkezett. ☞ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *színű, való*

valpót † **A:** 1208/ *Wolpach* [ɔ: *Wolpath*] (Szentpétery: KritJ. 1: 75); 1248 *wolpot* (Szentpétery: KritJ. 1: 264); 1332–1335 *Wolpo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 402); 1453 *Walpoth* [SZN.] (Oklsz.) **J:** '(udvari) hivatalnok | (königlicher) Beamter'

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (kfn.) *walbtote, walpote* 'az uralkodó kiküldött helyettese, képviselője, meghatalmazott személy', (baj.-osztr.) *waltpoten* 'poroszló, törvényszolga; bakó, hóhér' [< ném. (kfn.) *walt* 'erőszak, kényszer, hatalom' + *bote* 'hírnök, a hír átadója; küldött']. ⊗ Megfelelői: szbhv. (R.) *valput* 'jóságigazgató, intéző; községi bíró, falubíró'; szln. (R.) *válpot* 'segédhivatali tisztviselő, altiszt, helytartó, tiszttartó, intéző, ispán'. ⊕ A német hangtörténet alapján az átvétel bizonyosan a 13. század előtt végbemehetett a bajor-osztrák nyelvterületről. Mind a magyar adatok, mind a szláv szavak arra utalnak, hogy a *valpót* a történelmi Magyarországnak csak a délnyugati területein volt használatban.

📖 Nyr. 45: 57; MNY. 41: 85; EWUng. • Vö. *herold, kobold, valuta*

válság **A:** 1847 *válságos* [sz.] (Nyr. 54: 143) **J:** **1.** 1847 'testi betegségnek, lelki fájdalomnak a legsúlyosabb, bizonytalan kimenetelű szakasza; vminek, különösen vmely közösség életének nehéz, súlyos, a jövő szempontjából sorsdöntő szakasza | Krisis (Med); Krise (im Leben einer Gemeinschaft)' # (†); **2.** 1861 'a társadalmi intézményekben, a politikai s

különösen a gazdasági életben a rend fennmaradását, a dolgok egyensúlyát veszélyeztető nehézség | Krise (Polit, Wirtschaft usw.)' # (NSz.) **Sz: ~os** 1847 (↑)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*válik* 'dönt, elhatározza magát' szóból keletkezett *-ság* névszóképzővel. (⊗) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *válik*

vált **A:** 1138/ ? *Waltaudí* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1372 u./ *valta* (JókK. 16); 1493 k. *wáthwān* [sz.] (FestK. 353) **J:** 1. [ma főleg *valóra* ~] 1372 u./ '(meg)változtat; megvalósít, *valóra* vált | ändern; verwirklichen' # (↑); 2. 1395 k. 'kölcsonösen, viszonzásul ad, mond, ír vmit | wechseln, austauschen (geben, mitteilen)' # (BesztSzj. 65.); 3. [főleg *meg~*] 1416 u./¹ 'vkit megment, megszabadít | erretten, erlösen' (BécsiK. 77); 4. 1416 u./² '(pénzt apróbbra, egy pénzfajta másra) becserél | (Geld) (um)wechseln' # (MünchK. 26va); 5. 1416 u./³ ? '(irányt változtatva) tart vhová, megindul vhová | die Richtung ändern' (AporK. 90), 1519 'ua.' (JordK. 333); 6. 1456 k. '(vmi, vki helyébe) csereértéket biztosít | (im Tauschwert) auslösen' # (SermDom. 2: 525); 7. 1479 'vásárol; (helyiséget) használati díjért lefoglal | kaufen, lösen; mieten' (Gl.); 8. 1574 k. 'hivatalos iratot kér, megszerez | Amtspapiere einholen' (NySz.); 9. [főleg *fel~*] 1703–1706 'vkinek, vminek (rendszeresen) a helyébe lép, feladatát átveszi | ablösen, jmdm folgen' # (TörtTár 1881: 158); 10. 1748 'elválaszt, megkülönböztet | absondern' (NySz.); 11. [jól, rosszul ~ a *füle, esze, hangja* vkinek] 1777 'jól, rosszul működik, jól rosszul hall | gut, schlecht funktionieren (Gehör, Verstand, Stimme)' (NSz.) **Sz: ~ozás** 1372 u./ *valtozafanal* kewl (JókK. 126) | **~oztat** 1372 u./ *valtoztatak* (JókK. 53) | **~ó** 1395 k. *gyroualthew* 'pénzváltó, bankár | Wechsler' (BesztSzj. 65.); 1508 'a Megváltó | Heiland' (DöbrK. 502); 1890/ 'a vonatsínnek az a része, amely a járművet eredeti irányától eltéríti, más irányba tereli | Weiche (für Schienen)' (NSz.); 1931 u. 'gyorsposta, staféta | Stafette' (Nyr. 102: 4) | **~ozik** 1416 u./¹ *valtozuā* [sz.] (BécsiK. 81) | **~ság** 1416 u./² *valtfagot* 'váltságdíj | Lösegeld' (MünchK. 23ra); 1416 u./² 'megváltás, felszabadítás | Erlösung' (MünchK. 26rb) | **~ozat** 1416 u./³ ? *valtozaííat* 'lépés, irányvétel | Schritt, Richtung' (AporK. 90); 1664 'változás | Veränderung' (MNY. 6: 166); 1789 'forma, variáns | Variante' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*válik* szóból keletkezett *-t* műveltető igeképzővel; vö. →*olt²*, *kelt* (→*kel¹*) stb. Az 1–10. jelentések főleg az alapszó 'elkülönül, kiválik; elválaszt' jelentéséből magyarázhatók. A 11. jelentés valaminek a funkciójára, szerepére vonatkozik, amely változási képességet, alkalmazkodóképességet követel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *megvált, pénz-, válik, váltó*

váltig → *váltigen*

váltigen × **A:** 1510 k. *valtyken* (MNY. 1: 213); 1611 *Váltigen* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1510 k. 'nagyon; huzamosan | sehr; immerfort' (↑); 2. 1936 'alkalmasint, körülbelül | annähernd' (Csúry: SzamSz.)

váltig **A:** 1541–1547 *valteg* (LevT. 1: 13); 1559 *valtyg* (MNY. 67: 487); 1566 *váltic* (NySz.) **J:** 1. 1541–1547 'hosszú időn át, gyakran | anhaltend, immerfort' (↑); 2. 1566 'nagyon, erősen | sehr' (↑); 3. 1786 ? 'egészen, teljesen; egyre inkább | ganz; immer mehr' (NSz.), 1793 'ua.' (NSz.); 4. 1863 'csaknem; körülbelül | beinahe; annähernd' (Kriza [szerk.] Vadr. 522)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A szócsalád alapja feltehetően a *váltig*, amely a *vált* 'elkülönítés, elválasztás; döntés' szóból jött létre (ez önállóan nem adatolt származékszó a

→*válik*-ból *-t* névszóképzővel) + *-ig* terminatívuszrag; vö. *fogytig* (→*fogy*), *untig* (→*un*) stb. Az eredeti jelentés 'a döntésig' lehetett; az adatolt jelentések ebből jöttek létre metonimikusan.

■ A **váltigen** származékszó. | (⊕) A *váltigen* a *váltig* szóból keletkezett *-n* határozóraggal, amely itt nyomatékosító szerepben áll; vö. *mostan* (→*most*), *ottan* (→*ott*) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Más nyomatékosító alak a *váltig*-ból *-lan* határozóraggal: *váltiglan* 'nagyon, folyton' (1791/: NSz.); vö. *holtiglan* (→*hal*ⁿ). – A (R.) *választig* 'folyton folyvást; nagyon, hosszan, sokáig' (1553 u.: Monírók. 3: 67); *választigen* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); a *választ* 'megkülönböztetés, különbségtétel' szóból keletkeztek, amely a *válasz* (→*választ*) változata.

📖 TESz. *váltig* a.; TNyt. 2/1: 588; EWUng. • Vö. *válik*

váltó A: 1812 *váltót* (NSz.) **J:** 'fizetési kötelezettségről kiállított, részben nyomtatott szövegű értékpapír | Wechsel als Wertpapier' – De vö. 1771 *Váltó irás* (NSz.); 1783 *váltó levelekkel* (NSz.); 1786 *váltó tzedula* 'ua.' (NSz.)

■ Különféle szószerkezetek jelzőjének önállósulása. | (⊕) A *váltó irás* (↑), *váltó levél* (↑), *váltó cédula* (↑) szóból keletkezett. Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítások; vö. ném. *Wechselbrief*; ang. *bill of exchange*; fr. *lettre de change*; stb.: 'váltó'. – A magyarban a *váltó* szóból keletkezett a →*vált* '(csereértékben) kivált' + *-ó* folyamatos melléknévi igenévképzős alakjából és az *írás* (→*ír*), →*levél*, →*cédula* szóból. Az önállósodást a ném. *Wechselbrief* > *Wechsel* 'egy fajta értékpapír' is befolyásolhatta.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cédula*, *ír*¹, *levél*, *vált*

valuta A: 1809 *Valuta* (MKurir 1809. ápr. 21.: 475); 1813/ *valuttában*, *valuta* (NSz.) **J:** 'vmely ország törvényes fizetési eszköze | (ausländische) Währung'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Valuta*; ang. *valuta*; ol. *valuta*; stb.: '(külföldi) pénznem'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedté [< ol. *valere* 'értékes' (lat. *valere* 'jól van, ereje van')].

(⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *invalidus*, *valpót*, *velence*

vályog A: 1693 *vályog* (NySz.); 1774 *Vájog* (MNY. 57: 88); 1784 *vályag* (Baróti Szabó: KisdedSz. 56); 1795 *válog* (NSz.); 1798 *Vályokból*-is (NSz.); 1816 *Vállfog* (Gyarmathi: Voc.); 1872 *Vályugot* (NSz.); NYJ. *vájjuk* (MNY. 57: 88); *válllog* (Nyatl.) **J:** 1. 1693 '(bél)sár; agyag | Kot; Lehm, Ton(erde)' (↑); 2. 1774 'agyagos talaj | Lehm Boden' (↑); 3. 1792 'égetetlen téglá, vályogtégla | Lehmziegel' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szlovák vagy ukrán jövevényszó. | (≡) Szlk. *vál'ok*, (N.) *valek*, *válek* 'agyagtégla, vályogtégla'; ukr. *вальок* 'nedves agyagrög', (Kárp.) *вальокъ* 'agyagtégla, vályogtégla' [< szláv **val-* 'görget, gurít, gurul, fordul <tárgyas>; gyúr, dagaszt']. Vö. még szbhv. (N.) *valjak* 'agyagtégla, vályogtégla'; or. (N.) *вальковий* 'szalmával kevert agyagból épített <fal>'; stb. (⊕) Nem kizárt, hogy a szó a szlovákból és az ukránból is bekerült magyarba. Az 1798-as változat a [4]-es tőtípus hatását tükrözi. A szó ma főleg 3. jelentésében használatos. – A (N.) *vályog* 'sodrófa, nyújtófa' (1835: TudGyűjt. 2: 33) végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza; ez a szlk. *válek*, *válok* 'kis henger; sodrófa, nyújtófa' szóból jött létre.

📖 WeltSlav. 2: 72; MNY. 57: 88; TESz.; EWUng. • Vö. *valcer*

vályú A: 1121/ *Walus* [sz.] [szN.] (MNY. 23: 364); 1395 k. *valu* (BesztSzj. 838.); 1414 *Kwvalo* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 248); 1528 *waliw* (MNY. 31: 277); 1585 *Vállu* (Cal. 86); 1795 *válljuk* (NSz.); NYJ. *vájju*, *valló* (ÚMTsz.); *vájó* (MTsz.) **J: 1.** 1121/ 'csónak alakú, állatok etetésére, itatására szolgáló (fa)edény | Futter-, Tränktrog' # (↑); **2.** 1414 ? 'csatornaszerű vájat, mélyedés | Rinne, Kanal' (Csánki: TörtFöldr. 2: 248), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj.); **3.** 1688 'kis mozsár | kleiner Mörser' (HoklSzj. 36) **Sz: ~s** 1121/ [HN.] (↑)

■ Valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *val̄* 'fatörzs; puskacső', *valak*, (N.) *vulak* 'lefolyó, csatorna'; – Kāšy. *oluq* 'vályú, teknő, kis csónak'; tat. *ulaq* 'teknő, fefolyó, csatorna, vízvezeték'; stb. [török eredetű]. (△) A magyarba átkerült alak **valuq* vagy **valog*; a szónéghez vö. →*apró*, →*tanú* stb. (△⇒) A magyarból: szbhv. *valov*; rom. *văluu*; stb.: 'vályú, teknő'.

📖 MNY. 3: 368; NéNy. 3: 249; TESz.; Ligeti: TörK. 40; EWUng.

vám A: 1146 ? *Wamma* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 413); 1247 *Wamosthelek* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 462); 1264/ *vamzob* (Oklsz.) **J: 1.** 1146 ? 'hely. ahol vámolnak, vámot szednek | Zollstelle' # (↑), 1247 'ua.' (↑); **2.** 1264/ 'dézsma, tized; használati adó, illeték | Zehent; Gebrauchsgebühr, -abgabe' (↑); **3.** 1522 'szállított áru(k) utáni illeték | Abgabe für Waren' # (Oklsz. *vásár-vám* a.) **Sz: ~os** 1247 [HN.] (↑) | ~**ol** 1557 *wamlas* [sz.] (LevT. 1: 249)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | (≡) Kperzsa *abām* 'kölcson; adósság <pénz>'; újperzsa *vām* 'ua.', *bām*, *ābām*, *āvām* 'adósság <pénz>', (R.) *fām*, *āfām* 'ua.'; kurd *wam* 'ua.' [tisztázatlan eredetű]. A kelet-európai kereskedelemmel már a honfoglalás előtt bekerülhetett a magyarba. (△) Az újperzsából való származtatás kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *vam*, *vama* 'vám, útdíj'.

📖 Munkácsi: ÁKE.; TESz.; Ligeti: TörK. 169; EWUng.

vámpír A: 1786 *Vampierok* (NytudÉrt. 71: 83); 1794 *Vámpír* (NytudÉrt. 71: 83); 1799 *Vámpír* (NSz.) **J: 1.** 1786 'a néphiedelem szerint az alvók vérét szívó személy, sírjából hazajáró szellem; kegyetlen, könyörtelen kizsákmányoló személy | blutsaugendes Nachtgespenst; gnadenloser Ausbeuter' (↑); **2.** 1794 'egy fajta denevér | Art Fledermaus' (NytudÉrt. 71: 83); **3.** 1882 'démoni nő | Vamp' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vampir*; ang. *vampire*; fr. *vampire*; szbhv. *vampir*, (N.) *upir*; stb.: 'vérszívó lény; egy fajta denevér'. A szerbhorvátban keletkezett [valószínűleg szláv eredetű; vö. blg. *vanup*; or. *υνυρ*; stb.: 'vámpír']. Az irodalmi nyelvből vált elterjedté. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 NytudÉrt. 71: 83; TESz.; EWUng.

van¹ A: 1138/ *Mawag* [szN.]; *Mauog* [szN.] (MonStrig. 1: 90, 89); 1164 *numwog* [szN.] (MNL (OL) Dl. 200615); 12. sz. vége *uogmuc*, *uola* (HB.); 13. sz. eleje/ *wagun* [□] (KTSz.); 13. sz. eleje/ *wala*, *uog*, *uolna* (KTSz.); 1372 u./ *vadnak* (JókK. 26); 1372 u./ *vagyon* [□] (JókK. 6); 1456 k. *vagan* [□] (SermDom. 2: 470); 1456 k. *vannak*, *voth* (SermDom. 2: 454, 126); 1490 k. *uain* [? o: *uan*] (ÁbelSzj. 214b); 1604 *van* (Szenczi Molnár: Dict. *Gázeus* a.); 1645 *Vagynak* (CorpGr. 313); NYJ. *ólt* (MTsz.); *ult* (ÚMTsz.); *vajan* [□] (ÚMTsz.); *vaon*, *von* [□] (MTsz.) **J: 1.** 1138/ ? 'létezik, vhol található | sein, sich befinden' # (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (↑); **2.** 12. sz. vége/ 'igei-névszói állítmány igei részeként' | {als Kopula}' # (↑); **3.** [*vala*, *volt*, *volna*] 12. sz. vége/ 'összetett igealak részeként' | {als Hilfsverb zusammengesetzter Verbformen}' # (HB.); **4.**

[*vkinek* ~] 1372 u./ 'vki bír, a tulajdona | haben' # (JókK. 14) **Sz: volta** 1372 u./ *yelenuoltam* 'lét(ezés), jelenvalóság | Sein, Wesen' (JókK. 37)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *āl-* 'lesz, van'; osztj. (V.) *wāl-* 'él, van, lakik'; zürj. (Sz.) *vel-* 'van; létezik'; votj. (Sz.) *vjl-* 'van, létezik'; cser. (KH.) *šla-* 'van'; md. (E.), (M.) *ul'e-* 'ua.; lesz'; finn *ole-* 'van' [fgr. **bole-* 'van, lesz']. (≈) Megfelelői: török *bol-*; mong. *bol-*: 'ua.'. (△) A legrégebbi magyar főváltozat tartalmazott egy *l* hangot. A *gy*-hez vö. →*hogy*¹, →*így* stb. A *van*¹ korábbi *vagyon* változata tulajdonképpen egy, a deverbális *-n* névszóképzővel képzett származékszó, amely a még korábbi, feltehetően toldaléktalan igetöből keletkezett (vö. →*vagyon*). Ennek a változatnak az igei funkciója másodlagos keletkezésű, s összefügg a *vagy* alak E/2. személyének megszilárdulásával. A *van* (E/3.) viszonylag kései alakja elvonás a *vannak* (T/3.) igealakból, amely a régi *vagynak*, *vadnak* változatokból hasonlúlással keletkezett. (△) Névmási töből való keletkezése téves.

📖 Bárczi: SzófSz. *val-* a., *vol-* a., *vagy-* a.; TESz.; MSzFE.; Schlachter-Eml. 19; Benkő: ÁrpSzöv. 240; EWUng. • Vö. *avagy*, *-képpen*, *mi-*, *mi-*, *vagy*¹, *vagyon*, *vajon*, *valál*, *való*

van² → *vagyon*

vanálik † **A:** 1416 u./² *m̃g vanalnac* (MünchK. 53vb); 1456 k. *vanalyek* [▽] [*l-j*] (SermDom. 2: 556) **J:** 1. 1416 u./² 'meggyógyult | geheilt werden' (†); 2. 1456 k. 'használ | benützen' (†) **Sz:** ~**at** 1456 k. *vanalatra* 'előrejutás, gyógyulás, gyógyítás | Vorwärtskommen; Heilung' (SermDom. 2: 276) | ~**atos** 1470 *vanalatus* '(fel)gyógyult | geheilt' (SermDom. 2: 237)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A magyar szókincs igen régi eleme. A szóvég képzőnek tűnik, de ez nem bizonyítható. A szó csak pár adatban érhető tetten és a 16. sz. már elavult lehetett.

📖 EWUng.

vandál **A:** 1559 *vandaloc* (Székely I.: Krón. 118); 1602 *vandalokat* [?] [✓] (MNy. 79: 246); 1602 *Vandalufok* (RMKtár. 27: 205) **J:** <FN> 1. 1559 'népvándorláskori keleti germán népcsoport | Wandale <Angehöriger eines ostgermanischen Volkes>' (†); 2. 1805/ 'Magyarországon és Ausztriában lakó szlovén, vend | Slowene in Ungarn und in Österreich, Wende' (NSz.); 3. 1807/ 'kíméletlenül pusztító ember | zerstörungswütiger Mensch' (NSz.) | <MN> 1. 1799 'a szlovénokhoz, vendekhez tartozó, tőlük származó, rájuk vonatkozó | slowenisch, wendisch' (NSz.); 2. 1816 'vad, kegyetlen, pusztító | wild, grausam' (NSz.)

vandalizmus **A:** 1806/ *vandalismusnak* (NSz.); 1876 *vandalizmust* (NSz.) **J:** 'kíméletlen rombolás, erre való hajlam | Wandalismus'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **vandál** latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. *Vandali* [többes szám], *vandalus* 'keleti germán néphez tartozó <az ókorban>' [tisztázatlan eredetű]; – ném. *Wandale*; fr. *Vandale*; ol. *vandalo*; stb.: 'vandál; kíméletlenül pusztító ember'. (⇒△) A magyarba nemzetközi szóként főleg a németből került. (△) A főnévi 2. jelentés a →*vend* szóval tévesen egyeztetve keletkezhetett; a főnévi 3. jelentéshez vö. a nemzetközi megfelelőket (†). A szóvéghöz vö. →*alán*, →*dán* stb.

■ A **vandalizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Wandalismus*; ang. *vandalism*; fr. *vandalisme*; stb.: 'vandalizmus'. A francia nyelvből terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *Vandale* (†) alapján]. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

vandalizmus → *vandál*

vándor → *vándorol*

vándorol [1] **A:** 1519 *vandorlok* [sz.] (JordK. 335); 1597/ *vándolni* [?] [sz.] (MNY. 80: 383); 1608 *Vándarló* [sz.] (NySz.); 1643 *vándorolhafs* [sz.] (Comenius: Jan. 92); 1875 k. *vándalló* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1519 'személy, rendszerint gyalogszerrel' huzamosan úton van; zárándokol | wandern; pilgern' # (↑); 2. 1560 k. 'kóborol, céltalanul bolyong | herumstreichen' # (GyöngySzt. 1344.); 3. 1838 'tárgy' huzamos ideig egyik embertől a másikig jut; kallódik | von einem zu dem anderen Menschen gelangen (Gegenstand); verkommen' (NSz.) **Sz:** **vándorló** 1519 (↑) | **vándorlás** 1727 *vándorlásban* (Mikes: TLev. 114)

vándor **A:** 1638 k. *Vandor* [SZN.] (MNY. 42: 78); 1643 *vándoroc* (Comenius: Jan. 209) **J:** <FN> 1638 ? 'vándor személy; zárándok | Wanderer; Pilger' # (↑), 1643 'ua.' (↑) | <MN> 1. 1649 'változó, változásban levő | veränderlich' (NSz.); 2. 1767 'olyan (személy), aki vmely célból vándorol | fahrend (Person); in andere Gegenden gelangend (Anekdote, Motiv)' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Circumcellio* a.); 3. 1800 ? 'költöző (madár); lakóhelyét időnként változtató (állat) | ziehend (Vogel, Tier)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.), 1807 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vándorol** német (feln.) jövevényt. | (≡) Ném., (kfn.) *wandern* 'gyalogol; bolyong, barangol; továbbadódik; stb.', (h. kor. úfn.) *wannern* 'utazik, megy' [< ném. (kfn.) *wanten* 'forgat, teker, ismételten fordít']. (≈) Megfelelői: szbhv. *vandrovasi* 'barangol, bujkál, csavarog'; cseh *vandrovat* 'ua.; húz (tárgyatlan)'; stb. (△) A *vándol* változat *rl* > *ll* hasonlással és rövidüléssel keletkezett a *vándorl*-tőváltozatban.

■ A *vándor* elvonás. | (△) A *vándorol*-ból lett elvonva. Szélesebb körben a nyelvújítás korában terjedt el.

📖 TESz.; EWUng.

vanília **A:** 1745 *Banilia* (NSz.); 1783 *Vániglia* (NSz.); 1788 *Vanillia* (NSz.); 1798 *Vanily* (NSz.); 1799 *vanill* (MNY. 43: 309); 1799/ *vanilla* (MNY. 43: 309); 1811 *vanili* (NSz.); 1834 *vaniliapép* (NSz.); NYJ. *vanélia* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'az orchideafélék családjába tartozó trópusi növény, ill. ennek ételek fűszereként használt illatos toktermése | Vanille (Vanilla planiflora)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Vanille*, (R.) *vanilla*, *banille*; fr. *vanille*; sp. *vainilla*; ol. *vaniglia*, (R.) *vainilla*, *vainiglia*; szbhv. *vanilija*; le. *wanilia*; stb.: 'vanília (növény, fűszer)'. Vö. még lat. (ú.), (tud.) *vanilla* 'ua.'. A spanyolból terjedt el [< sp. *vaina* 'hüvely, tok', a termés formája alapján]. (⇒△) A magyarba az olaszból és németből került.

📖 TESz.; EWUng.

vánkos **A:** 1372 u./ *vankofok* (JókK. 86); 1395 k. *vankaf* (BesztSzj. 584.); 1405 k. *vanco* (SchlSzj. 1147.); 1490 k. *vancuo* (NagyvGl. 260.) **J:** 1. 1372 u./ 'párna | Kissen' # (↑); 2. 1593 'alátét; az, amin v. amiben vmi mozog, forog | Unterlage; Achslager, Achsschemel' (MNY. 62: 354)

■ Német (feln.) jövevényt. | (≡) Ném. (kfn.), (baj.-osztr.) *wangkuss*, *wangeküsse* 'vánkos' [< ném. (kfn.) *wange* 'arc, orca, pofa' + *kuss*, *küsse* 'vánkos']. (≈) Megfelelői (részben a magyarból): szbhv. (Kaj) *vanjkuš*, *vankuš*; szlk. *vankuš*, (N.) *vánkoš*; stb.: 'vánkos'. (△) A szóvégi *s* arra utal, hogy az átvétel a 13. sz. végén mehetett végbe; vö. →*prés*. A metaforikus 2. jelentéshez vö. a →*párna* hasonló jelentésváltozását.

vanna × **A:** 1548 *fyredøe vanna* (Oklsz. *fürdő-vanna* a.); 1603 *vadna* (MNY. 80: 383); 1636 *Vonnakba* (MNY. 4: 181) **J:** 1. 1548 'kád | Wanne' (↑); 2. 1596 'élelmiszer tárolására használt' fa- v. fémmedény, bödön | Holz- od. Metalltönnchen (für Lebensmittel)' (Oklsz.)

■ Német (feln.) jövevényt. | ≡ Ném. (kfn.), (h. kor. úfn.) *wanne*, – ném. *Wanne*: 'takarmánypácoló kád; mosókád, fürdőkád; sütésre használt ovális fémmedény' [< lat. *vannus* 'takarmánypácoló kád', a lat. *ventus* 'szél' alapján]. ≡ Megfelelői: cseh *vana*; le. *wanna*; stb.: 'kád, vályú'. ⊕ A szó földrajzi elterjedése (északkeleti tájszavak) középnémet közvetítést sejtet. A szövegi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A *vadna* változat elhasonulás útján keletkezett. A 2. jelentés metafora.

☞ MNY. 12: 315; TESz.; EWUng. • Vö. *véndely*, *ventilátor*, *viheder*

vánszorodik Δ **A:** 1577 k. el *vanzorodijk* [▽] (OrvK. 202); 1750 föl *vánczorodván* [sz.] (MNY. 60: 494); NYJ. *elváncsorodik* (MTsz.) **J:** 1. 1577 k. 'elsatnyul; elerőtlenedik | verkümmern; kraftlos werden' (↑); 2. [*fel~ik*] 1750 'feltápaszkodik | auftaumeln' (↑); 3. 1750 'nehezen, erőtlenül vonszolja magát | sich schleppen' (MNY. 60: 494)

vánszorog [1] **A:** 1611 *Vánszorogni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1716 *vánczorgot* elő (Oklsz.); 1734 fel *vánszorogván* [sz.] (MNY. 58: 230); 1788 *vontzorgott* (NSz.); 1805 *vánszorog* (NSz.) **J:** 1. 1611 'elsatnyul; elerőtlenedik | verkümmern; kraftlos werden' (↑); 2. 1618 ? 'nehezen, erőtlenül vonszolja magát | sich schleppen' # (NySz.), 1716 'ua.' (↑); 3. 1691 u. 'vhol hányódik, teng-leng; csavarog | sein Leben fristen; sich herumtreiben' (MonIrok. 8: 25); 4. 1714 '(intézmény) nem nagyon fejlődik, nem virágzik, csak tengődik | vegetieren (Organisation)' (ItK. 9: 319)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett. A szó belseji *sz* ugyancsak gyakorító képző. Az abszolút tö bizonytalan, esetleg finnugor eredetű, és a →*ványol* szócsaládjának tövével függhet össze. A szöveg *-odik* visszaható képző, *-rog* gyakorító képző; vö. *tántorodik*, *tántorog* (→*tántorgat*). Az igék 1. jelentéséhez vö. *ványad* (→*ványol*). A 2., 3. jelentés az 1.-ből magyarázható; vö. még *vergődik* 'vánszorog, vonszolja magát, tehetetlenül megy' (→*ver*). ⊖ Idetartoznak: *vánszorít* 'enyhít, mérsékel, gyengít' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 101); *vánszorgat* 'felsegít, talpra állít' (1790: MNY. 6: 455); stb.

☞ MNY. 34: 240; TESz. *vánszorog* a.; EWUng. • Vö. *ványol*

vánszorog → *vánszorodik*

ványad → *ványol*

ványol × **A:** 1602 *Ványalós* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 17. sz. eleje *vaniolo* [sz.] (Oklsz.) **J:** 1. 1602 ? '(laza gyapjúszövetet) tömörít | walken, filzen' (↑), 17. sz. eleje 'ua.' (↑); 2. [*meg~ vkit*] 1792 'megdöngönyöz; megver, megüt | massieren; prügeln' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1838 'elkoptat, elnyű | verschleiben (trans.)' (Tsz.); 4. 1882 '(bőrt) hajlékonyra tesz, a lábbeli formájához igazít | Schuhleder anpassen' (NSz.)

ványad Δ **A:** 1675 *vánnnyadni* [sz.] (NySz.); 1815 *ványodni* [sz.] (NSz.); 1843 *ványadtak* [sz.] (NSz.); 1874 *ványhad* (CzF.) **J:** 1. 1675 'elsatnyul; elerőtlenedik | verkümmern; kraftlos

werden' (↑); **2.** 1815 k. 'sápad | bleich werden' (Kassai: Bef. 101); **3.** 1874 'kopik, elnyűvődik | verschleiben <intrans.>' (CzF.) **Sz:** ~t 1693 *Vánnnyadt* 'elsatnyult, legyengült | verkümmert' (NySz.); 1874 'kopott, elnyűtt, elhasznált | abgenutzt' (CzF.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő bizonytalan, esetleg finnugor eredetű; vö. finn *vanu-* 'összesűrűsödik, sűrűsödik v. képlékennyé válik', *vanutta-* 'kallóz, ványol, tömörít, gyúr, dagaszt'; észt *vanu-* 'kallóz, ványol; összemegy, zsugorodik <anyag>; nemezelődik, filcesedik, vastagodik, megalvad' [fgr. **βañz-* 'üt, ver']. (△) A magyarázat gyengéje főleg az, hogy a megfelelők csak távoli rokon nyelvekben fordulnak elő. A szóvég *-l, -d* gyakorító képző. A *ványol* eredeti jelentése 'csap, ver, üt', ill. 'ütéssel puhít' lehetett; a további jelentések ebből fejlődhetek ki. A *ványad* eredeti jelentése 'ütéstől puhul' lehetett, amelyből az 1., 2. jelentés metaforikus úton alakulhatott ki. Az alábbi jelentésfejlődéséhez 'csap, ver, üt' > 'elsorvad, elsatnyul' vö. *csappan* (→*csappant*). Ma főleg a *ványadt* származékszó használatos. (△) Török nyelvből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 43: 107; MNy. 34: 236; TESz. *ványad* a.; MSzFE.; StUASuppl. 1: 219; EWUng. • Vö. *vánszorodik*

vápa A: 1263/ *agyaguapa* (Oklsz.); 1577 k. *vaapas* [sz.] (OrvK. 419); 1578 *lápáya* [?] (NySz.); 1809 *Bápás* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1263/ 'árok, gödör | Graben; Grube' (↑); **2.** 1560 k. 'mélyedés, bemélyedés | Vertiefung, Höhlung' (GyöngySzt. 3998.); **3.** 1604 'tócsa, mocsár | Pfütze; Moor' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *vapa* 'mocsár, láp, ingovány; tó'; szln. (N.) *vapa* 'pocsolya, tócsa' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *vāpī* 'hosszúkás tó']. Vö. még le. (R.) *wapowiec* 'feneketlen hegyi ösvény, szakadék'. (△) A származtatás némileg megnehezített, mivel a szláv szó kevés nyelvből mutatható ki. Az első szótagi *á* hangzónyúlással keletkezett, az *a*-s változat ezzel egyidejűleg volt használatos. A *vápa* és a →*láp* között fonetikai kölcsönhatás figyelhető meg. (⊙) A *vápa* tájszóként és különböző szaknyelvekben is él.

📖 KSz. 7: 252; SzegFüz. 3: 139; MNy. 49: 200; TESz.; EWUng.

var A: 1395 k. *varf* Beka [?] (varaf) [sz.] (BesztSzj. 1111.); 1405 k. *var* (SchlSzj. 465.); 1551 *varr* (NySz.) **J:** **1.** 1395 k. ? 'az állati bőrfelületnek színben is elütő, kiemelkedő foltja, bibircsókja | Warze' (↑), 1533 'ua.' (Murm. 925.); **2.** 1405 k. 'sebekkel járó betegség; rüh | Hautkrankheit; Krätze' (↑); **3.** 1416 u.² 'a hegedő seb érdes, barnás felülete | Schorf' # (MünchK. 75rb); **4.** 1783 'növényi sérülés, betegség | Grind an Pflanzen' (NSz.) **Sz:** ~as 1395 k. ? 'bibircsók' (béka, gyík) | warzig (Kröte, Eidechse) (↑); 1533 'ua.' (Murm. 925.); 1405 k. ? 'sebes | schorfig' (SchlSzj. 2045.); 1510 'ua.' (MargL. 50) | ~asodik 1577 k. megh *varafodýk* (OrvK. 270)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg belső fejlődés. | (△) Összefügghet a →*varr* szóval. Ha a →*varr* eredetileg igenévszó volt, a *var* szóban a névszói értékű tag őrződött meg; az igei értékű taghoz vö. →*varr*. Ebben az esetben a 3. jelentés volt az eredeti. Vö. még zürj. *wurjs*; *wurjs*: 'varrás; begyógyult seb'. De azzal is számolni lehet, hogy a 'varrás, varrat' > 'var, pörk' jelentésváltozás metaforán alapul.

📖 NytudÉrt. 40: 50; TESz.; UEW. 584; EWUng. • Vö. *farkas-*, *ótvar*, *varacs*, *varr*

vár¹ A: 1184 ? *Warov* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208372); 1372 u./ *varj* meg (JókK. 10) **J:** **1.** 1184 ? 'vkinek a megérkeztére, vminek a bekövetkezésére, megtörténésére számít, felkészül | warten; erwarten' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1372 u./ 'egy ideig nyugalomban van, marad, nem

tesz semmit | abwarten; ruhig bleiben' (JókK. 67); **3.** 1416 u.¹ 'remél; reménykedik, bízík vkiben | erhoffen; sich auf jmdn verlassen' (BécsiK. 87); **4.** [főleg *el~*] 1526 e. 'számít vmi teljesítményre, megkíván, megkövetel vmit | erfordern' # (MNy. 43: 158); **5.** 1825 'kít érni fog vmi, részese lesz vminek | jmdm steht etw bevor' # (NSz.) **Sz:** **~tatik** 1416 u.¹ *varatatic* 'várakozik | warten' (BécsiK. 253) | **~tatván** 1416 u.² *keuefle vartatuan* 'röviddel azután, hamarosan | (kurz) darauf' (MünchK. 33vb) | **~dalom** 1416 u.² *varodalmtol* 'várakozás, elvárás | Erwartung' (MünchK. 80rb) | **~ás** 1456 k. *varasatol* (SermDom. 1: 53) | **~atlan** 1574 *varatlan* <HSZ> (NySz.); 1585 <MN> (Cal. 544) | **~akozik** 1527 *varankozafnak* [sz.] (ÉrdyK. 105) | **~andós** 1590 *varandos* 'gyermeket vár, terhes, állapotos | schwanger' (NySz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *ör-* 'vár', (KK.) *ūr-* 'ua.; óvakodik, őrizkedik', (Szo.) *ūr-* 'vár; kímél' [ugor **βar3-* 'megóv, őriz, vár']. (⊕) Az 1., 2. jelentések voltak az eredetiek; a 3., 4. jelentéshez vö. lat. *expectare* 'vár; elvár, remél, igényel'.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

vár² **A:** 1019/ *Zalawar* [HN.] (MNL (OL) Dl. 229992); 1055 *feheruuaru* [HN.] (TA.); 1086 *Waradi* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1193 *war* (OkI Sz.) **J:** **1.** 1055 'erődítmény, megerősített hely | Festung, Burg' # (↑); **2.** 1520 'uralkodói, főúri kastély | Schloß' (GyöngyGl. 36.); **3.** 1887 'a hold udvara | Hof des Mondes' (Nyr. 16: 240)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | (≡) Av. *vāra-* 'fedezet, véderő'; kperzsa *war* 'vár, erőd'; újperzsa *bār* 'fal, erőd, vár'; afgán *bāra* 'megerősítés; gát, sánc'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *vr̥ṇōti* 'körülvesz, körülfog, védekezik']. (⇒⊕) A magyarba egy iráni nyelvből került, amely pontosan nem meghatározható. (⊕) Az eredeti jelentés 'földgát, földsánc' lehetett.

📖 Munkácsi: ÁKE.; MSFOu. 151: 336; TESz.; Ligeti: TörK. 170; EWUng. • Vö. *lég-, mentsvár, vármegye, város*

varacs † **A:** 1395 k. ? *varf* Beka [? *o: varaf*] (BesztSzj. 1111.); 1758 *Varacsos* békák [sz.] (NSz.); 1808 *Varats* (Sándor I.: Toldalék) **J:** **1.** 1395 k. ? 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (↑), 1758 'ua.' (↑); **2.** 1808 'kisebesedett bőrfelület | Schorf, Grind' (↑)

varacsk × **A:** 1577 k. *varaczkawal* (OrvK. 95); 1832 *Varacsk* (Kreszn.); 1838 *Varackos* [sz.] (Tsz.); NYJ. *varancskozsbéka* [sz.]; *varatykozsbéka* [sz.]; *varicskozsbéka* [sz.] (Nyatl. 636.) **J:** **1.** 1577 k. 'kisebesedett bőrfelület; sebhely | Schorf, Narbe' (↑); **2.** 1742 'felületi egyenetlenség | Unebenheit' (NSz.); **3.** 1784 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90) **Sz:** **~os** 1742 *varatskos* (NSz.)

varangyok × **A:** 1722 *varangyaki* [sz.] (MNy. 37: 131); 1792 *varangyékos-béka* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsirke* a.); 1800 *varangyok* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1870/ *varangyikos* [sz.] (NSz.); 1874 *varancsag, varancsék* (CzF.); NYJ. *varancsokos* [sz.] (Nyr. 27: 494); *varangyagos* [sz.] (MTsz.) **J:** **1.** 1722 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (↑); **2.** 1800 'varangyos béka | Kröte' (↑)

varangy **A:** 1788 *Varantsos* [sz.] (NSz.); 1793 *varontzos* [sz.] (NSz.); 1808 *Varangyos* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1845 *varandok* (NSz.) **J:** **1.** [jelzői értékben is] 1788 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (↑); **2.** 1799 ? 'a sebnek beszáradt felülete | Schorf, Grind' (NSz.), 1808 'ua.' (↑); **3.** 1832 ? 'varangyos béka | Kröte' # (Kreszn.), 1843 'ua.' (Kunoss: UjdSzóf. 110); **4.** 1846/ 'felületi egyenetlenség | Unebenheit' (NSz.); **5.** 1856 'visszataszítóan rút, ellenszenves egyén | Greuel' (NSz.) **Sz:** **~os** 1788 *Varantsos* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **varacs** származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*var* 'szemölcs, dudor; var, ragya'; a megnevezés a varangy szemölcsőire, ill. szemölcsős bőrére utal. A szóvég vagy -cs

kicsinyítő képző (vö. →*kavics*), vagy -s melléknévképző, amely affrikálódott. Az első adat végső soron nem tartozik ide.

■ A **varacsk** származékszó. | ⊕ A *varacsk* a *varacs*-ból jött létre -k kicsinyítő képzővel; vö. *tövisk* (→*tövis*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *varangyok*, ill. a *varangy* szó belseji *n*-je inetimologikus; a *varangyok*, *varangy cs* ~ *gy* hangcseréjéhez vö. →*göröngy*, →*roncsol* : →*rongyos* stb. A *varangyok* szóvégi *k*-ja ugyancsak kicsinyítő képző. ∼ Idetartozik: (N.) *varakos* 'szemölcsös, bibircsókös (a varangy bőre)' (1589: Úriszék 224).

📖 Nyr. 70: 154; TESz. *varangyos* a.; EWUng. • Vö. *var*

varacsk → *varacs*

varádics **A:** 1395 k. *varadich* (BesztSzj. 379.); 1531 *Wratyeh* koro (ItK. 87: 662); 1708 *Varádits* (Pápai Páriz: Dict.); 1728 *viradics* (MNY. 7: 374); 1833 *Garádits* (Kassai: Gyökerésző 2: 349) **J:** 'a fészkesek családjába tartozó növény: a margitvirág egyik fajtája | (zur Benennung versch. Korbblütler, zB. Rainfarn, Beifuß) (Chrysanthenum vulgare)'

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ⊕ Szbhv. *vratič*; szln. *vratič*; cseh *vratič*; szlk. *vratič*; stb.: 'giliszaűző varádics' [< szláv **vort-* 'fordít, átfordít; visszaad']. ⊕ Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. ⊕ A megnevezés alapja, hogy a közvélemény szerint ez a növény visszaadja a szüzességet. – A legtöbb változat a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. Tisztázatlan, hogy miért a *d* foglalta el az eredeti szó belseji *t* helyét. A *garádics* változat a hangalakilag hasonló →*grádics* népetimológias hatására utalhat. ⊕ A szó ma nyelvjárásokban és a botanikai szaknyelvben él.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 548; TESz.; EWUng. • Vö. *vereten*

varangy → *varacs*

varangyok → *varacs*

varázs **A:** 1405 k. *varafus* [sz.] (SchlSzj. 2015.); 1490 *varazrul* (SzalkGl. 83.) **J:** 1. [a nyelvújítás óta összetételi előtagként is] 1405 k. 'természetfölötti, mágikus eszköz vmely esemény befolyásolására, ill. mágikus cselekmények sorozata | Zauberei (in der Glaubenswelt des Volkes und der Naturvölker)' (↑); 2. 1815 'varázsló | Zauberer' (NSz.); 3. 1830 'elbűvölő tulajdonság, báj, csáberő; személyes kisugárzás, báj, vonzerő | bezaubernder Reiz; persönlicher Zauberei' (NSz.); 4. 1895 'vízi szellem | Wassergeist' (Ethn. 6: 102) **Sz:** ~**os** 1405 k. (↑)

varázsol [1] **A:** 1416 u./¹ *varafolafert* [sz.] (BécsiK. 250); 1423 k. *varafloo* [sz.] (MNY. 77: 509); 1575 *vráfoloit* [sz.] (Heltai: Krón. 17a); 1578 *wrassolnac* (NySz.); 1839 *verázsol* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'varázslatot üz | zaubern' # (↑); 2. 1423 k. 'jósol | wahrsagen' (↑); 3. [ma főleg *el~*] 1800 'bűvöl, varázslatos hatása van | bezaubern, behexen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1838 'virraszt, éjszakázik | wach sein, übernachten' (Tsz.) **Sz:** **varázslás** 1416 u./¹ (↑) | **varázsló** 1423 k. (↑) | **varázslat** 1577 k. *Varaflatnak* (OrvK. 315) | **varázslatos** 1845 *varázslatos* (MNY. 4: 256)

■ A szócsalád alapja, a **varázsol** jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | ⊕ Blg. (N.) *вража* 'varázsol'; szln. *vražiti* 'gyűlöl, áskálódik, acsarkodik; elvarázsol, megbabonáz, megigéz'; szlk. *vražiti* 'varázsol, kuruzslással foglalkozik, sarlatánkodik' [? < szláv **vorgъ* 'ellenség; ördög']. Vö. még le. *wróżyć* 'jósol, jövendöl'; or. *ворожумь* 'ua.; varázsol'; stb. ⊕ A 4. jelentés feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a varázslást, szellemidézést főleg éjjel gyakorolták. – A leginkább a 3. jelentésében önállóan használatos *varázs* a *varázsol* szóból kétszer lett elvonva. Az egykori *varázs* ugyanis kihalt, és csak a nyelvújítás korában vonták el újból. Ez által keletkezett számos összetétel német mintára: *varázssíp* (1797: Szily: NyÚSz.); *varázssvessző* (1823: Szily: NyÚSz.); stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 548; TESz.; EWUng.

varázsol → *varázs*

varég **A:** 1138/ *Warang* [HN.] (MNY. 32: 132); 1138/ *Warung* [SZN.] (MNY. 32: 134); 1888 *waráng* (NSz.); 1896 *varägök*, *varingok* (PallasLex. *Normannok* a.); 1897 *Varégek* (PallasLex.) **J:** <FN> **1.** 1138/ ? 'testörként szolgáló zsoldos | Söldner als Leibwächter' (↑); **2.** 1896 '(Kelet-Európában:) normann, viking ember | Waräger' (↑) | <MN> 1888 'a normannokat, vikingeket érintő, rájuk vonatkozó, velük kapcsolatos | die Waräger betreffend' (↑) – De vö. 1816 *Waräger* '(Kelet-Európában:) normann, viking ember | Waräger' (Hübner: Lex. *Oroszok* a.); 1816 *Väringi* 'a normannokat, vikingeket érintő, rájuk vonatkozó, velük kapcsolatos | die Waräger betreffend' (Hübner: Lex. *Oroszok* a.)

■ Vándorszó. | ⊕ Svéd *wäring*, *varäg*, *varjag*; izl. *váering*; ném. *Waräger*, (R.) *wäring*; or. *варяг*, (óor.) *варягъ*; lat. *Varini* [többes szám], (k.) *Varangus*, *Varingos* [többes szám, tárgyeset]; gör. (biz.) *βάρανγος*; arab *varank*; stb.: 'varég, viking ember'. Vö. még óész. germ. *waeringr* 'normann ember', tkp. 'skandináv kereskedő' [< óész. germ. *vár* 'hűség; szövetséges']. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedté. Az elterjedésében szerepet játszhatott, hogy a középkorban a bizánci császár testőrségében varégek szolgáltak. ⊕ A magyarba a régi adatok valószínűleg a latinból kerültek; ezek azonban csak a tulajdonnevekben adatoltak, így a főnévi 1. jelentés némileg bizonytalan. Az újabb népnévi adatok főleg a németből származnak.

📖 Györffy: MálEr. 88; EWUng. • Vö. *óriás*

varga **Δ A:** 1389 ? *Vorga* [SZN.] (MNY. 64: 328); 1389 *Varga* [SZN.] (Oklsz.); 1500 k. *vargha* (MNY. 50: 201); 1857 *verga* (MNyszet. 2: 417); NYJ. *vërga*, *vorga* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1389 ? 'lábbelikészítő iparos | Schuhmacher' (↑), 1500 k. 'ua.' (↑); **2.** [főleg *cserző*~] 1389 ? 'tímár, bőrkikészítő iparos | Gerber' (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 2404.); **3.** 1838–1845 ? 'városi lakos | Stadtbewohner' (MNYTK. 107: 36), 1840 'ua.' (NSz.); **4.** 1876 'kullancs | Zecke' (Nyr. 5: 231); **5.** 1879 'görbe kés | krummes Messer' (Nyr. 8: 285); **6.** 1887 'csomó a halászhálón | Knoten am Fischernetz' (Herman: HalK. 838); **7.** 1898 '»elégtelen« osztályzat | die Note »ungenügend«' (Dobos: DiákSz.) | <MN> 1585 'durva, goromba, hitvány | 'grob, niederträchtig' (Cal. 102)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | ⊕ Főnevesült melléknévi igenév lehet *-a* képzővel. A relatív tő feltehetőleg a →*varr* szóból *-g* gyakorító képzővel keletkezett. A →*varr* : *varga* etimológiai összefüggése mellett szól, hogy a cipőt főleg varrással készítették. Hasonló szemlélethez vö. lat. *suere* 'varr' > *sutor* 'cipész'; szláv **ši-* 'varr' > szbhv. (N.) *šávac* 'szabó'; cseh *švec* 'cipész'; szlk. (R.) *švec* 'cipész, csizmakészítő'; stb. ⊕ A főnévi 2., 3. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján, a főnévi 5. jelentés talán a bőrmegmunkáláshoz tartozik, a 4., 6., 7. jelentés pejoratív jelentésváltozással

keletkezhetett. A melléknévi jelentés jelzői funkcióban fejlődhetett ki. – A cipő készítésével kapcsolatos szólás esetleg: *vargát fog, kap, ránt* 'megég, megperszelődik <cipő, lábbeli>' (1845: NSz.).

TESz.; NytudÉrt. 92: 199; Rédei-Eml. 60; EWUng. • Vö. *vargabetű, varr*

vargabetű A: 1775 *varga betűt* (NSz.); 1847 *Vargabetű* (NSz.) **J:** 'kerülő út | Umweg'

■ Összetett szó. | ⊕ A → *varga* + → *betű* összetételi tagokból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A megnevezés valószínűleg azon alapul, hogy a csizmakészítő a bőrt betűformában, kagyargós vonalakban vágja. Az összetétel főleg különböző szószerkezetekben használatos: *vargabetűt vet, kanyarít, csinál* stb. 'kerülőt tesz'. A régi kézművesség nyelvének szólásaihoz vö. még → *cserbenhagy, dugába dől* (→ *donga*) stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *betű, varga*

vargánya A: 1584 k. *varga annya, varganya* (MNY. 58: 474); 1706 *Vargánya* (MNY. 2: 22); 1793/ *vérgánya* (NSz.); 1857 *vergánya* (MNyszet. 2: 417); NYJ. *vérgányo* (MTsz.) **J:** 'nagy, szürkés v. vörösesbarna kalapú, jóízű gomba | Herrenpilz, Steinpilz (Boletus impolitus; Boletus edulis)'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ≡ Szbhv. *vrganj, vrganja* [birtokos eset], *varganj, varganja* [birtokos eset] 'tinóru, vargánya' [vitatott eredetű ↓]. Vö. még szln. (N.) *vrgánj* 'ua.'. ⊕ A származtatás alapján a szerbhorvát szó birtokos esetű alakja került a magyarba. A származtatás problémája, hogy az szerbhorvát alak eredete vitatott. A szbhv. *varganj* alak vagy a szbhv. *vrganj* szóra megy vissza vagy a magyarból vették vissza. Lehetséges, hogy a szbhv. *vrganj* szó a magyar *úrgomba* 'ua.' (1544: OklSz.) összetételből származik a szbhv. *-anj* rag kölcsönzésével; a hangtanához vö. esetleg → *orbánc*. A birtokos összetétel tagjai (→ *úr* + → *gomba*, jelöletlen összetétel) arra utalnak, hogy ez a fajta gomba a jómódúak csemegéje volt; vö. ném. *Herrenpilz* 'vargánya'. De azzal is számolni lehet, hogy a szbhv. *vrganj* a szbhv. *vrg* 'tök', *vrž* 'csomó, görcs, tönk' szóval függ össze, és eredetileg 'eldobott dolog; kiszélesítés, kiöblösítés' jelentésében a szláv **v̋rg-* ~ **verg-* 'dob, vet' szóra megy vissza. ⊙ Az első adat a → *varga* és az → *anya* népetimológiás hatására keletkezett.

MNY. 58: 474; TESz.; Hadrovics: UEISk. 527; EWUng. • Vö. *gomba, úr, verbéna, verfelye*

varjú [5] A: 1138/ ? *voreod* [sz.] [szn.] (MonStrig. 1: 91); 1265 *Worreozowelgy* [HN.] (OklSz.); 1322 *Vorias* [sz.] [szn.] (NytudÉrt. 68: 151); 1329 *Woryupataka* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 71); 1333–1335 *Voras* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 876); 1347 *Waryu* [szn.] (OklSz.); 1395 k. *variú* (BesztSzj. 1187.); 1499 *Vargyas* [sz.] [HN.] (MNY. 43: 261); 1788 *Varnyu* (MNY. 5: 239); 1808 *Vartyú* (NSz.); 1874 *vari* (CzF.); NYJ. *vardzsu* (ÚMTsz.); *varja* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'a galambnál nagyobb, fekete-acélkék tollú, erős csőrű, fejlett agyvelejű madár | Krähe (Corvidae)' #

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | ≡ Vog. (KL.) *urin-jēkwä* (*jēkwä* 'asszony, nő'); osztj. (V.) *urñj*, (DN.) *wärñaj*: 'varjú'; – a tőhöz vö. még md. (E.) *varaka, varšej*, (M.) *varši*; finn *varis*, (N.) *vares*; lapp (N.) *vuorâžás, vuorrâžás*; – jur. *warñäe*; szelk. *kuerè, kēra*; kam. *barj*; stb.: 'ua.' [ugor **βar3-η3* 'ua.' (< uráli **βar3* 'ua.'; onomatopoetikus eredetű)]. ≈ Megfelelői: mong. *keriye* 'ua.'. ⊕ A szóvég hangtanához vö. → *borjú, gyapjú*.

TESz.; MSzFE.; EWUng.

varkocs A: 1832 *varkotsokba* (TudGyűjt. 16/1: 35); 1833 *Varkotsba* (Kassai: Gyökerésző 2: 191); 1845 *vrekocsára* (NSz.); 1889 *vakorcsát* (NSz.); 1894/ *varkócsba* (NSz.); NYJ. *brëkocs* (MTsz.); *frëkocs* (ÚMTsz.) **J:** 'hajfonat, copf | Zopf'

■ Szlovák jövevényszó. | ☐ Szlk. *vrkoč*, (N.) *varkoč*, *brkoč*: 'fonat, copf' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szbhv. *vrkoč* 'piperkőc, jampec'; le. *warkocz* 'fonat, copf'; stb. ☐ A szóföldrajz egyértelműen alátámasztja a szlovákból való származtatást, mivel a szó a szlováksággal szomszédos nyelvjárásokban él; az irodalmi nyelvben is előfordul.

☐ Nyr. 33: 570; Kniezsa: SzlJsz. 549; TESz.; EWUng.

vármegye A: 1329 *Warmedye* [HN.] (Mező-Németh: SzSzHn. 115); 1504 *varmegjeben* (Századok 6: 478) **J:** 1. 1329 'a királyi vár nemesi önkormányzattal rendelkező, nagyobb területű, közigazgatási egysége | Herrschaftsbereich einer königlichen Burg' (↑); 2. 1504 'a vármegyét igazgató szervezet | Komitat' (↑); 3. 1504 k. 'a vármegye törvényhatósági egysége | Munizipalorganisation des Komitats' (MNY. 9: 444); 4. 1644 'a vármegye által kiállított csapat, hadsereg | Heeresaufgebot des Komitats' (ItK. 11: 66)

■ Összetett szó. | ☐ A $\rightarrow$ vár² + $\rightarrow$ megye összetételi tagokból, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel keletkezett. Valószínűleg szólamhatár-eltolódással keletkezett a *Fehérvár-megye* típusú jelöletlen birtokos szerkezetekben ($>$ *Fehér vármegye* 'ua.'). Az 1. jelentés lehetett az eredeti. A vármegyék a nemesség független szervezeteiként a 11–13. sz.-ban jöttek létre. ☐☐ A magyarból: szbhv. (R.) *varmedja* 'vármegye'; rom. (R.) *varméghie* 'ua.'

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *megye*, *vár*²

város A: 1193 *Woroft* [SZ.] [HN.] (ÓMOlv. 53); 1198 *Varos* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 732); 1224/ *Waras* [HN.] (Oklsz.); 13. sz. eleje/ *[v]arafat* (KTSz.); 1332–1335 *Vyuarus* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 153) **J:** 'a falunál, községnél nagyobb lélekszámú, forgalmasabb, közművesített, különleges jogállású, főleg ipari, gazdasági és kereskedelmi jellegű település | Stadt' # **Sz:** ~i 1405 k. *varafj* (SchlSj. 509.)

■ Származékszó. | ☐ A $\rightarrow$ vár² szóból -s névszóképzővel keletkezett. Az eredeti *varas* változathoz, valamint a szó belseji *a* : *o* viszonyához vö. $\rightarrow$ lábos. A szó eredetileg melléknév lehetett; a főnevesülés igen korán végbemehetett. Főnévként egy szilárd, különleges jogokkal rendelkező, fallal körülvett, viszonylag sűrű lakosú települést jelölt. ☐☐ A magyarból: szbhv. *varoš*, (Kaj) *varaš* 'város'; szln. (N.) *varaš* 'ua.': rom. *oraș* 'ua.'; albán *varròsh* 'előváros'; stb.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *bel-*, *császár-*, *elő*⁻², *-féle*, *fő*⁻¹, *mező*⁻¹, *szék-*, *vár*²

városiféle $\rightarrow$ -féle

varr A: 1225 ? *Worov* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1370 *Vorrow* [SZ.] [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1375 *Warrou* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1380 k. *farwaro* [? u-v] [sz.] (KönSj. 145.) **J:** 1. 1370 ? 'tűbe fűzött, szálas anyaggal összeerősít; varrással elkészít | (fertig)nähen' # (↑), 1380 k. 'ua.' (↑); 2. 1370 ? 'öltésekkel díszít, kivarr | sticken, ausnähen' (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSj. 609.); 3. 1559 'beszúr, beilleszt | einfügen' (Székely I.: Krón. 180a); 4. 1874 'hézagot betömve foltoz, megerősít; alkatrészekből összeállít | flicken; zusammenstellen' (CzF.); 5. 1887 'hálót) köt | Netze knüpfen' (Herman: HalK. 838) **Sz:** ~atlan 1416 u.² *varratlan* 'toldás nélküli, egyben szőtt | ' (MünchK. 106ra) | ~ás 1506 *varrafoknak* (WinklK. 292) | ~ogat 1527 *varrogathnaa*

(ÉrdyK. 270) | ~**ottas** 1796 *varrottas* <MN> (NSz.); 1891 <FN> 'egy fajta magyar hímzés | Art ungarische Stickerei' (NSz.) | ~**at** 1836 *Varrat* 'varrás, heg, forradás | Naht' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~**oda** 1846 *varrodája* (PestiH. 1846. jún. 25.: 427); 1942 e. *varrodába* (ÉrtSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.), (P.), (KP.) *vur-*; votj. (Sz.), (K.) *vur-*; cser. (KH.) *ârye-* : 'varr' [fgr. **βork3-* 'ua.']. (⊕) Az esetleges igenévszói természethez az alapnyelvben vö. →*var*. A szó eredeti *r* hangja (vö. →*fordít*, →*nyereg* stb.) hangzóközi helyzetben megkettőződött (vö. →*forr*). Az 5. jelentéshez vö. →*varga* 'csomók a halászhálón'.

📖 TESz.; UEW. 584; EWUng. • Vö. *var*, *varga*

varsa **A:** 1211 ? *Varsa* [SZN.] (Oklsz.); 1252 *Varsathu* [HN.] (Oklsz.); († 1061) 13. sz./*Vorsadteue* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 424); 1356 *worsa* (Oklsz.); 1395 k. *verffe* (BesztSzj. 313.); 1585 k. [ha]l *Veórse* (Gl.); 1649 *varzsával* [✍] (MNY. 6: 272); 1762 *várssa* (NSz.) **J:** 'vesszőből font, a halak betévedésére számító, tölcser alakú halfogó eszköz | Fischreuse' **Sz:** **vörsök** 1446 ? *Wersegd* [SZ.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 37); 1829 *Vörsök* 'a varsa része; vesszőketrec | Teil der Fischreuse; Käfig aus Ruten' (TudGyűjt. 11: 96)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | (≡) Or. *вепуа*; – szbvhv. *vrša*; szlk. *vrša*; stb.: 'varsa' [? < szláv **vrchъ* 'hegycsúcs, csúcs stb.']. (≈) Megfelelői: rom. *vîrșă* 'varsa'. (⊕) Ez a halászati szakszó talán a honfoglalás előtről származik az oroszból; vö. →*tanya*, →*zátony*. A változatok hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek veláris, ill. palatális irányba. – A moldvai népnyelvi *virse* 'ua.' későbbi külön átvétel a románból (↑).

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 174; AkNyÉrt. 20/3: 97; Kniezsa: SzlJsz. 550; TESz., *vörsök* a. is; EWUng.

várta **Δ A:** 1533 *Varta* (Murm. 25D1: ÚNySz.); 1704 *várdára* (MNY. 90: 374) **J: 1.** 1533 'örhely | Warte' (↑); **2.** 1574 k. '(véd)örség; örszem | Besatzung; Wache' (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *warte* 'vigyázó körülnézés, figyelés', – ném. *Warte* 'örtorony; kilátóhely' [indoeurópai eredetű; vö. lat. *vereri* 'tisztel, fél, retteg'; lett *vērt* 'néz, észrevesz'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh (N.), (R.) *varta*; le. *warta*; stb.: 'örjárat, járőr, őr'. (⊕) A szó a közép-német közvetítésével katonai szakszóként került a magyarba. A szövégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A 2. jelentés metonímia. (⊕⇒) A magyarból: ukr. *вартя* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *garázs*, *gárda*, *lord*, *panoráma*, *reverenda*

vartyog × **A:** 1604 *Vartyagoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1643 *vartyogo* [sz.] (Comenius: Jan. 40); 1702 *vartzogó* [sz.] (NySz.); 1705 *vratyogás* [sz.] (BercsLev. 504); 1818 *vortyogással* [sz.] (NSz.); 1854 *Vertyogni* [sz.] (NSz.); NYJ. *vërtyög* (MTsz.) **J: 1.** 1604 '⟨béka⟩ brekeg | quaken ⟨Frosch⟩' (↑); **2.** 1790 'gagyog, fecseg | schwatzen' (NSz.); **3.** 1818 '⟨madár⟩ káráló hangot ad | glucken ⟨Vogel⟩' (↑); **4.** 1887 'szürcsölve, csámcsogva eszik | schlürfend, schmatzend essen' (Nyr. 16: 574); **5.** 1888 'rotyog | brodeln' (Nyr. 17: 325); **6.** 1901 'zsörtölődik | greinen' (MTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Onomatopoetikus szóhoz hasonló hangalakhoz és funkcióhoz vö. →*karattyol*. A szöveg -g gyakorító képző. A szó belseji *ty* a hangutánzás játszói eleme; vö. →*fortyan*, →*hortyog* stb.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 53; EWUng.

vas A: 1093/ *Wofos* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208291, 81. old.); 1138/ *Wasas* [sz.] [SZN.]; *Wosas* [sz.] (MonStrig. 1: 91); 13. sz. közepe/ *uof* ſcegegkel (ÓMS.); 1395 k. *vas* (BesztSzj. 454.) **J:** 1. 1138/ 'szürke színű fém; ebből az anyagból készült tárgy, eszköz, alkatrész | Eisen; Gegenstand, Gerät aus Eisen' # (↑); 2. 1416 u./² 'lánc, bilincs | Kette(n), Schelle(n)' (MünchK. 4v); 3. 1416 u./³ 'kard; tör | Schwert; Dolch' (AporK. 112); 4. 1422 'kemény, szilárd tárgy | etw Eisenhartes' (OkISz.); 5. 1876 'fillér, krajcár | kleines Geldstück' (Nyr. 5: 329) **Sz:** ~**as** 1135/ [SZN.] (↑); 1372 u./ *vaffasok* 'vasból való | eisen' (JókK. 126); 1590 'vaskereskedő | Eisenhändler' (MNY. 63: 100); 1704 'vértés, nehézlovas | Kürassier' (Pusztai) | ~**al** 1584 meg *wassallok* 'karddal harcol | mit einem Schwert kämpfen' (Úriszék 212); 1645 *vasalt* [sz.] 'vasalót használ, azzal (ki)simít | bügeln' (MHH. 24: 302); 1792 '(meg)bilincsel, megkötöz, leláncol, vásra ver | fesseln' (NSz.) | ~**aló** 1792 *vasaló* 'ruhák gyűrődésére használt, forró, fogantyúval ellátott simítóeszköz | Bügeleisen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *vas* a.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *ätküš* 'ólom'; osztj. (V.) *wāy* 'vas, fém (különböző fémnevekben); pénz'; zürj. (Sz.), (P.) *ezjś* 'ezüst'; votj. (Sz.), (K.), (G.) *azveś* 'ua.'; ? cser. (KH.) *kərtni-waž* 'vasérc'; md. (E.) *uške, viškā* 'huzal, drót, sodrony', (M.) *uškā* 'ua.; lánc'; finn *vaski* 'érc; réz; bronz'; lp. (norv.) *væi'ke* 'réz'; – jur. *ješe, wese* 'vas; pénz'; szelk. *kezi, kwezi* 'vas'; kam. *baza, waza* 'ua.'; stb. [uráli **baške* 'vmilyen fém']. (≈) Megfelelői: tokhár *wās, yasa* 'arany'. (⊕) A magyarban az adatolt 1. jelentés az elsődleges 'vmilyen fém' jelentésből jelentésszűküléssel jöhetett létre.

☞ KSz. 17: 26; MSFOu. 151: 339; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 42; EWUng. • Vö. *ezüst, piszkafa, vas⁻¹, vas⁻², vaskó, vaskos, vastag*

vas⁻¹

I. ~szar † A: 1290 ? *Wozor* [HN.] (Fejér: CD. 7/3: 95); 1328 ? *Vassary* [HN.]; *Veszar* [HN.]; *Voszar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 457); 1590 *Vas szar* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 5) **J:** 'vassalak | Eisenschlacke' – De vö. 1585 *Vasnak ... szara* 'ua.' (Cal. 956) | ~**macska A:** 1395 k. *vas mochka* (BesztSzj. 273.) **J:** 1. 1395 k. 'horgony | Anker' (↑); 2. 1553/ 'horgas végű csáklya | Enterhaken' (Tinódi: Cronica R4b); 3. 1708 'az, amire a kandallóban a tűzfát rakják, tűzbak; olyan vasállvány, amelyre a fazekat tették a tűz fölé | Feuerbock; Eisengestell über dem Feuer, auf das man die Töpfe stellt' (Pápai Páriz: Dict.) | ~**saru † A:** 1685 *vas-saruk* (NySz.) **J:** 'a páncél, vért lábrésze, lábfejrésze | Fußstück vom Panzer'

II. ~verő † A: 1355 *Wosuereuzek* [HN.] (OkISz.); 1506 *verewknek* (WinklK. 38r) **J:** 1. 1355 'kovács | Schmied' (↑); 2. 1506 'kalapács | Hammer' (↑) | ~**gyúró A:** 1429 *Vasgyuro* (OkISz.); 1787 *Vasgyúró* (NSz.) **J:** 1. 1429 ? 'kalapács | Schmied' (↑), 1787 'ua.' (↑); 2. [jelzői értékben is] 1803 'nagyon erős ember | sehr starker Mensch' (NSz.); 3. 1835 'kérkedő alak | Großsprecher' (Tzs. *Bramarbas* a.)

III. ~szőrű † A: 1594 *Vas szőrű* [✍] (OkISz.) **J:** 'vasszürke szőrű szarvasmarha | eisengraues Haar habend (Rind)' | ~**deres A:** 1708 *vas deres* (Nyr. 22: 521) **J:** '(vas)fekete alapszínű (ló) | eisengrau (Pferd)' | ~**fejű × A:** 1820 *vasfejű* (TudGyűjt. 4/3: 45); 1863 *vasfejű* (NSz.) **J:** 'sötétszürke (madár) | dunkelgrau (Vogel)'

IV. ~kalapos A: 1841 *vaskalapos* (Jelenkor 1841. jún. 26.: 204); 1848/ *vaskalapos* (NSz.) **J:** 'konzervatív gondolkodású (személy) | konservativ (Person)'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*vas* szóval. | (⊕) Az 1. és 2. csoportban levő szavak 'vasból készült' jelentésűek; az 1. csoportban jelzői értékben, a 2. csoportban jelöletlen tárgyi viszonyban állnak az utótaggal. A 3. és 4. csoport előtagjai elvontabb jelentést képviselnek: színeket, ill. tulajdonságokat jelölnek. A *vaskalap* 'merev, kemény, háromszögletű filckalap' (1835: Tzs. *Eisenhut* a.) amely a *vaskalapos* alapszava, a protestáns kollégiumi diáknyelvben a konzervatív felfogás szimbólumává vált. Utótagok (a címszók kivételével): *gyúró* (→*gyúr*), *verő* (→*ver*), *szőrű* (< →*szőr*), *deres* (→*dér*), *fejű* (→*fej²*), *kalapos* (< →*kalap*).

TESz. *vasderes* a., *vasgyúró* a., *vaskalapos* a., *vasmacska* a.; EWUng. • Vö. *dér, fej², gyúr, kalap, macska, saru, szar, szőr, vas, ver*

vas-2

I. ~út A: 1824 *vasúton, vasútak* (HasznMul. 46: 363, 364); 1828 *vas Ut* (NSz.) **J:** 1. 1824 'sínekkel ellátott pálya | Eisenbahn' # (↑); 2. 1845/ 'vonat | Zug' (NSz.); 3. 1879 'vasútállomás | Bahnhof' (NSz.) | ~szűz **Δ A:** 1828 *vas szűz* 'ölelése (Aurora 2) **J:** 'szétnyitható, hosszú szegekkel v. éles késekkel bélelt, középkori kínzóeszköz | die eiserne Jungfer (Art Folterwerkzeug)' | ~pálya **Δ A:** 1829 *vaspályát* (Uránia 2: 159) **J:** 'sínekkel ellátott pálya | Eisenbahn' | ~függöny **A:** 1837 *vas függönyök* (Jelenkor 1837. ápr. 8.: 112); 1895 *vasfüggönye* (NSz.) **J:** 1. 1837 'a színpadot a nézőtértől elszigetelő, felhúzható és leereszthető, ajtóval is ellátott nagy, tűzvédelmi bádoglemez | feuersicherer Vorhang im Theater' (↑); 2. 1922 'az egykori, európai szocialista országoktól a szabad közlekedésnek nyugati határukon való megakadályozására létesített, szigorúan ellenőrzött (drót)akadály, védelmi rendszer | Grenzscheide zwischen polit Machtbereichen' (BpHírlap 1922. márc. 12.: 11) | ~utas **A:** 1845 *vasutas ... gép* <MN> (NemzetiU. 1845. aug. 15.: 513); 1876 *vasutasok* <FN> (VasárnapiU. 1876. febr. 20.: 123) **J:** <MN> 'a vasúthoz, pályaudvarhoz tartozó | zum Bahnhof gehörend' (↑) | <FN> 'vasúti alkalmazott | Eisenbahner' (↑)

II. ~fü A: 1838 *vasfü* (Tzs.) **J:** 'apró pirosas virágú gyógynövény, verbéna | Eisenkraut (Verbena officinalis)'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*vas* szóval. | (⊕) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Bahnhof* 'pályaudvar', (R.) *eiserne Jungfer* 'vasszűz', *eiserner Vorhang* 'vasfüggöny', *Eisenkraut* 'vasfü'. A *vasfüggöny* 2. jelentésének elterjedéséhez a második világháború után az ang. *iron curtain* 'tűzbiztos függöny a színházban; politikai hatáskörök közti határvonal' és az or. *железный занавес* 'ua.' is hozzájárult, amely Európa politikai felosztására utal. A *vasfü* előtagja arra utal, hogy a növény leve bizonyos vasvegyületekre kémiailag hatással van. (⊖) Esetleg idetartozik: *vasorrú* 'vasból készült orra van' (1874: CzF.); amely a népmesékből ered, főleg a →*bába* utótagú szószerkezetekben.

TESz. *vasút* a.; EWUng. • Vö. *fű¹, függ, pálya, szűz, út*

vásár A: 1055 *uuařara* (TA.); 1075/ *ʒobuflou wařar* [HN.] (MNL (OL) Dl. 235996); 1082 ? *Wafard* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201173) **J:** 1. 1055 'vásárhely, vásártartás jogával rendelkező település, község | Marktflecken' # (↑); 2. 1379 ? 'kijelölt helyen időszakosan tartott, nagyobb arányú adásvétel | Messe, (Kauf)handel' # (Oklsz.), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 42va); 3. 1796 'zűrzavar, kavargás | Rummel' (NSz.) **Sz:** ~os 1345 *wasarus* (Oklsz.) | ~ol 1536 *wafarlanak* wala (Pesti: NTest. 160v)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | (⊕) Kperzsa *wāzār* 'vásár, piac'; szogd (manicheista) *w'crn* 'ua.'; újperzsa *bāzār, wājār, wāčār* 'ua., piactér, bazár' [valószínűleg iráni eredetű]. (⊗) Megfelelői: kalm. *učar* 'vásár, piac, bazár'; csag. *učar* 'ua.'; örm. *vačar* 'vásár, piac; kereskedelem, üzlet'; stb. (⊕) A magyarba átkerült alak **βāčār*; a magyar *s* kialakulásához vö. →*borsó*, →*keselyű* stb. A szó a pontuszi kereskedelem által kerülhetett az ősmagyar nyelvbe. A 3. jelentéshez vö. →*zsibvásár*. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *vášar* 'kiállítás, vásár; tolongás, tömeg, tolatkodás'.

MSFOu. 151: 340; TESz.; Ligeti: TörK. 169; EWUng. • Vö. *bazár, pazarol, vásárfia, vásárnap, zsibvásár*

vásárfia A: 1660 k. *vásárfiát* (ItK. 11: 67) **J:** 'vásárban vett ajándék | Marktgeschenk'

■ Összetett szó. | ☐ A →*vásár* + *fia* (a →*fiú* E/3. személyű birtokos személyjeles alakja) tagokból keletkezett, birtokos jelzős alárendeléssel. Hasonló keletkezés módhoz vö. →*barátfüle*, *istennyila* (→*isten-*) stb. Az utótag a 'vhonnan származó, jövő 'személy' jelentésre vezethető vissza, így az összetétel eredeti jelentése '(ajándék, vásárfia) a vásárról, búcsúból származó' lehetett. – Ugyanazzal az utótaggal: *búcsúfia* 'búcsújárason vett ajándék, búcsúban vett ajándék' (1845: NSz.); *angyalfia* 'karácsonyi ajándék' (1882: NSz.); stb. – A szó ritkán az utótagban is előfordul birtokos személyjel nélkül: (R.) *vásárfi* 'vásárfia' (1808: Sándor I.: Toldalék).

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*, *vásár*

vasárnap A: 1405 k. *vafarnap* (SchlSzej. 145.); 1506 *vafaarnapon* (KL. 17.); 1508 *vofarnapeleuth* (MNY. 9: 86); 1539 *weffarnap* (KL. 187.); NYJ. *vėsárnop* (MTsz.) J: <FN> 1405 k. 'a szombat és a hétfő közötti nap | Sonntag' # (↑) | <HSZ> 1456 k. 'a szombat és a hétfő közötti napon | am Sonntag' # (SermDom. 2: 160)

■ Összetett szó. | ☐ A →*vásár* + →*nap* szavakból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A keletkezés módjához vö. →*hónap*. Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. oszm. (R.) *bazar-güni*; az. *basar-günü*: 'vasárnap', tkp. 'vasárnap'. – Az előtag fokozatosan különült el a →*vásár* szótól, amelyre az első szótagi eltérő magánhangzók is utalnak. Az eredeti szófaj főnév volt; a szerves formában való határozói használathoz vö. →*holnap*, →*tegnap*. Az összetétel még a magyarság keresztény hitre térítése előtt keletkezhetett. Először bizonyosan a vásártartással kapcsolatos munkaszüneti napra vonatkozott, később a keresztény hetenkénti ünnepnapját jelölte.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fehér-*, *nap*¹, *vásár*, *virág-*

vásik A: 1430 k. *megwaslalt* [sz.] (SchlSzej. 2157.); 1512 k. *wassobtaknak* [ɔ: *wassotbaknak*] [sz.] (WeszprK. 147); 1527 *vafothfagokath* [sz.] (ÉrdyK. 291); 1838 *vásik* [v] (NSz.); 1895 *vás* (NSz.) J: 1. 1430 k. '(fog fanyar v. savanyú ételtől) érzéketlenné v. kellemetlenül érzékennyé válik | abgewetzt werden; verderben (haupts. Zähne)' (↑); 2. [*bele~ik a foga*] 1540–1553 'vmely vállalkozása kudarcot vall | mißglücken' (RMKT. 6: 83); 3. [főleg ~*ik a foga vmire*] 1554 'nagyon vágyik vmire | wünschen, etw zu bekommen' (NádLev. 13); 4. 1667 'bevájódik, belemélyed vmibe | sich einsenken' (Lippay: PoseniK. 3: 82); 5. 1897 'apránként elkél, elfogy | nach und nach ausgehen, schwinden' (MTsz.) Sz: ~**lal** 1430 k. *vafalvan* [sz.] 'megköszörül, lekoptat | abwetzen' (↑); 1510 [sz.] 'fáraszt, kínozt | quälen, peinigen' (MargL. 46) | ~**lik** 1430 k. *meguaslany* [sz.] 'lecsiszoltta, lekoptotta válik, elromlik, tönkremegy | abgewetzt werden, verderben' (SchlSzej. 2151.) | ~**ott** 1512 k. 'szertelenkedő, rendetlen, csintalan | ungezogen' (↑); 1560 k. 'kopott | abgewetzt' (GyöngySzt. 257.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | ☐ Vog. (T.) *ašk-* '(össze)geregelyez, összeránt; lekapar, ledörzsöl, levakar'; osztj. (Vj.) *wocaytd-*, *wočəɣə-*, (O.) *osi-* 'vakar, kapar'; zürj. (Sz.) *vuštj-* 'vakar, kapar, dörzsöl'; votj. (Sz.), (K.) *vušt-* 'ua., esztergál, farag' [fgr. **βačə-* 'vakar, kapar, dörzsöl']. ☐ A fgr. **č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*füst*, →*kés* stb. A szó visszaható jelentése a visszaható igeképzőként értelmezett *-ik* szóvégződéssel függ össze. A *vásott* (↑) befejezett melléknévi igenév 'nevetlen' jelentése arra utal, hogy a szónak egy elvont 'erkölcsileg elromlik' jelentése is volt; vö. szintén →*romlik*. Az 5. jelentés a →*váj* népetimológiás hatására jött létre.

☞ NyK. 53: 260; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *váj*, *vés*

vaskó × **A:** 1649/ *vaskoknak* (MNY. 80: 383); 1767 *Vaskó* kés (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1789 u. *vatskóval* (Ethn. 65: 215); 1863 *Vaska* (Kriza [szerk.] Vadr. 522) **J:** 1. 1649/ 'nyeletlen, rossz kés | heftloses, altes Messer' (↑); 2. 1777 'kard, szablya | Säbel' (NSz.); 3. 1840 'csizmatisztító szerszám | Kratzeisen zum Stiefelputzen' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*vas* 'vasból készült eszköz; kard' szóból keletkezett *-kó* kicsinyítő képzővel; vö. *pejkó* (→*pej*), *szánkó* (→*szán*²) stb. A 1. jelentés lehetett az eredeti. A 3. jelentés egy rossz kés sajátos felhasználásával magyarázható. (⊖) Valószínűleg nem tartozik ide: (N.) *vaskó* 'egy halfajta'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vas*

vaskos **A:** 1746 *vaskos* (NSz.); 1778 *Vacskos* (MNY. 71: 381); 1838 *Vaczkos* (Tsz.); NYJ. *vacakos* (MTsz.) **J:** 1. 1746 'izmos, erős | kräftig, stark' (↑); 2. 1778 'köpcös; zömök | stämmig; untersetzt' (↑); 3. 1821 'öblös, mély (hang) | volltönend, tief (Stimme)' (NSz.); 4. 1826 'igen nagy | sehr groß' (NSz.); 5. 1840 'otromba, durva | derb, drastisch' (NSz.); 6. 1844/ 'sűrű, tömör (étel) | dick, steif (Speise)' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Talán a →*vas* szóból keletkezett. A képzési mód szabálytalan és szokatlan; de vö. *nehézkés* (→*nehéz*). A megnevezés a vas tömörsége és súlya közti hasonlóságon és a zömök testalkaton, ill. az olyan formájú tárgyakon alapulhat. A jelentésekhez vö. még →*vastag*.

📖 MNY. 17: 192; TESz.; EWUng. • Vö. *vas*

vastag **A:** 1451 *Vasthagh* [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *vaftaghoth* (SermDom. 2: 748) **J:** 1. 1451 ? 'nagy átmérőjű, keresztmetszetű | dick' # (↑), 1456 k. 'ua.' (↑); 2. 1531 'erős; szilárd | stark; fest' (ThewrK. 165); 3. 1545 'erőtéljes, izmos | kräftig' (RMKT. 2: 175); 4. 1577 k. ? 'kövér, jól táplált | beleibt; feist' (OrvK. 73), 1625 'ua.' (HOklszj. 163); 5. 1582 'sűrű, tömény | dicht' (NySz.); 6. 1607 ? 'durva; otromba | grob; derb, plump' (Nyr. 14: 171), 1668 'ua.' (NySz.); 7. 1750 'mély (hang) | tief (Stimme)' (Wagner: Phras. *gravis* a.); 8. 1761 'ostoba | blöd' (NSz.); 9. 1803 'tompá | stumpf' (NSz.); 10. 1815 k. 'terhes (nő) | schwanger' (Kassai: Bef. 115) **Sz:** ~*szik*, ~*odik* 1578 meg *vastagoszic* (NySz.); 1585 Meg *vastagodóm* [o: *vastagodom*] (Cal. 564)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Esetleg a →*vas* szóból keletkezett. A képzésmód szabálytalan és szokatlan; vö. →*vaskos*. A megnevezés a vas szilárd, tömör állapota, minősége és bizonyos dolgok közti hasonlóságra utal. A 10. jelentéshez vö. még fr. *gros*, *grosse* [nőnem] 'vastag; durva; terhes'.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 204; EWUng. • Vö. *vas*

vaszar × **A:** 1290 ? *Wozor* [HN.] (Fejér: CD. 7/3: 95); 1403 ? *Vazar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 259); 1796/ *Vaszar* (Kassai: Bef. 116); 1914 *vaszor* (Herman: Pászt. 336) **J:** 'nemi szerv (hím és nőtény lóé, tehéné); ennek része | Geschlechtsorgan (eines Hengstes, Stiers bzw. einer Stute, Kuh); Teil dieses Geschlechtsorgans'

vaszara × **A:** 1570–1580 *vaszarajában* (MNY. 64: 232); 1656/ *vaszorájában* (NySz.); NYJ. *faszura* (ÚMTsz.); *vacorája* (MTsz.) **J:** 'nemi szerv (hím és nőtény lóé, tehéné); ennek része | Geschlechtsorgan (eines Hengstes, Stiers bzw. einer Stute, Kuh); Teil dieses Geschlechtsorgans'

■ A szócsalád alapja, a **vaszar** ismeretlen eredetű. | (⊕) A *vaszara* ebből jött létre *-a* E/3. személyű, birtokos személyjellel; vö. *zúza* (→*zúz*²), →*epe* stb. (⊖) A →*vas* + →*szar* összetételből való magyarázata hangtani okokból kevésbé valószínű.

TESz. *vaszara* a.; Nyr. 109: 363; EWUng. • Vö. *vaszarkodik*

vaszara → *vaszar*

vaszari → *vaszarkodik*

vaszarkodik × **A:** 1585 *vaszarkodas* [sz.] (Cal. 670); 1645 *vaszarkodik* [▽] (NySz.); NYJ. *vaszalkodik* (MTsz.) **J:** 'erőlködik, megerőlteti magát | sich anstrengen'

vaszarodik × **A:** 1869 *vaszarodik* [▽] (AkNyÉrt. 1/7: 23) **J:** 'erőlködik, megerőlteti magát | sich anstrengen'

vaszari × **A:** 1897 *vaszari* (MTsz.) **J:** 'erőlködő | sich anstrengend'

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó a →*vaszar* lehet. A szóvég *-odik*, *-odik* gyakorító-visszaható képző, ill. *-i* játszi kicsinyítő képző; vö. *agyarkodik* (→*agyar*), *álmodik* (→*álmom*), ill. *csali* (→*csal*). A szó jelentéstani oka esetleg az állatok hágása közbeni erőlködése lehetett.

TESz.; EWUng. • Vö. *vaszar*

vaszarodik → *vaszarkodik*

vászon [4] **A:** 1464 *Wazon* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1507 *waznatt* (OklSz.); 1599 *Vaszony* (MNY. 67: 229) **J:** 1. 1464 'len-, kender- v. vékony pamutfonálból (vászonkötéssel) szőtt szövet | Leinwand' # (↑); 2. 1843 'ilyen anyagra festett kép | Gemälde auf Leinwand' (NSz.); 3. 1916/ 'vetítővászon | Bildwand' (NSz.)

■ Valószínűleg jövevénytörzs, de az átadó nyelv bizonytalan. | ⊕ Az etimon végső soron az óírán *vanhana-* 'ruha, szövet' szóval függhet össze [indoeurópai eredetű; vö. óind *vásana-* 'ruha'; lat. *vestis* 'ruházat'; stb.]. ⊕ A szó valószínűleg a kereskedelemmel már a honfoglalás előtt bekerült a magyarba. A 2., 3. jelentés metonímia.

MSFOu. 151: 340; TESz.; EWUng. • Vö. *gála*, *vászoncseléd*

vászoncseléd Δ **A:** 1809 Fejér-vász.[on] *tseléd* (NSz.); 1834 *vászoncseléd* (NSz.) **J:** 'nő, asszony | Frau'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*vászon* + →*cseléd* 'nőszemély, fehérszövet' összetételi tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag az ősi, női viseletre, színezetlen lenvászon ruházatra utal; vö. még *fehércseléd* (→*fehér*). A →*vászon* szó 'festetlen, színezetlen, fehér' jelentésben más összetételekben is előfordul; vö. *vászonkorsó* 'festetlen korsó' (1794: NSz.); *vászonfazék* 'máz nélküli edény' (1820: NSz.); stb. ⊕ Hasonló megnevezések: *vászonnép* 'nőszemély, fehérszövet' (1777: NSz.); *vászonsemély* 'ua.' (1876: Üstökös 1876. ápr. 29.: 213); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *cseléd*, *vászon*

vatalé × **A:** 1416 u.¹ *vatale* (BécsiK. 289); 1558 Fa *watoley* (OklSz.); 1587 *watolait* (OklSz.); 1708 *Vataléj* (Pápai Páriz: Dict.); 1735 *Vatalé* (MNY. 1: 362); 1800 k. *vatalér* (MNY.

50: 210); 1854 *vatola* (NSz.); NYJ. *fatalé, vatali* (MTsz.); *vatalérből* (ÚMTsz.) **J:** '(fából készült) folyadéktartó edény, pl. palack, csobolyó | (hölzerner) Behälter für Flüssigkeiten, Tragfäßchen'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A hangszerkezethez vö. *ganaj* ~ →*gané*, →*paraj* ~ *paré*. A *fatalé, vatallér* változat a népetimológia eredménye lehet.

📖 TESz.; EWUng.

vatelin A: 1907 *vatelin* (PNapló 1907. febr. 17.: 42); NYJ. *vatēlin* (NytudÉrt. 67: 160) **J:** 'vattaszerű, meleget tartó bélésanyag | Wattelin'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Watteline* 'vattaszerű szövetbélés' [a ném. *Watte* 'laza puffos halom selyemből, pamutból stb.' alapján; vö. →*vatta*]. ⊗ Megfelelői: cseh *vatelin*; le. *watolina*; stb.: 'vatelin'. ⊕ Az *in* szóvéghez vö. →*muszlin*, →*puplin* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vatta*

vatta A: 1818 *Vatta* (NSz.); 1828/ *vatával* (NSz.); NYJ. *batta* (ÚMTsz.) **J:** 'vékony gyapotszálak tömegéből álló, egészségügyi, háztartási, ipari célokra használt, puha, fehér anyag | Watte'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Watte* 'laza puffos halom selyemből, pamutból stb.' [? < holl. *watten* 'ua.' ? < fr. *ouate* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *vata*; cseh *vata*; stb.: 'ua.'. ⊕ A *batta* változat szó eleji *b*-je a bajor-osztrák közvetítésével kerülhetett a magyarba. A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye; vö. →*cérna* →*ciha* stb. ~ Idetartozik: (R.) *vattiroz* 'vattával bélel, kitöm' (1806/: NSz.), ez a ném. *wattieren* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vatelin*

váz A: 1416 u./¹ *uaz* (BécsiK. 116); 1565 *uászhoz* (NySz.); 1577–1580 *váss* (NySz.); 1700 *láz* (Nyr. 71: 16); 1839 *vázu* [□] (MTsz.); NYJ. *vájz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'madárijesztő | Vogelscheuche, Popanz' (↑); 2. 1559 'báb, figura | Puppe, Figur' (Sztárai: ComLep. 37); 3. 1577–1580 'rémalak, rémkép; árny | Schreckgestalt; Gespenst' (NySz.); 4. 1643 ? 'csontváz | Skelett' (Comenius: Jan. 53), 1647 'ua.' (NNyv. 3: 130); 5. 1831 'gondolatmenet, keret | Schema, Gedankengang' # (Szily: NyÚSz.); 6. 1873/ 'építményben' tartószerkezet | Gestell, Gerüst' # (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1794 *Vázolás* [sz.] (NSz.) | ~**(o)lat** 1831/ *vázolat* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Jövevényszónak tűnik, de idegen nyelvi megfelelők nem találhatók. – A *láz* változathoz vö. →*lék*, →*vápa*. Az eredeti jelentése 'egy fajta alakzat' lehetett. Az 5., 6. jelentések nyelvjátsági eredetűek.

📖 TESz.; EWUng.

váza A: 1800 *Vazokra* (NSz.); 1809 *vázákkal* (NSz.); 1875 *vásók* (NSz.) **J:** 'virágtartó edény | Vase' #

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Vase*; ang. *vase*; fr. *vase*; ol. *vaso*; stb.: 'váza (vágott virágnak)', a franciában és az olaszban 'edény; urna' is. A franciából terjedt el [lat. *vas* 'edény']. ⊕ A magyarba a franciából és a németből került. ⊕ A *váza* szóvége hanghelyettesítéssel jött létre. ~ Idetartozik: (R.) *vása* 'edény' (1796: NSz.), ez a latinból származik; vö. lat. (e.) *vasa sacra* [többes szám] 'szent edények, templomi edények'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fajansz, faszol*

vazallus **A:** 1664 *vazallusságát* [ʔ] [sz.] (MNY. 90: 374); 1759 *Vasalusi* (NSz.); 1814/ *vasalljává* (Kazinczy: Lev. 11: 374); 1818 *Vazallusává* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'alattvaló; hűbéres | Untertan; Lehensmann, Vasall'

■ Latin jövevényt, német közvetítéssel is. | ≡ Lat. (k.) *vasallus*, (h.) *vasallus*: 'hűbéres személy'; – vö. még ném. *Vasall* 'ua.'. A latinban a lat. (k.) *vassus* 'a cselédséghez tartozó, szolgáló' szóból, mely a gallból ered. ≈ Megfelelői: ang. *vassal*; fr. *vassal*; stb.: 'hűbéres személy'. ⊕ A korábbi változatok hangzóközi *zs*-jének kiejtéséhez vö. → *bazsalikom* stb.; a szó belseji *z*-s alakhoz vö. → *bazilika* stb. A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb.

TESz.; EWUng.

vazelin **A:** 1878 *vaseline* (PNapló 1878. jan. 5.: [4]); 1884 *Vaselina* [□] (MagyLex. 15: 548); 1891 *vazelin* (NSz.); NYJ. *vazalin* (ÚMTsz.) **J:** 'egészségügyi, műszaki célokra használt, sárgásfehér, kenőcsszerű anyag | Vaselin(e)'

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Vaselin*, *Vaseline*; ang. (am.) *vaseline*; fr. *vaseline*; ol. *vasel(l)ina*; stb.: 'vazelin'. Az amerikai angolból terjedt el [*<* ang. (am.) *Vaseline* 'félíg folyós szénhidrogén elegyének márkaneve']; tudatos szóalkotással keletkezett a ném. *Wasser* 'víz' és a gör. *έλαιον* 'olaj; kövérség, zsírtartalom' alapján, a kémiai szaknyelvben gyakori *-in(e)* képzővel]. ⊕ Az alaktanához vö. → *glicerín*, → *lanolin* stb. – A magyarba elsősorban a németből került át; a szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye.

TESz.; EWUng. • Vö. *hidra*, *olaj*, *vécé*, *vidra*, *víz*

vécé **A:** 1932 *Wécés* [sz.] (PestiH. 1932. jún. 19.: 31); 1934 *vécé* (Nyr. 99: 82); NYJ. *véc*, *veve*, *véce* (Bálint: SzegSz.) **J:** '(vízöblítéses) illemhely | Wasserklosett' # **Sz:** ~**zik** 1959 *vécézésnél* [sz.] (Kortárs 3/6: 847); 1972 *vécézik* 'szükségét végzi, vécen ül | das Klosett aufsuchen' (ÉKsz.) – De vö. 1909 *W. C.-nek* '(vízöblítéses) illemhely | Wasserklosett' (Toldy G.: Varázsrontó 389)

■ Betűszó. | ⊕ A magyar kiejtés alapján a *WC* (↑) hangkapcsolat az angol *water-closet* 'vízöblítéses véce' kifejezés tagjainak kezdőbetűjével azonos. ≈ A rövidítés megfelelői: ném. *WC*; ang. *W.C.*; fr. *W.C.*; stb.: 'ua.'. ⊕ A magyar szóhoz hasonló keletkezésű módhoz vö. *tévé* (→ *televízió*) stb.

Nyr. 99: 80; TESz.; EWUng. • Vö. *klozett*, *vazelin*

vecsernye **A:** 1416 u.³ *wechernyek* (AporK. 189); NYJ. *vecsernye*, *väsernye* (ÚMTsz.); *vecsörnye* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1416 u.³ 'délutáni, esti istentisztelet a katolikusoknál | Vesper' (↑); 2. 1553 'este, a vecsernye ideje | Abend, Vesperzeit' (RMKT. 3: 124)

■ Szláv jövevényt, esetleg szerbhorvátból vagy szlovénból. | ≡ Szbhv. *večernja*; szln. *večernja*; – szlk. *večiereň*; or. *вечерня*; stb.: 'esti istentisztelet' [az eredetéhez vö. → *vacsora*]. ⊕ A horvátból vagy a szlovénból való származtatás mellett szól, hogy a magyar szó az egyházi terminológiához tartozik. A 2. jelentés metonímia.

Melich: SzlJsz. 1/2: 408; Kniezsa: SzlJsz. 551; TESz.; EWUng. • Vö. *vacsora*

vecsín † **A:** 1592 *Wechyn* (MNY. 67: 212); 1607 *vecsinek* (MNY. 67: 212); 1630 *Vecsinnyek* (MNY. 67: 212) **J:** 'román szabados | rumänischer Freigelassener'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *vecin* 'szomszéd; jobbág' [< lat. *vicinus* 'szomszéd']. (⊕)
A szó egy régi román népcsoporthoz tartozókat jelölte az erdélyi Fogarasból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vicinális*

véd A: 1462 k. *vegh* [d-j] (MNY. 14: 136); 1660 *videlmez* [sz.] (NySz.); 1787 *véteni* [sz.] (NSz.); NYJ. *megvít* (MTsz.) J: 1. 1462 k. 'óv, őriz | verteidigen, (be)schützen' # (↑); 2. 1668 'vmely álláspontot) ellenérvekkel szemben támogat, erősít; (vitában, perben) vkinek az ügyét, érdekét képviseli | vertreten (Meinung); für jmdn od. etw eintreten' # (NySz.) Sz: ~**elem** 1513 *wedelmez* [felszólító módban] [sz.] (CzechK. 189) | ~**elmez** 1513 [felszólító módban] (CzechK. 189) | ~**telen** 1794 *védetlen* (Szily: NyÚSz.) | ~**enc** 1815 *Védencz* (Szily: NyÚSz.) | ~**nök** 1834 *Védnök* (Kunoss: Szóf. 74) | ~**ekezik** 1842 *védekezett* (Regélő 1842. febr. 5.: 88)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Oszjt. (Ni.) *wat-*, (Kaz.) *want-* 'megnéz, ránéz'; zürj. (Sz.), (Lu.) *vidlj* 'néz, meg szemlél; megtapint, megtapogat; megvizsgál, tesztel (éltet)' [fgr. **βánts-* 'lát, megnéz']. (⊕) A szó belseji **nt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*fed*, →*köd* stb. A 'lát' : 'megóv, véd' jelentéstani viszonyhoz vö. →*vigyáz*; vö. még votj. *ut'* - 'megnéz, meg szemlél; vigyáz, odafigyel' : 'óv, őriz, megvéd'. – A későbbi származékszavak főleg a nyelvújítás korában keletkeztek.

📖 NyK. 60: 99; TESz.; UEW. 564; EWUng. • Vö. *honvéd*, *ön-*², *utó-*, *ügyvéd*, *véd-*

véd-

~**fal** † A: 1791 *véd falairól* (MNY. 4: 421) J: 'védőfal | Schutzmauer' | ~**angyal** A: 1794 *Védangyala* (NSz.) J: 'őrangyal | Schutzengel' | ~**jegy** A: 1863 *védjegyekkel* (PNapló 1863. ápr. 11.: [4]) J: 'az áru valódiságát bizonyító, törvényesen védett jel | Schutzmarke' | ILYENEK MÉG: ~**szent** 'védőszent | Schutzheilige(r)' (1815: NSz.); ~**vám** 'védővám | Schutzzoll' (1833: NSz.)

■ Tükörfordítások előtagja, a →*véd* alapján megalkotva. | (⊕) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók: *Schutzmauer*, *Schutzengel*, *Schutzmarke* stb. – Az előtag folyamatos melléknévi igenévi értékű; vö. →*jár-*, →*lát-* stb. – A magyar összetétel analógiájára keletkezett további szavak: *véderő* 'fegyveres erők összessége' (1817: NSz.); *védegylet* 'egyesület az érdekek megóvására' (1844: NSz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *angyal*, *fal*², *jegy*, *utó-*, *ügyvéd*

vedel A: 1772 *Vedeli* (Kreszn.); 1794 *vedell* (NSz.); 1874 *vedél* (CzF.); NYJ. *védél*, *vederj* (MTsz.) J: 1. 1772 'mohón iszik | saufen, einschlürfen' (↑); 2. [be~ is] 1897 'mohón eszik, fal; túlságosan jóllakik | fressen; sich überfressen' (MTsz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a *vid-* (a →*víz* töváltozata) lehet; a szóvég *-l* igeképző; vö. *kezel* (→*kéz*), *szemel* (→*szem*) stb. A *z* ~ *d* hangváltakozáshoz vö. →*büdös*, →*édes*. A szó belseji *e* a *veder* (→*vödör*) analógiájára az *i*-t helyettesítheti. A magyarázat nehézsége, hogy a *vedel* szó belseji *i*-s változata nem mutatható ki. – A 2. jelentés játszi metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *víz*

vedlik A: 1784 *vedlem* [▽]; *Vedlett* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 96); 1815 k. *vetlik* (Kassai: Bef. 120) J: 1. 1784 'állat) bőre felső rétegét, tollát, szőrét, pikkelyét folyamatosan leveti | sich häuten; sich haaren' # (↑); 2. 1798 'haja, szőre hullik; bőre hámlik | die Haare verlieren; sich abhäuten' (NSz.); 3. [vmiből ~ik] 1806/ 'kezd kibontakozni vmiből | sich

allmählich freimachen, sich entfesseln' (NSz.); **4.** 1851 '⟨vmely tárgynak⟩ felületi rétege lehull, lemállik; ⟨ruhanemű⟩ kopik, silányul | verwittern, abbröckeln; verschleiben ⟨intrans.⟩' (NSz.); **5.** 1852 '⟨ember⟩ lerongyolódik, tönkremegy | herunterkommen ⟨Mensch⟩' (NSz.); **6.** [vmivé, R. vmire ~ik] 1891 'mássá válik | sich als etw entpuppen' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Valószínűleg a →*vet* 'dob, hajít; fektet, helyez' igéből *-lik* gyakorító-visszaható képzővel. A szó belseji *tl ~ dl* hangváltakozáshoz vö. →*mándli*, *pántlika* (→*pántli*) stb. (⊗) Nem tartozik ide: (N.), (R.) *verdik* 'a szőrét, tollait elveszti, leveti a bőrét' (1645: NySz.), ez a →*ver* származékszava.

📖 MNy. 24: 345; TESz.; EWUng. • Vö. *vet*

vég **A:** 1055 *uuege* (TA.); 1086 ? *Vege*d [SZN.] (MNL (OL) DL. 208421); 1193 *vega*g [HN.] (MNL (OL) DL. 27); 1194 ? *wiguhomoc* [HN.] (MNL (OL) DL. 33); 1287 *Hydwyge* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 317); 1416 u./¹ *véget* (BécsiK. 104) **J:** <FN> **1.** 1055 'vminek ⟨térben⟩ befejező része; vmi széle, határa | räumlisches Ende; Rand' # (↑); **2.** 1362–1365 'szövött anyag göngyölege | Stück ⟨Stoff⟩' (MNy. 10: 428); **3.** 1416 u./¹ 'folyamat, állapot, cselekvés befejeződése; idő befejező szakasza | Schluß; zeitliches Ende; Ende des Lebens, Tod' # (BécsiK. 104); **4.** 1456 k. 'közvetett cél | Zweck' (SermDom. 2: 518); **5.** [~ek] 1535 k. 'a török hódoltság korában az országnak a török birodalommal határos részei | Reichsgrenze Ungarns während der Türkenherrschaft' (MonÍrók. 3: 129); **6.** 1598 'mód; mérték, mennyiség; feltétel, körülmény | Weise; Maß; Bedingung' (NySz.) | <MN> 1193 'a végén található, végső; a végén levő, utolsó | sich am Ende befindend; am Ende liegend' # (Oklsz.) **Sz:** ~**ez** 1372 u./ meg *vegeze* 'elhatároz | beschließen' (JókK. 77); 1372 u./ 'elintéz, befejez, véghez visz | erledigen, beenden' (JókK. 75) | ~(**e**)**zet** 1372 u./ *vegezetjēn* 'vég, befejezés | Ende, Schluß' (JókK. 38); 1372 u./ 'elhatározás | Entschluß' (JókK. 31); 1791 'sors | Schicksal' (Szily: NyÚSz.) | ~**ezetlen** 1372 u./ *vegezetlen* 'vég nélküli, végtelen | endlos' (JókK. 34) | ~(**e**)**zetes** 1416 u./¹ *vegèzetes* 'előre rendelkezik, elrendel | (vor)bestimmt' (BécsiK. 167); 1837/ *végzetes* 'sorszerű, végzetszerű | schicksalhaft' (NSz.) | ~**es** 1449 *Weges* [SZN.] (Oklsz.) | ~**ső** 1468 *Wegsew* [SZN.] (Oklsz.) | ~**i** 1469 *Falwegy* [SZN.] (Oklsz.) | ~**ezik** 1474 *Meg vegeznek* 'bevégeződik, befejeződik | enden' (BirkK. 8) | ~**zés** 1528 *végezesek* 'határozat | Beschluß' (SzékK. 137) | ~**telen** 1529 e. *vegtelen* 'vég nélküli | unendlich' (VirgK. 12); 1792 'vég nélküli kiterjedés | das Unendliche' (NSz.) | ~**let** 1792 *végletnek* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**esleg** 1372 u./ *vegeſleg* 'végleg | endgültig' (JókK. 124) | ~**ezetül** 1416 u./² *végèzètöl* (MünchK. 76va) | ~**re** 1527 *wygre* 'végül | endlich' (Heyden: Puerilium 55) | ~**tére** 1621 *vegtére* 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ül** 1639 *vegűl* (NySz.) | ~**leg** 1832 *Végleg* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (⊖) Vö. finn *viime* 'az utolsó; utoljára, végül; legutóbbi, múlt'; észt *viimane*, *viimne* 'utolsó' [fgr. *βiηe 'vég, vége vminek']. (⊕) A magyarázat a távoli rokonság miatt bizonytalan. A szó belseji *η > m. g hangváltozáshoz vö. →*ég*², →*jég* stb. A főnévi 2. jelentés magyar fejlődésűnek tűnik, de a jelentéstani háttér tisztázatlan maradt. A melléknévi jelentés a főnév jelzői használata következtében alakult ki. (⇒) A magyarból: szb hv. *vig*; rom. (N.) *vig*: 'a szövet, anyag vége'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elvégre*, *fel*⁻¹, *szeგრől-véгрől*, *utó-*, *vége*t, *végig*

vegetáció → *vegetál*

vegetál **A:** 1794 *vegetaló* [sz.] (NSz.); 1795 u./ *vegetálni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1794 'nyomorúságosan éldegél, tengődik | kümmerlich dahinleben' (↑); **2.** 1800 'fejlődik, növekszik,

gyarapodik <növény> | gedeihen <Pflanzen>' (NSz.)

vegetáció A: 1808/ *vegetation* (NSz.); 1877 *vegetáció* (NSz.) J: 1. 1808/ 'alapvető életfunkció; nyomorúságos tengődés, éledegélés | grundlegende Lebensfunktion; kümmerliches Dahinleben' (↑); 2. 1833/ 'a növényzet növekedése; a növényzet összessége | Pflanzenwuchs; Gesamtheit von Pflanzen' (NSz.)

vegetatív A: 1821 *vegetativa* [lat. -a végződés] (TudGyűjt. 5/3: 10); 1900 *vegetativ* (Tolnai: MagySz.); 1926 *Vegetatív* (Horovitz: IdSzMagy.) J: 1. 1821 'akarattal, tudattal nem befolyásolható <életfunkció> | nicht dem Willen unterliegend <Lebensfunktion>' (↑), 1937 'ua.' (PHLex.); 2. 1921 'fejlődő, növekedő; a növekedést elősegítő, támogató | gedeihend; das Wachstum fördernd' (↑)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **vegetál**, **vegetáció** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *vegetare* 'élénkít; vidít; ingerel, izgat' [< lat. *vegere* 'mozgásba hoz; élénk, eleven'] | lat. *vegetatio* 'üditő mozgás; a növényzet növekedése'. (≈) Megfelelői: ném. *vegetieren*, *Vegetation*; fr. *végéter*, *végétation*; stb.: 'fejlődik, növekszik'; 'nyomorúságosan éledegél', 'a növényzet növekedése; növények összessége'.

■ A **vegetatív** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *vegetativ*; ang. *vegetative*; fr. *végétatif*; stb.: 'növényi; nincs alávetve az akaratnak'. (⊖) Idetartoznak: *vegetabilis* 'növényi' (1793: NSz.); *vegetáriánus* (1874–1876: NSz.).

EWUng. • Vö. *vigília*

vegetatív → **vegetál**

végett A: 1563 *Veget* (MNY. 63: 100); 1580 *wegett* (MNY. 63: 100); NYJ. *végött*, *víggett* (MTsz.) J: <NÉVUTÓ> 1. 1563 'céljából, érdekében | wegen, zwecks' # (↑); 2. 1575 'miatt, következtében | infolge, halber' (Heltai: Krón. 25) | <HSZ> 1. [birtokos személyjellel] 1630 'miattam, miattad stb. | meinethalber, deinethalber usw.' (Simonyi: Hat. 2: 274); 2. 1786 'végül, a végén | endlich' (NSz.); 3. [birtokos személyjellel] 1872 'kedvemért, kedvedért stb. | meinetwillen, deinetwillen usw.' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →vég 'cél, vég' szóból keletkezett -t (> -tt) helyraggal; vö. *miatt* (→*miá*). Eredetileg célfogalomként szolgált, amelyből az okhatározói funkció kialakult; hasonló jelentésváltozáshoz vö. *miatt*. (⊖) Ugyanebből az alapszóból -re szublatívusraggal: *végre* 'vmi céljából, végett'; vö. 1456 k. *mý ueghre* 'miért? mi okból?' (SermDom. 2: 518).

Klemm: TMondt. 248; Sebestyén: Névut. 91; TESz.; EWUng. • Vö. *vég*

végig A: 1372 u./ *vegiglen* (JókK. 145); 1416 u./¹ *vegiğ* (BécsiK. 269); NYJ. *vígeslen-vígig* (MTsz.) J: 1. 1372 u./ 'cselekvés, állapot befejeződéséig, megszűntéig | bis zum Schluß' # (↑); 2. 1527 'teljesen, egészen, minden részletében | gänzlich, bis ins Einzelste' # (ÉrdyK. 520); 3. 1577 k. 'vminek hosszirányú kiterjedésén a végéig haladva; vmi mentén | längs bis ans od. zum Ende; entlang' # (OrvK. 37)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →vég 'vég, befejezés; vég, lezárás' szóból keletkezett -ig terminatívusraggal; vö. →*alig*, →*mindig* stb. A *végiglen* változat szóvégi *len* eleme nyomatékosító funkciójú; vö. *eddiglen* (→*ez*¹), *estvéleiglen* (→*est*) stb. A 18. sz. végétől a szó feltűnt igekötői (1771 *végig hurtzolták* (NSz.)), ill. névutói (1777 *tsúrdúl ortzájukon végig a' ... könyhullatás* (NSz.)) funkcióban is; az utóbbi mindig -n határozóraggal ellátott főnévvel áll.

vegzá Δ **A:** 1585 *vexallia* [l-j] (MNY. 65: 85); 1723 *vexálni* [sz.] (MNY. 60: 494); 1808 *Vekszálni* [sz.] (NSz.); 1890 *zegváll* (AkNyÉrt. 15/3: 10); 1913 *vegzá* (Horváth: HSz.); NYJ. *vakszá* (MTsz.) **J:** 'zaklat, háborgat | behelligen, belästigen, vexieren'

■ Latin jövevényt. | (≡) Lat. *vexare* 'ráncigál, rángat, ráz; megver, ütleget; terhel, zaklat, kínozt, gyötört' [vö. lat. *vehere* 'visz, szállít, hord, hajt stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *vexieren*; fr. *vexer*; stb.: 'ugrat, ingerel'. (⊃) Idetartozik: (R.) *vexa* 'alkalmatlankodás, zaklatás, terhelés' (1706: NY. 92: 228); ez valószínűleg a lat. (k.), (h.) *vexa* 'ua.' szóból keletkezett vagy esetleg elvonás a *vegzá*-ból.

TESz.; EWUng. • Vö. *batár, bogvár, omnibusz, vehemens, visz*

vegy → *vegyít*

vegy-

I. ~tan A: 1833 *vegytan* (Bugát–Schedel: OrvSz.) **J:** 'kémia, vegyészeti | Chemie' | ~**sz** **A:** 1839 *vegyszerrel* (Hirnök 1839. febr. 25.: [4]); 1846 *Vegyszerészeink* [sz.] (NSz.) **J:** 'kémiai anyag | chemischer Stoff' | ~**konyha A:** 1843 *vegykonyhának* (PestiH. 1843. nov. 23.: 807) **J:** 'laboratórium | Laboratorium' | ILYENK MÉG: ~**jel** 'az elemek tudományos betűjele | chemisches Zeichen' (1845: PestiH. 1845. márc. 13.: 170); ~**érték** 'az a 0-tól 8-ig terjedő szám, amely kifejezi mely elemnek azt a tulajdonságát, hogy egy atomja hány hidrogénatomot tud lekötni v. vegyületeiben helyettesíteni. | Valenz' (1852: PNApló 1852. máj. 28.: [3])

II. ~bontás A: 1833 *Vegyibontás* (Bugát–Schedel: OrvSz.) **J:** 'kémiai elemzés | chemische Analyse' | ~**tiszta A:** 1842 *vegytisztasága* [sz.] (NSz.) **J:** 'hozzá nem tartozó anyagoktól mentes | chemisch rein' | ~**tisztító A:** 1885–1886 *vegytisztító* intézet (MSzal. 3/5: 335); 1908 *vegytisztító* (NSz.) **J:** 'vegytisztítással foglalkozó üzem, iparos | chemische Reinigungsanstalt; Angestellter darin' | ILYENK MÉG: ~**bomlás** 'vegyület, kémiai anyag bomlása | chemisches Zersetzen' (1844: Tudtár 16/9: 140); ~**elemzés** 'kémiai szempontú elemzés, vizsgálat | chemische Analyse' (1857: PNApló 1857. dec. 19.: [3])

■ Összetéti előtag, azonos a **vegy** (→*vegyít*) szóval. | (⊃) Az 1. csoport tagjai közt jelzői, ill. birtokos, a 2. csoport tagjai közt határozói viszony áll fenn. Az összetételek nyelvújítási alkotások. – Az utótagok (címszók kivételével): *tan* (→*tanít*), *sz* (→*sz²*), *bontás* (< →*bont*), *tisztító* (< →*tiszta*).

TESz.; EWUng. • Vö. *bont, konyha, sz², tanít, tiszta*

vegyes → *vegyít*

vegyész → *vegyít*

vegyít A: 1676 *vegyíteni* [sz.] (Cseh: LovOrvK.); 1805 *vögyít* (NSz.); 1838 *Vigyíteni* [sz.] (Tsz.); NYJ. *ögyit, vidít* (MTsz.) **J:** 1. 1676 'kever, elegyít | mischen, mengen' # (↑); 2. 1790 ? '(különböző érzelmi elemeket) társít | verbinden, fühlen (zB. Furcht und Staunen, Haß und Liebe)' (NSz.), 1794 'ua.' (NSz.); 3. [*i magát*] 1804 'beleavatkozik, beleártja magát vmibe |

sich einmischen' (NSz.); 4. 1828 'kémiailag egyesít | verbinden <Chem>' (NSz.); 5. 1863 'vkihez csatlakozik | sich jmdm anschließen' (Kriza [szerk.] Vadr. 523)

vegyes A: 1760 *vegyesleg* [R.] (NSz.); 1771 *vögyös* (NSz.); 1805 *vögyösleg* [R.] (NSz.); 1808 *Ögyes* (NSz.) J: 1. 1760 'különféle elemekből összetevődött | gemischt, heterogen <Zusammengesetztes>' (↑); 2. 1771 'kevert, elegyes | gemischt, unter-, vermischt' # (↑); 3. 1830/ 'egymásnak ellentmondó elemekből álló <érzelem> | gegensätzlich <Gefühl>' (NSz.); 4. 1846 'kétes elemekből álló <társaság> | aus zweifelhaften Elementen bestehend <Gesellschaft>' (NSz.) R: ~leg 1760 (↑) | ~t 1768 *vegyest* (MNY. 60: 494)

vegyül A: 1779 *vegyülni* [sz.] (NyF. 50: 64); 1863 *Vigyül* (Kriza [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *vidül, vügyül* (MTsz.) J: 1. 1779 'vmibe belekerül, jut | hineingeraten' (↑); 2. 1780 'vmivel keveredik | sich <mit etw> (ver)mischen' # (NyF. 50: 64); 3. 1819–1825/ 'vmilyen dologba belekeveredik, beleavatkozik | sich in etw einmischen; eingemischt werden' (NSz.); 4. 1826 'nemileg közösül | geschlechtlich verkehren' (NSz.); 5. 1847 'vmibe belemélyed, belemerül | sich vertiefen' (NSz.); 6. 1852 ? 'kémiailag egyesül | chemisch verbinden' (NSz.), 1855 'ua.' (NSz.) Sz: ~ék 1790 *vegyülék* (MNY. 14: 17) | ~et 1792 *Vegyület* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vegy* a.)

vegy Δ A: 1787 *vegy-gyel* (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1787 'keverék, elegy | Mischung' (↑); 2. [jelzői értékben is] 1874 'vegyület, kémiai kötés | chemische Verbindung' (CzF.) Sz: ~i 1854 *vegyileg* (NSz.)

vegyész A: 1839 *vegyész* (Tudtár 6/12: 379) J: 'kémikus, kémiával foglalkozó (tudós) személy | Chemiker' # Sz: ~et 1840 *vegyészet* (Tudtár 8/12: 324)

■ Tudatos szóalkotás. | ⊕ A *vegyít* az *elvegyít* szóból keletkezett, amely az →*elegyít* 'kever, elegyít' szó belseji v-vel létrejött változata, az igekötőként értelmezett *el-* elem elhagyásával. A *vegyes* és a *vegyül* az *elegyes, elegyül* (→*elegyít*) szó belseji v-s változatából keletkezett az *el-* elem elhagyásával.

■ A **vegy** elvonás. | ⊕ A *vegyít, vegyes, vegyül* szavakból lett elvonva.

■ A **vegyész** származékszó. | ⊕ A *vegyít*, ill. a *vegyes* kikövetkeztetett tövéből jött létre -ész névszóképzővel; vö. *bölcsész* (→*bölcs*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ A szócsalád tagjai – a *vegyít* kivételével – nyelvújítási alkotások.

📖 TESz., *vegyész* a. is; EWUng. • Vö. *elegyít, vegy-*

vegyül → *vegyít*

vehem → *vemhes*

vehemens A: 1810/ *vehemens* (Kazinczy: Lev. 7: 239) J: 'heves, indulatos, szenvedélyes | vehement'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *vehemens* 'heves, erős, impulzív', tkp. '(vki, vmi mellett) elrohanó; elhajtó' [< lat. *vehere* 'vezet, visz, hord; (járművet) irányít, vezet'; a folyamatos melléknévi igenév eredetileg a kocsiversenyekkel kapcsolatosan volt használatos]. ⊕ Megfelelői: ném. *vehement*; fr. *véhément*: 'heves, erős, impulzív'. ⊕ A szóvégi s-hez vö. →*evidens* stb. ⊕ Idetartozik: *vehemencia* 'hevedesség, lendület, vehemencia' (1877: NSz.); de vö. 1865 *vehementia* 'ua.' (Babos: KözhSzt.), ez esetleg nem magyar szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vegál*

vejsze Δ **A:** 1055 feku *ueieze* [HN.] (TA.); 1138/ *Veices* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 130); 1212 *Veyzhel* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 329); 1261/ ? *Sebusuezy* [HN.] (OkISz.); 1265 *veyzhel* (Györffy: ÁMTF. 3: 439); 1337 *veez* (OkISz.); 1438 *Wyshel* [HN.] (OkISz. *vejsze-hely* a.); 1762 *veszét* (MNy. 16: 53); 1838 *Vejész, Vejsze* (Tzs.); NYJ. *vésze* (MTsz.) **J: 1.** 1055 ? 'nádból, vesszőből készített, a víz színétől a fenekéig érő, labirintusszerű halfogó rekeszték | Fischzaun' (↑), 1265 'ua.' (↑); **2.** 1784 'hálóból való, varsában végződő halfogó eszköz | Fischnetz mit Fangreuse' (Baróti Szabó: KisdedSz. 31); **3.** 1784 ? 'halastó; (lápban, mocsárban, érben) az a hely, ahol halászni lehet | Fischteich; Ort für Fischerei' (Baróti Szabó: KisdedSz. 91), 1887 'ua.' (Herman: HalK. 839) **Sz:** ~s 1138/ [szN.] (↑)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (É.) *uj-*; zürj. (Sz.), (P.) *vej-*; votj. (Sz.) *vij*; md. (E.), (M.) *vaja-*; finn *vajoa-*; lp. (norv.) *vuoggjo-*: 'csökken, elsüllyed' [fgr. **βaja-* 'ua.']. ⊕ A magyarázatnak hangtani nehézségei vannak; az első szótagi magánhangzóhoz azonban vö. →*vessző*. A szóvég feltehetőleg *sz* deverbális névszóképző. A magyarázat, hogy a szóvégi *e* E/3. személyű birtokos személyjel, alaktanilag nem megalapozott. A szó valószínűleg a halászat rekeszték segítségével történő ősi módszerére utal; a jelentéséhez vö. ném. *sinken* 'lassan lefelé mozog' : *Senknetz* 'halászháló, amelyet a vízbe eresztenek és kiemelnek'. ⊕ Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

TESz.; NyK. 88: 210; Ligeti: TörK. 41; UEW. 551; EWUng.

véka × **A:** 1395 k. *veka* (BesztSzj. 487.); 1405 k. *vjca* (SchlSzj. 1021.); 1560 k. *Veeka* (GyöngySzt. 2020.) **J: 1.** 1395 k. 'kosár | Korb' (↑); **2.** 1491 'gabonafélék űrmértéke | Scheffel' (OkISz. *fehervári-véka* a.); **3.** 1560 k. 'edény | Gefäß' (↑) **Sz:** ~s 1406 *Vekas* [szN.] (OkISz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg az oroszból. | ⊕ Or. *βeko* 'szemhéz', (N.) 'kosár; kosárfedél', (N.) *βeko* 'kosár'; – szln. *veka* 'szemhéz'; le. (R.) *wieko* 'kosár'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *vaks* 'fedél, fedő'; litv. *vóka* 'ua.', *vókas* 'szemhéz']. Minden szláv jelentés levezethető egy eredeti 'héj, tál' jelentésből. ⊕ A magyar jelentések az orosz származtatás mellett szólnak (a lengyel adat elszigetelt), így valószínűleg honfoglalás kori átvételről van szó. A 2., 3. jelentés metonímikus és metaforikus. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *vika*; ném. (szász E.) *wekā*; rom. (N.) *vică*: 'véka'.

MNy. 38: 325; TESz.; EWUng.

vekeng **A:** 1645 *vekeg* (NySz.); 1789 *vekengésben* [sz.] (NSz.); 1874 *vekèng* (CzF.) **J: 1.** 1645 'kétkeldek, habozik | zweifeln, zögern' (↑); **2.** 1789 'vitázik, vitatkozik | diskutieren' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg az akadozó beszéd mód utánzására szolgált, mint a →*vakog* palatális alakja; vö. még *vekeg* 'ugat <kutya>' (1900: NSz.); ez utóbbi és a *vekeng* között szóhasadás következett be. A szóvég -g gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus. A 1., 2. jelentés metonímia.

TESz.; EWUng. • Vö. *vakog*

vekker **A:** 1880 *vekker* (PestiH. 1880. febr. 25.: 4); 1900 *vekker* (Tolnai: MagySz. 296); NYJ. *bëkkër* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1880 'zsebóra | Taschenuhr' (↑); **2.** 1880 'ébresztőóra | Wecker' (Üstökös 1880. febr. 1.: 59), 1910 'ua.' (Kelemen B.: IdSz. 203)

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném., (au.) *Wecker* 'ébresztőóra' [< ném. *wecken* 'álmából riaszt, felkelt']. ⊕ Megfelelői: holl. *wekker*; szbhv. *veker*; stb.: 'vekker, ébresztőóra'. ⊕ A

nyelvjárási változatok bajor-osztrák közvetítésnek vélhetők. A *bëkkër* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb. A 2. jelentés a köznyelvben terjedt el.

📖 MNny. 4: 185; TESz.; EWUng. • Vö. *bakter*

vekni × **A**: 1866 *vekni*-cipónak (Sürgöny 1866. jún. 24.: [2]); 1871 *veknyi* (NSz.); 1880 *vekli-t* (NSz.); 1940 *vekni* (NSz.); NYJ. *békni* (NytudÉrt. 72: 84); *vëkni* (ÚMTsz.) **J**: 'hosszúka, tojásdad alakú kenyér, cipó; hosszúka töltött kalács | Wecken; Art länglicher gefüllter Kuchen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *wegken*, *wégkl*, (B.) *weck'n*, –ném., (au.) *Wecken*: 'egy fajta hosszúka fehér kenyér' [jelentésselkülönülés a ném. (kfn.) *wecke* 'ék; ékformájú, két hegyes végű péksütemény']. (≈) Megfelelői: szbhv. *vekna*; szlk. (R.) *vekl'a*, *vekn'a*; stb.: 'vekni, cipó'. (⊕) A *li ~ ni* szóvéghoz vö. →*cetli*, →*dózni* stb. A *békni* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb.

📖 TESz.; EWUng.

vékony [4] **A**: 1380 k. *Wekan* (KönSzj. 93.); 1417 *Thwrwekonya* [HN.] (OkI Sz.); 1428 *Vekon* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1527 *wykonth* (Heyden: Puerilium 31); 1595 *vikony* (Radvánszky: Csal. 2: 81); 1702 *véknyát* (NySz.) **J**: <MN> **1.** 1380 k. 'csekély vastagságú, szélességű, keskeny | dünn; schmal' # (↑); **2.** 1474 'lenge, könnyű. áttetsző <kelme> | luftig, durchscheinend <Stoff>' (BirkK. 2); **3.** 1493 k. 'nem kielégítő, gyenge, gyarló, hitvány | schwach, dürftig, gering' (FestK. 367); **4.** 1522 ? 'sovány, törékeny alkatú, nyúlánk | schlank' # (OkI Sz.), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 27v); **5.** 1577 k. 'nem erős, könnyű <bor>; híg <ételnemű> | leicht <Wein>; dünn <Speise>' (OrvK. 8); **6.** 1585 'a szokásosnál, átlagosnál magasabb <hang> | hoch <Stimme>' # (Cal. 195); **7.** 1585 ? 'finom, kiválóan fogékony <értelmi, érzelmi képesség> | hell, leicht <Kopf, Auffassung>' (Cal. 1022), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 163); **8.** 1598 'csekély értékű | minderwertig' (NySz.) | <FN> **1.** [főleg birtokos személyjellel] 1417 'vminek az elkeskenyedő része | schmaler Teil von etw' (↑); **2.** 1493 k. 'az emberi, állati törzs közepének oldalsó, érzékeny tájéka | Lende' (FestK. 308)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A töhöz vö. zürj. (V.) *vekni* 'keskeny, vékony'; votj. (Sz.), (K.) *vekci* 'vékony, finom, kicsi; karcsú, kicsi' [fgr. **βekk3* 'vékony']. (⊕) A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*gyökér*, →*lök* stb. A szóvég *-ny* kicsinyítő képző; vö. →*kemény*, →*sovány* stb. A főnévi jelentések különböző birtokos szószerkezetekben fejlődhetek ki.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

vél **A**: 1456 k. *velhetek* [sz.] (SermDom. 1: 199); 1541 *villitek* (Sylvester: ÚT. 2: 113) **J**: **1.** 1456 k. 'valószínűnek gondol, sejt, vmilyen hiszemben van | meinen, vermuten; für etw halten, eine Meinung äußern' # (↑); **2.** 1470 'remél | (er)hoffen' (SermDom. 2: 213); **3.** 1545 'vmit vhogyan értelmez, értékel, magyaráz | deuten, auslegen' # (NádLev. 76); **4.** [~*el*~] 1884 'félreismer; tévesen íté meg | verkennen; irrig beurteilen' (Nyr. 13: 237) **Sz**: ~**és** 1456 k. *velefel* (SermDom. 1: 290) | ~**ekedik** 1456 k. *velekedes* [sz.] (SermDom. 1: 285) | ~**ekedés** 1456 k. (SermDom. 1: 285) | ~**etlen** 1456 k. *veletlen* <MN> 'esetleges, nem várt, szándék nélküli | zufällig' (SermDom. 2: 384); 1574 k. <HSZ> 'esetleges, nem várt, szándék nélküli | zufällig' (NySz.); 1586 <FN> 'csodálatos, nem sejtett dolog | Zufall' (NySz.) | ~**emény** 1748 *vélemény* (Szily: NyÚSz.) | ~**elem** 1804 *vélelmemet* (NSz.) | ~**eményez** 1830 *véleményezés* [sz.] (Fejér: Henrik [6])

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (Sz.) *velal-* 'megért, felfog; megtanul, elsajátít'; votj. (Sz.), (K.), (G.) *valal-* 'megért, felfog, belát' [fgr. **βəlā-* 'lát v. megérint, kitapint']. A magyarázat nehézsége, hogy a többi finnugor nyelvben nincsenek kimutatható megfelelőik. – A magyar szó elvont jelentéséhez vö. →*lát*, *felfog* (→*fel*⁻²); vö. még ném. *denken* 'szellemileg dolgozik; hisz; stb.': *dünken* 'tűnik, látszik; beképzelt'. (⊕) Németből való származtatása téves.

☞ TESz.; ÉFOu. 15: 403; UEW. 589; EWUng. • Vö. *elvélve*, *szak-*

vele A: 13. sz. eleje/ te *veled* (KTSz.); 1372 u./ *vele*, *velem* (JókK. 27, 150); 1416 u.¹ *ouèlec* (BécsiK. 209); 1416 u.² *en vèllèm* (MünchK. 18va); 1486 k. *velev* (MNY. 21: 115); 1552 *vèle* (Heltai: Dial. A8a); NYJ. *velyi*, *vilem* (ÚMTsz.) **J:** 1. [vonzatként is] 13. sz. eleje/ 'vkivel együtt (társhatározóként) | mit jmdm (als Komitativ)' # (↑); 2. [vonzatként is] 1416 u.¹ 'vkivel, vmivel (vonzatként, a -*val/-vel*, ragos határozó helyett) | mit ihm; damit' # (↑); 3. [*Isten* ~] 1486 'búcsúüdvözlésként) | (Abschiedsgruß)' # (RMNY. 2/2: 359); 4. 1510 k. 'általa (műveltető igékkel kapcsolatban) | durch ihn, dadurch (neben kausativen Verben)' # (MNY. 1: 213); 5. [vonzatként is] 1527 'iránta, hozzá | zu ihm' (ÉrdyK. 575); 6. 1578 'tőle, általa (eredethatározóként); miatta (okhatározóként) | durch (für Herkunftsbestimmung); wegen (für Kausalbestimmung)' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *βel* '-*val/-vel*' + E/3. személyű -*e* birtokos személyjellel keletkezett. Emellett az alak mellett létrejött egy külön paradigmasor egyéb birtokos személyjelekkel (-*m*-, -*d* stb.). – A *βel* határozószó ugyancsak egy megszilárdult ragos alakulat. A tő örökség lehet a finnugor, esetleg az uráli korból; vö. vog. (T.) *wāw* 'erő'; osztj. (V.) *wōy* 'ua., erősség'; zürj. (Sz.) *jēz-vj* 'in a hūsban, ízület' (*jēz* 'ízület, csukló'); votj. (Sz.), (M.) *joz-vi* 'a test végtagjai' (*joz* 'ízület, csukló'); cser. (KH.), (U.) *wi* 'erő'; md. (E.) *vij*, (M.) *vi* 'erő, hatalom; sereg, csapat, osztag'; finn *väki* 'erő, erősség, hatalom; nép, néptömeg'; – ? jur. *wika* 'erő' [fgr. ? uráli **βäke* 'ua.']. (⊕) A szóvég -*l* ablatívuszrag. Ebből a határozószóból az ősmagyarban névutó is keletkezett, de ezt a funkciót nem tudjuk adatolni. A jelentésfejlődés folyamata 'erővel' > 'segítséggel' lehetett. Ez a névutó valószínűleg már az ősmagyarban határozóraggá vált: a 12. sz. e./ *zumtuchel* 'szemetekkel', *halalál* 'halállal' (HB.); 13. sz. e./ *fcovol* 'szóval' (KTSz.); 13. sz. k./ *fyrolmol* 'sírással' (ÓMS.). A -*vel* (~ -*val*) határozórag néhány változata a szó eleji *v* kiesésével, ill. hiátustöltővel keletkezett. – A *veletekvel* alakban (1372 u./ *veletekuel* 'veletek' (JókK. 155)) a -*vel* határozóragnak nyomatékosító szerepe van. (⊕) A magyarázat, hogy a *vele* az -*l* ablatívuszragból alakult ki, ill. az ősm. *βel* határozószó tövének más finnugor magyarázata kevésbé valószínű.

☞ MNY. 22: 258; FUF. 21: 56; TESz.; MSzFE.; Benkő: ÁrpSzöv. 226; UEW. 567; EWUng.

velence † A: 1647 *velencze* (NySz.); 1660 k. *velencz* (NySz.) **J:** 1. 1647 'egy fajta kelme, barhent | feines Gewebe aus Leinen od. Baumwolle; Barchent' (↑); 2. 1713 'szélkakas | Wetterfahne' (NySz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ang. (R.) *valence* 'finom kelme'; fr. *valence* 'egy fajta sisakfedő kelme'; ol. (R.) *valenza* 'függönynek való gyapjúszövet; függöny'; szb hv. (R.) *vèlencia* 'tarka szőnyeg'; albán (R.) *veléndzë* 'gyapjútakaró'; újgör. *βελέντζα* 'gyapjútakaró, gyapjúköpeny'; stb. Mind valószínűleg a fr. *Valence* [HN.] -re megy vissza, ahol jelentős textilipar volt. (⇒) A magyarba főleg az olaszból került. (⊕) A hangalak kialakulását bizonyosan a →*velesz* kelmefajta neve, ill. a magyar *Velence* [HN.] analogikusan-népetimológiailag határozta meg [< ol. *Venezia* [HN.]]. Az utóbbira utalhat: 1533 *velenczey Erews* 'egy fajta kelme Velencéből' (Oklsz.). A 2. jelentés metonimikusan keletkezhetett. (⊕) A →*velesz* szóval való közvetlen etimológiai kapcsolata téves.

velesz × **A:** 1391 ? *vellez* [SZN.] (OkISz.); 1395 *velez* (BesztSzej. 686.); 1405 k. *veles* (SchlSzej. 1250.); 1538 *veletz* (NySz.); 1810 *vallis*, *vallis*z (MNY. 66: 104); 1821 *valetz* (MNY. 66: 104); NYJ. *veliz* (MTsz.) **J:** 'egy fajta kelme, barhent | grobes Baumwollgewebe'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (R.) *walles*, *vallis* 'finom birkagyapjúból készült ruhaszövet'; ol. (R.) *valescio* 'gyapjúból készült vászon', (vel.) *valessio*, *velesio* 'könnyű vászon gyapjúból és kenderből', (per.) *valesso* 'gyapjúból készült vászon'; szbhv. (R.) *valez*, *veleis* 'egy fajta bársony'; szln. (R.) *vâlez* 'egy fajta vászon'. Vö. még lat. (k.) *valesius*, *valisius* 'egy fajta pamutszövet'. Forrása: bizonytalan, esetleg a ném. *Wales* [HN.] -vel függ össze. (⇒△) A magyarba leginkább az olaszból, később esetleg német közvetítéssel is kerülhetett. (△) Az első szótagi szó belseji *e* hangrendi kiegyenlítődés eredménye, vagy a *Velence* [HN.] hatására utalhat.

TESz.; Pellegrini-Eml. 676; EWUng. • Vö. *vallon*

velleget → **vellejt**

vellejt † **A:** 1506 *velleite* (WinklK. 92) **J:** '⟨erőt⟩ magába vesz, gyűjt | ⟨Kräfte⟩ sammeln'

velleget × **A:** 1779 *Velleget* (NyF. 50: 34); 1879 *levéllegető* [sz.] (Nyr. 8: 93–94); NYJ. *völlöget* (ÚMTsz.) **J:** 'veszeget, el-el vesz | ⟨von etw⟩ oft nehmen'

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö *-l* gyakorító képzővel keletkezett a *ve--ből* (amely a →*vesz* töváltozata). A szóvég műveltető képző, gyakorító képző; vö. →*törlejt*, ill. *telletget* (→*tesz*) csak a magyar középkor kései kódexirodalmában található meg; a *velleget* székely nyelvjárási szó.

TESz.; EWUng. • Vö. *vesz*

vélom † **A:** 1474 *velōmat* (BirkK. 5); 1881 *vélomot* (NSz.) **J:** 1. 1474 'apácafátyol | Nonnenschleier' (↑); 2. 1527 'halotti lepel | Grabtuch' (ÉrdyK. 218); 3. 1556 'egy fajta kelme, pl. bársonyszövet | Art Tuch, zB. Samtgewebe' (OkISz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *velum* 'egy fajta szövet; vitorla; kelme, kendő, faliszőnyeg, ebből ponyva' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ang. (R.) *velum* 'ponyva <mennyezetként>'; fr. *velum* 'ua.'; ol. *velo* 'lág, áttetsző szövet; apácafátyol'; stb. (△) Az 1., 2. jelentés a latin eredetű egyházi szaknyelvhez tartozott. (∼) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *vihel* 'apácafátyol' (1395 k. *vj hel*: (BesztSzej. 626.)); ez a ném. (kor. úfn.) *wiel* '(apáca)fátyol', *weiel* 'az apácák fejfedőjének felső része; apácák fejkendője', *veile*, *feile* 'kabát, köpeny'.

TESz.; Mollay: NMÉR. *vijel* a.; EWUng.

velő [6] **A:** 1405 k. *velw* (SchlSzej. 451.); 1416 u.³ *Velps* [sz.] (AporK. 55); 1435 k. *velej* [□] (SoprSzej. 44.); 1495 a^{ga} *velej*et (GuaryK. 22); 1500 k. *welyw* (CasGl. 58.); 1520 *weles* [sz.] (GyöngyGl. 4.); 1566 *velleissec* [sz.] (NySz.); NYJ. *verő* (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'a csontokban, csontok üregeiben levő lág szövetállomány | Knochenmark' # (↑); 2. 1430 k. ? 'agyvelő | Gehirn' (SchlGl. 2141.), 1495 e. 'ua.' (↑); 3. 1520 'zsiradék, kövérség | Fett, Fette' (GyöngyGl. 4.); 4. [főleg E/3. személyű birtokos személyjellel] 1566 'vminek a lényege, nyelvi megnyilatkozás fő tartalma, magva | Wesen, Kern' # (↑); 5. 1643 'vminek belső része,

legbelseje | Kern, Innerstes' (Comenius: Jan. 17) **Sz:** ~s 1416 u./³ 'hízalt, kövér, zsíros | gemästet, fett' (↑); 1566 'tartalmas, tömör | kernig {abstr.}' (↑); 1590 'velőt tartalmazó, velővel készített | markig' (NySz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *wäləm* 'csontvelő'; osztj. (V.) *weləm* 'velő'; zürj. (Sz.), (P.) *vem* 'ua., agy'; votj. (Sz.) *vijim* 'ua.'; cser. (KH.) *vim* 'velő'; md. (E.) *ud'em* 'ua., agy'; finn *ydin* 'velő', (N.) *yty* 'ua., csontvelő, mag'; lp. (norv.) *âdâ* 'velő, velőcsont; bizonyos zsírosság, zsirtartalom' [fgr. **βιδ3(-m3)* 'csontvelő, agy']. (⊕) A szó belseji *l*-hez vö. →*fal*², →*nyél* stb. A szóvéghez vö. →*elő*¹, →*fenyő* stb. A 1., 2. jelentés ugyanúgy urálinak tűnik; a jelentéstanához vö. lat. *medulla* 'velő; csontvelő'. A *velő* szó 'agy' jelentésben főleg az *agyvelő* összetételben, ill. *agya veleje* (1495 e.: ↑), *feje veleje* (1512 k.: WespzprK. 88) szószerkezetekben fordul elő.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

velúr A: 1842 *velour* (PestiH. 1842. szept. 1.: 628); 1854 *Velours* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1867 *Velour* (Tóth I.: MDivatsz. 41); 1891 *velur* (Füredi: IdSz.); 1904 *velúr* (Radó: IdSz.); 1907/ *velör*-kalpag (NSz.) **J:** 'bársonyszerű szövet | Velours'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Velours*; ang. *velours*, *velure*; fr. *velours*; stb.: 'egy fajta bársony', az angolban 'egy fajta nemez, filc', a franciában 'bársonyosság, lágyság' jelentésben is. A franciából terjedt el [*<* a lat. *villosus* 'bolyhos, szőrös' *<* lat. *villus* 'szőr, boholy' szavak alapján]. A névadásnak az lehet az alapja, hogy a szövet felszíne finom szálakkal fedett, bolyhos. (⇒⊕) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *flór*, *mazolán*

vemhes A: 1086 ? *Uuehmes* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1555 *vemhes* (MNY. 64: 91) **J:** 1. 1555 ? 'olyan {kanca}, amelyik már szült csikót, csikója van | Fohlen geworfen {Stute}' (↑), 1625 'ua.' (HOKISzj. 163); 2. 1555 ? 'méhében magzatot viselő {ló, szamár stb.} | trüchtig {Stute, Kuh usw.}' (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Vehem* a.)

vehem Δ [4] **A:** 1416 u./¹ *vèhemrè* (BécsiK. 307); 1416 u./² *vèhmet* (MünchK. 26rb); 1432 *uempch* (MNY. 12: 336); 1533 *Vehom* (Murm. 467.); 1555 *vemhek* (MNY. 64: 91); 1800 *vemh* (NSz.); 1816 *Vemhe* [□] (Gyarmathi: Voc.) **J:** 1. 1416 u./¹ '(szamár)csikó | (Esels)füllen' (↑); 2. 1604 'özgida; szarvasborjú | Rehkitz; Hirschkalb' (Szenczi Molnár: Dict. *Hinnulus* a.); 3. 1784 'magzat {emlőse} | Leibesfrucht eines Säugers' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vehem** ismeretlen eredetű. | (⊕) A *vemh*-tőváltozat hangátvetéssel keletkezett a *vehm*-tőváltozataból. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés a *vemhes* alapján jöhetett létre.

■ A **vemhes** származékszó. | (⊕) A *vemhes* -s melléknévképzős származékszó a *vehem* szó *vemh*-tőváltozatából.

📖 TESz. *vehem* a.; EWUng.

vén A: [1093–1095] ? *uueinic* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 591); 1138/ *vene* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1138/ ? *vín* [SZN.] (MNY. 32: 133); 1372 u./ *ven* azont (JókK. 92); 1546/ *vún* (HoffgreffEn. Z2a); 1550/ *võn* (HoffgreffEn. M4a); 1562 *vényeknec* (NySz.); 1863 *vinyebb* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523) **J:** <MN> 1. 1372 u./ '(nagyon) öreg; vmihez, vkihez képest már nem elég fiatal, nem elég zsenge | (sehr) alt; (verhältnismäßig) nicht jung genug' # (↑); 2. 1517 'bölc, sokat tudó, tapasztalt | weise, bewandert' (DomK. 4); 3. 1787 'ősi, régi | ursprünglich, altüberliefert' (NSz.); 4. 1794 'vmely állapotban már sok időt eltöltött, éltes, koros | betagt' (NSz.) | <FN> 1.

1416 u.¹ 'öregember | Greis' (BécsiK. 106); **2.** 1416 u.¹ 'vmely közösség koros, bölcs, tekintélyes, vezető szerepű tagja | Person im Ältestenrat' (BécsiK. 145); **3.** 1416 u.² 'ős, előd, régen élt ember | Urahn(e)' (MünchK. 11ra) **Sz:** ~**ség** 1395 k. *venfeges* [sz.] 'idős kor, öregség | hohes Alter' (BesztSzt. 61.); 1636 'nagyon idős, koros személy | sehr alte Person' (NySz.) | ~**séges** 1395 k. (NySz.) | ~**heszik**, ~**hedik** 1416 u.² *m̃gvenhez* '(nagyon) megöregszik, megöregedik | (sehr) alt werden' (MünchK. 108ra); 1508 meg *venhottem* 'ua.' (DöbrK. 88) | ~**ül** 1416 u.³ *venoltiglen* [sz.] (AporK. 65) | ~**hül** 1509 *Kyuuenhelew* [sz.] [szn.] '(nagyon) megöregszik, megöregedik | (sehr) alt werden' (Oklsz.) | ~**ít** 1755 *venító* [sz.] (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (FV.) *vener* 'öreg, rossz, kopott' [fgr. **βḗn̥z* 'régi, öreg']. A magyarázat jelentős nehézsége a távoli rokonság és a zürjén csekély számú adata. (⊕) A -*h* denominális igeképzős származékszavához vö. *bűnhődik* (→*bűn*), *hírheshzik* (→*hír*) stb.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

véna **A:** 1757 *Vénák* (NyIrK. 31: 158) **J:** **1.** 1757 'telér, ércartalmú ér | Erzader' (↑); **2.** 1802 'költői tehetség | poetische Ader' (I.OK. 30: 262); **3.** 1813/ ? 'gyűjtőér | Vene (Anat)' (NSz.), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vene* 'visszér, véna'; ang. *vein* 'ua.; telér, ércartalmú ér, értelep'; fr. *veine* 'ua.'; ol. *vena* 'ua.'; stb. Forrása: lat. *vena* 'ua.; szellemi adottság, költői véna'. (⇒) A legkorábbi és akkoriban elterjedt jelentés átadó nyelve tisztázatlan. Orvosi szakszóként a latinból került át. (⊕) A 2. jelentéshez vö. ném. *poetische Ader*; fr. *veine poétique*; stb.: 'költői hajlam'.

📖 TESz.; EWUng.

vend **Δ A:** 1808 *Vind* (NSz.); 1818 *Vendusok* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Věnědi* a.); 1835 *vend* (Tzs. *Wende* a.) **J:** <FN> **1.** 1808 'Magyarországon élő szlovén személy | Slowene in Ungarn' (↑); **2.** 1818 'szorb személy | Sorbe' (↑) | <MN> 1836 'e népcsoportok vmelyikére vonatkozó, velük kapcsolatos, tőlük származó | slowenisch bzw. sorbisch' (MNY. 61: 491)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Wende*, (R.) *winde*: 'szláv személy; szorb személy' [? < lat. *Venedi*, *Veneti* 'a germán, kelta, ill. ázsiai népek megnevezése']. A latin név a germánok és szlávok keleti határán került át. (⊕) A *vendus* változat latinosítás eredménye, feltehetőleg a ném. *wendisch* 'szorb' hatására. Mivel a *vend* a hazai latinban már 1626-tól adatolt, magyar szóként válhatott ismertté a korábbi időkben is. A szó 'szlovén személy; szlovén' jelentését az irodalmi nyelvben a →*szlovén* szó szorította ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vendég*

vendég **A:** 1135/ *Wendeg* [szn.] (MNL (OL) DL. 5775); [1153 k.] ? *Vandiga* [sz.] [szn.] (PRT. 1: 603); 1198 *vendic* [szn.] (ÓMOLv. 63); 1211 *Vendek* [szn.]; *Vendug* [szn.] (Oklsz.); 1217/ *Vēdegu* [szn.] (VárReg. 34.); 1328 *Vendygh* [szn.] (Oklsz.); 1372 u./ *vendege* (JókK. 3); 1416 u.¹ *vëndégge* (BécsiK. 48) **J:** **1.** 1138/ 'idegen származású, máshonnan jött személy; otthontalan személy | Ansiedler (aus einem fremden Land)' (↑); **2.** 1372 u./ 'rokonnál, ismerősnél látogatóban levő személy | Logierbesuch' # (↑); **3.** [jelzői értékben] 1500 k. 'külföldi (személy, hely stb.) | ausländisch (Person, Ort usw.)' (AporK. 84); **4.** 1514 'vendégfogadóban megszálló, étkező személy; vhol vmely szolgáltatást igénybe vevő személy, kliens | Gast (im Gasthaus, im Restaurant usw.); Kunde (beim Friseur usw.)' # (LobkK. 24); **5.** [jelzői értékben] 1577 k. 'pótlékul, helyettesítésül szolgáló (tárgy); alkalmi jellegű (dolog) | Ersatz-; zufällig

(Ding)’ (OrvK. 318); **6.** 1874 ’vhová meghívott előadóművész(nő) | Gastspieler(in)’ (CzF.) **Sz:** ~**es** [1237–1240] *Vendegus* [SZN.] (PRT. 1: 773) | ~**ség** 1416 u.¹ *vèndegfeg* (BécsiK. 202) | ~**el** [főleg meg~] 1416 u.² még *vèndéglèn*^c (MünchK. 73ra) | ~**ezik** 1456 k. *vendeghezik* uala ’vkinél látogatóban levő személy | bei jmdm zu Gaste sein’ (SermDom. 2: 449) | ~**lő** 1808 *Vendéglő* ’házigazda, vendéglátó személy | Gastherr’ (Sándor I.: Toldalék); 1834 ’vendégfogadó hely, étterem | Gasthaus’ (Nyr. 86: 225) | ~**lős** 1839 *vendéglős* ’vendégfogadó hely, étterem tulajdonosa | Inhaber eines Gasthauses’ (HasznMul. 1839. máj. 29.: 168)

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. (R.) *venedigo* ’velencei; Veneto régióra vonatkozó’, – ol. *venetico* ’venét <mn>’ [< lat. *Veneti* [többes szám] ’venét származású személy < régi nép az Adria északi partján>’]. (⊕) A szó belseji *d* és *g* északolasz sajátosságok; ehhez vö. ném. *Venedig* [HN.]; vö. még szbhv. *Venedik* [HN.], *Venedika* [HN.]; oszm. *Venedik* [HN.]; stb.: ’Velence <város Északkelet-Olaszországban>’. (⊕) A magyarban a szó először a velencei telepésekre vonatkozott, majd jelentésbővüléssel minden más jövevényre; a ma általános 2., 4. jelentés jelentésszűküléssel jött létre; a jelentéséhez vö. rom. *venetic* ’idegen, jöttment’. (⊕) Összefüggése az →*idegen* és a →*vidék* szóval kevésbé valószínű.

📖 TESz.; ABpL. 10: 115; Hadrovics: UELSk. 535; EWUng. • Vö. *gebin*, *törzs*-, *vend*, *vendégoldal*

vendégoldal **A:** 1785 *vendégoldalakat* (MNY. 66: 105) **J:** ’a szekér két oldalára erősített hosszú rúd, amellyel a szekér szélesebbre növelhető | Inhaber eines Gasthauses <am Heuwagen>’

■ Összetett szó. | (⊕) A →*vendég* ’tartalék, csere’ + →*oldal* összetételi tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag alkalmoszerű, kiegészítő funkcióra, az utótaggal megnevezett dolgok nem igazi jellegére utal. Hasonló szemlélethez vö. (R.) *vendég szem* ’üvegszem’ (1647: NySz.); *vendég haj* ’paróka’ (1713: NySz.); *vendég orca* ’maszk, álarc’ (1771: NySz.), stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *oldal*, *vendég*

véndely × **A:** 1560 k. *Vendel* (GyöngySzt. 309.); 1585 *Véndel* (Cal. 18); 1594 *Vendeli* (OkISz.); 1718 *vendöl* (Nyr. 72: 89); 1776 *véndő* (MNY. 50: 211); 1805 *vëndél* (NSz.); 1833 *véndely* (NSz.); 1838 *Vindöly* (Tzs.); 1838 *vöndöl* (Tsz. *Vendely* a.); NYJ. *vindej* (ÚMTsz.); *vindű* (MTsz.) **J:** **1.** 1560 k. ’boroshordó | Weinfäß’ (↑); **2.** 1644 ’zsiradék tárolására használt edény, bödön | Tönnchen, Topf’ (MNY. 80: 383)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (h. kor. úfn.) *wändel* [többes szám] ’bödön’, (baj.-osztr.) *wändl* ’ua.; kosár’ [< ném. *Wanne* ’fém- vagy fából készült nagyobb, ovális edény’; vö. →*vanna*]. (⊕) A szóvéghöz vö. →*cikkely*, →*gépely* stb. (⊕) Csak 2. jelentésében él nyelvjárási szóként Nyugat-Magyarországon.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vanna*

venerék † **A:** 1372 u./ *venerekuel* (JókK. 131); 1416 u.¹ *vènèreket* (BécsiK. 118); 1490 *venerichit* (MNY. 62: 81) **J:** ’egy fajta (szeszes) ital | Art (alkoholisches) Getränk’

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szóvég névszóképzőnek tűnik, amely azonban nem bizonyítható. A szót korán kiszorította az *ital* (→*iszik*).

📖 TESz.; EWUng.

vénic × **A**: 1257 *Wenuz* (Oklsz.); 1288/ *Wenyz* (Oklsz.); 1316 *Wenezk* [sz.] [HN.] (FNESz. *Vönöck* a.); 1364 *venz* (Oklsz.); 1762 *Bencfa* [HN.] (NytudÉrt. 22: 14); 1783 *Venitz* (NSz.); 1797 *Velentz*-fa (MNY. 10: 20); 1815 k. *vintz* (Kassai: Bef. 126); 1838 *Véniczfa* (Tzs.); NYJ. *venics* (MTsz.); *Venyecz* (MNY. 10: 20) **J**: **1.** 1257 'szilfa | Ulme (*Ulmus laevis*)' (↑); **2.** 1775 'erdei iszalag; vad venyige | Waldrebe; wilde Weinrebe' (MNY. 10: 20); **3.** 1798 'komlógyertyán | Hopfenbuche' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 279)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vez*; le. *wiqz*; or. *вѣз*; stb.: 'szilfa' [indoeurópai eredetű; vö. alb. *vip*; litv. *vinšna*; stb.: 'ua.']. (△) Kiinduló eleme **vęzъ* lehetett. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A *venez* ~ *veniz* típusú változatok a mássalhangótörődés feloldásával keletkeztek. A *vénic* alak szóvégi *c*-jéhez vö. →*konc*. A *benc* szó elejéhez vö. *bacsora* (→*vacsora*), *berdung* (→*verdung*) stb., a *venics* változat szó végéhez vö. *akacs* (→*akác*), →*virics*.

📖 NytudÉrt. 40: 126; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

ventilátor **A**: 1793 *ventilatorj*knak (NSz.); 1859 *ventillatorok* (Nyr. 99: 79); 1872 *ventilatora* (NSz.); 1954 *ventillátor* (Horváth: HSz.) **J**: **1.** 1793 'szellőzés céljából, a falba vágott lyuk, szellőzőnyílás | Öffnung in der Wand zur Lüftung' (↑); **2.** 1886/ 'szellőztető készülék | Vorrichtung zur Lüftung' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ventilator*; ang. *ventilator*; fr. *ventilateur*; stb.: 'szellőztető készülék'. Vö. még lat. *ventilator* 'szita a gabona szeleléséhez'. Műszaki szakszóként az angolból terjedt el [< ang. *ventilate* 'szellőztet' < lat. *ventilare* 'ua.']. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vanna*

vény Δ **A**: 1839 *Vény* (Szily: NyÚSz.) **J**: 'recept (gyógyszeré) | Rezept (für ein Medikamenten)'

vevény **A**: 1840 *Vevény* (Szily: NyÚSz.) **J**: **1.** 1840 ? 'vminek az átadását, átvételét tanúsító elismervény | Empfangsschein, Einhändigungsschein' (↑), 1842 'ua.' (NSz.); **2.** 1860 'recept (gyógyszeré) | Rezept (für ein Medikamenten)' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A *ve-* töből keletkezett (ez a →*vesz* töv változata) + *-ny*, ill. *-vény* névszóképzővel; vö. →*lény*, →*tény*, ill. *növény* (→*növény*) stb. A 'recept, vény' jelentéshez vö. *recept* (→*receptum*). A *vevény* 'feladóvevény, átvételi elismervény (postahivatalé)', *tértivevény* típusú összetételekben él. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vesz*

venyige **A**: 1479 *zelewenegye* (Gl.); 1536 *wenýke wezzew* (NySz.); 1541 *venikekuel* (NySz.); 1570 k. *wenýth* (MNY. 56: 385); 1600 k. *venych* (MNYj. 13: 74); 1604 *Venyékes* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1631 *vinykét, vinyikék* (Káldi: PrédVas. 448, 449); 1781 e./ *Vinege* (NSz.); 1800 *venyertz* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1802 *venyigéknek* (I.OK. 30: 259); 1805 *venyége* (NSz.); 1816 *vinyikó* (Kassai: Bef. 314); 1854 *Venyicse* (NSz.); NYJ. *venigé, venyöge* (ÚMTsz.); *vennike, vërnyike* (MTsz.) **J**: **1.** 1479 'szőlővessző; levágott szőlővessző, rözse | Rebe; Reisig' (↑); **2.** 1798 'ligeti szőlő | Wildrebe' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 280)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Valószínűleg két szláv szó szóvegyülése. Vö. egyfelől: blg. *виняга* 'szőlő(fürt)'; szbhv. *vinjaga* 'vadszőlő'; szln. *vinjaga* 'ua.' [< szláv **vino* 'bor' + **jaga* 'bogyó'] tagokból áll; – másfelől vö. szln. *vejnik* 'rözsényaláb, rözseköteg';

cseh *věnik* 'ua.'; or. *веник* 'vessző, pálca <az orosz fürdőben>' [< szláv *vi- 'teker, köt; fon']. Mindkét szóval történt már néhány szláv nyelvben szóvegyülés: szbhv. (N.) *venika*, *vinika* 'vadszőlő'; szln. *vinika* 'ua.; szőlő, szőlőinda', *viničje* [gyűjtőnév] 'ua.', *vinička* 'szőlő, szőlőinda'. ☉ A magyar változatok a szláv sokféleséget tükrözik; néhány változat szóvége tisztázatlan. A cs-s változat a szlovén (↑) gyűjtőnevekre megy vissza.

☞ Kniezsa: SzJsz. 552; TESz.; EWUng. • Vö. *villa*¹, *vinkó*

ver A: 1138/ *Werete* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 135); 13. sz. közepe/ *werethul* [sz.] (ÓMS.); 1416 u.¹ *megvēr*; *vērēfēgckēl* [sz.] (BécsiK. 188, 86); 1559 meg *veert* vala (Székely I.: Krón. 10a) **J:** 1. 1138/ ? 'ütlegel; ütésekkel büntet | prügeln; schlagen' # (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (↑); 2. 1303/ 'természeti jelenség' ütéshez hasonlóan nyilvánul meg, vág, csapkod | schlagen (Naturerscheinung)' # (OklSz. 2. *verő* a.); 3. 1329 'legyőz, lesújt; elpusztít | niederwerfen, niederschlagen; vernichten' # (OklSz. 1. *verő* a.); 4. 1338 'vmit megüt; ütéssel megszólaltat | klopfen; durch Schlagen Töne erzeugen' # (OklSz. *dob-verő* a.); 5. 1355 'vmit ütéssel létrehoz, alakít; vmilyen állapotba hoz | hämmern; in einen Zustand bringen' (OklSz. *vas-verő* a.); 6. [meg~] 1416 u.¹ 'megbüntet | bestrafen' # (BécsiK. 30); 7. [ki~] 1416 u.² 'izzadság, tajték stb.) kiütözik vkin | anschlagen (Schaum, Schweiß)' (MünchK. 81vb); 8. 1426 'fon, sodor; (kötelet, zsinórt stb.) sodrással, fonással készít | drehen, flechten; seilen' (Csánki: TörtFöldr. 1: 139); 9. [át~] 1493 k. 'szúr, döf | stechen, stoßen' (FestK. 396); 10. 1495 e. 'ütésekkel, veréssel vhová juttat | treiben, schlagen' (GuaryK. 26); 11. 1527 'vhová rögzít, erősít | an etw befestigen' (ÉrdyK. 475); 12. 1585 'szív) dobog | pochen, klopfen (Herz)' # (Cal. 770); 13. [szemmel ~] 1783 'megbabonáz, szemmel, mérges nézéssel megátkoz | mit dem bösen Blick treffen' (NSz.) **Sz:** ~ő 1303/ *Werewmal* [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (OklSz. 2. *verő* a.); 1395 k. *vereu* 'kalapács | Hammer' (BesztSzt. 723.); 1495 *pathkovere* 'patkoláshoz használt kalapács | Hufbeschlaghammer' (Neumann: Registrum 1881.) | ~és 1372 u./ *verefiuel* 'ütés, csapás | Schlagen' (JókK. 33); 1474 'bot, dorong; ütlegelés | Prügel' (BirkK. 4b) | ~eség 1372 u./ *verefegetet* 'bot, dorong; ütlegelés | Prügel' (JókK. 31); 1470 'levertség, kedvetlenség | Niedergeschlagenheit' (SermDom. 2: 142); 1577 '(pénz)büntetés, (pénz)bírság | Strafe' (KolGl.); 1873 'kudarc | Niederlage' (Ballagi M.: MNYTSz.) | ~et 1476 k. *verethny* [sz.] 'ágyúval lő, lövet vmit | mit Kanonen beschießen' (SzabV.) | ~ekedik, ~ekszik 1529 e. *verekwdni* [sz.] 'dulakodik, birkózik vkivel | sich mit jmdm raufen' (VirgK. 72); 1560 k. 'küzd, harcol, civakodik | kämpfen, zanken' (GyöngySzt. 3282.); 1856/ *verekszik* (NSz.) | ~ődik 1584 *verőduen* [sz.] (NySz.) | ~des 1585 ? *áltauordosom* (Cal. 156); 1767 *Által-verdefem* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cancello* a.) | ~etlen 1585 ? *Reretle[n]* [ɔ: veretlen] (Cal. 525); 1594 *veretlen* (MNY. 61: 362) | ~gődik 1660 k. *vergödvén* [sz.] (NySz.) | ~et 1792 *veret* <FN> 'csomó, köteg, nyaláb | Bündel' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Széna* a.); 1842 'bélyeg, jegy | Gepräge' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. ☉ A korai adatok, ill. a számos jelentés és a származékszavak arra utalhatnak, hogy ez a magyar nyelvnek egy régi szava lehet. Valószínűleg az 1. jelentés az eredeti, amelyből a továbbiak metaforikusan keletkeztek; hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*üt*. A 8. jelentés feltehetőleg a ném. *Tau*, *Fäden schlagen* 'ütésekkel létrehozott kötél, fonal' szószerkezet alapján jött létre. A *verés* származékszó összetételekben gyakran →*vész* 'irtás' előtaggal fordul elő helynévként; vö. 1256/ *Vezueres* (HOKm. 7: 60). ☉ Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

☞ NytudÉrt. 71: 41; TESz. *ver*¹ a., *ver*² a.; Ligeti: TörK. 41; EWUng. • Vö. *árverés*, *isten-, tönkre-, vas*⁻¹, *verejték*, *verő*

vér A: 1138/ ? *vír* [SZN.] (MNY. 32: 203), de vö. →*vörös*; 1211 ? *Weruss* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 13. sz. közepe/ *werud*, *wirud* (ÓMS.); 1372 u./ *vjēr* (JókK. 68); 1416 u.¹ *vēr* (BécsiK.

179) **J: 1.** 13. sz. közepe/ 'az ember és a gerinces állatok ereiben keringő, a sejtek táplálását és anyagcseréjét végző piros színű nedv, ill. a rovarok, férgek, gerinctelenek szervezetében ehhez hasonló sárgás nedv | Blut' # (↑); **2.** 1416 u.¹ 'származás; származáson alapuló fajta | Abstammung; Blutsverwandte(r)' (BécsiK. 28); **3.** [jelzői értékben is] 1642 'piros | Rot-' (MNy. 78: 384); **4.** 1644 'vérhas | Dysenterie' (MHH. 24: 224) **Sz: ~es** 1211 ? [SZN.] (↑); 1372 u./ *verefekualanak* <MN> (JókK. 103); 1405 k. ? 'véreshurka | Blutwurst' (SchlSjz. 1946.); 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 3232.) | **~esít** 1372 u./ meg *verefeyte* (JókK. 68) | **~esül** 1372 u./ *megueresewlt* (JókK. 69) | **~ez** 1513 meg *weerőztet* (CzechK. 72) | **~me** 1548 *uermeuel* 'állati vérből készült étel | Speise aus tierischem Blut' (OklSz.) | **~mes** 1585 *Vérmős* 'véres, vérrel készített (étel) | mit Blut bereitet (Speise)' (Cal. 168); 1792 'bővérű, heves természetű | sanguinisch' (NSz.) | **~engző** 1751 k. *Vérengző* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (P.) *wūr*; osztj. (V.), (DN.) *wēr*; zürj. (Sz.), (P.), (KP.) *vir*; votj. (Sz.) *vur*; cser. (KH.) *wār*; md. (E.) *veř*, (M.) *ver*; finn *veri*; lp. (norv.) *vårrå*: 'vér' [fgr. **βire* 'ua.']. (⊕) A *véres* származékszó az eredeti *veres* változatból keletkezett a rag nélküli alapszó hatására. A *véreme* és *vérmes* származékszavak *-m* kicsinyítő képzőjéhez vö. →*alom*, →*tetem* stb. A szó színre utaló szerepéhez vö. →*vércse*, →*vörhenyő*, →*vörös*; vö. még vog. (Szo.) *wiyr* 'piros, vörös', (AK.) *wārtmāt*- 'kipirul, pirkad <égbolt>'; finn *verevä* 'véres; piros, vörös'; stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bak-*, *bikavér*, *fél-*, *fivér-*, *hidegvérű*, *kék-*, *nővér*, *telivér*, *testvér*, *vér*⁻¹, *vér*⁻², *vércse*, *vörhenyő*, *vörös*

vér-1

I. ~folyás † **A:** 1416 u.² *véřfolafban* (MünchK. 40rb) **J:** 'az anyaméh (kóros) vérzése | krankhafte Blutung der Gebärmutter' | **~folyat** † **A:** 1416 u.² *ver folatban* (MünchK. 64va) **J:** 'az anyaméh (kóros) vérzése | krankhafte Blutung der Gebärmutter' | **~hasalat** † **A:** 1490 k. *verhasalat* (NagyvGl. 296.) **J:** 'vérhas, dizentéria | Dysenterie' | **~has** **A:** 1508 *ver has* (DöbrK. 387) **J:** 'vérhas, dizentéria | Dysenterie' | **~szem** **A:** 1630 *vér szemet* (NySz.) **J:** **1.** 1630 'felbátorodik, nekibátorodik; elszemtelenedik | Überheblichkeit' (↑); **2.** 1748 'megerősödés, felfrissülés | Erstarkung; Erneuerung' (NySz.)

II. ~köpő † **A:** 1533 *Veer pōkō* (Murm. 1000.) **J:** 'tüdőbeteg, tüdőbajos | Lungenkranke(r)' | **~szívó** **A:** 1539 *Vveer zywo* (KulcsK. 7) **J:** <MN> **1.** 1539 'vki könyörtelenül kihasznál, kizsákmányol; uzsoráskodik | jmdn erbarmungslos ausbeutend; Wucher treibend' (↑); **2.** 1847 'vért ivó, vérszopó (vámpr) | blutsaugend (Vampir)' (NSz.) | <FN> **1.** 1791 'orvosi pióca | Blutegel' (NSz.); **2.** 1842 'vérszomjas ember | blutdürstiger Mensch' (NSz.); **3.** 1889 'vámpr | Vampir' (NSz.) | **~szopó** † **A:** 1577 *versopo* (KolGl.) **J:** <FN> **1.** 1577 'orvosi pióca | Blutegel' (↑); **2.** 1771 'vérszomjas ember | blutdürstiger Mensch' (NSz.); **3.** 1799 'vámpr | Vampir' (NSz.) | <MN> **1.** 1720 ? 'vérszomjas | blutdürstig' (NSz.), 1728 'ua.' (NSz.); **2.** 1748 'vérszívó (pióca) | blutsaugend (Blutegel)' (NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*vér* szóval. | (⊕) Az 1. csoportban az előtag főnévi jelzőként 'véres' jelentésben áll. A *vérszem* főleg a *vérszemet kap* 'gögössé, nagyképűvé válik', tkp. 'véres szemet kap' (1700 k.: NSz.) szókapcsolatban fordul elő. A 2. csoportban szervesen tárgyi kapcsolatban áll az utótaggal. – Az utótagok (címszók kivételével): *folyás*, *folyat* (→*folyik*), *hasalat* (→*has*), *köpő* (<→*köp*), *szívó* (→*szív*¹), *szopó* (→*szopik*).

📖 TESz. *vérhas* a., *vérszem* a.; EWUng. • Vö. *folyik*, *has*, *köp*, *szem*, *szív*¹, *szopik*, *vér*

vér-2

I. ~szomjúhozó Δ **A:** 1767 *Vér-fzomjúhozó* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *sangvinarius* a.) **J:** 'vérszomjas | blutdürstig' | **~szomjas** **A:** 1828 *vérszomjas* (Aurora 319); 1835 *vérszomjas* (Tzs.

Blutdürftig a.) **J:** 'vérszomjas | blutdürstig' | **~bő A:** 1830 *vérbőség* [sz.] (Hahnemann: OrgGyógyműv. 2); 1845 *vérbő* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vérrel telt, vérdús | blutreich' | **~szegény A:** 1849 *vérszegény* (Hyrtl: Emberboncztan 428); 1874 *vérszegénység* [sz.] (CzF.) **J:** 1. 1874 'akinek a vérében kevés a vörös vértess | an Blutarmut leidend' (↑); 2. 1879 'tartalmatlan, erőtlén, tartalmilag gyenge | inhaltlos, inhaltlich matt' (NSz.)

II. ~fürdő A: 1790 *vér ferdőbe* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vérengzés, kegyetlen, véres csata | Blutbad, blutiger Kampf' | **~tanú A:** 1795 k. *vér'tanú* (NSz.) **J:** 'mártír | Blutzeuge' | **~rokon A:** 1804 *Vér rokonok* (NSz.) **J:** 'vér szerinti rokon | Blutsverwandte(r)' | **~pad A:** 1828 *vérpadra* (Minerva 4/3: 1767) **J:** 'kivégzőpad | Blutgerüst' | ILYENÉK MÉG: **~díj** 'körözött, üldözött személy elfogójának, nyomravezetőjének járó díj | Blutgeld' (1824: Aurora 148); **~bosszú** 'gyilkosság megtorlása a gyilkos vmelyik rokonának a meggyilkolt rokonai által való megölésével | Blutrache' (1832: Mulattató 4: 54); **~baj** 'súlyos, fertőző nemi betegség, szifilisz | Syphilis' (1854: NSz.)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*vér* szóval. | (⊕) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. *blutdürstig*, *blutarm*, *Blutbad*, *Blutzeuge*; stb. Főleg az 1. csoport szavainak analógiájára a magyarban további összetett szók is keletkeztek: vö. *vérpozsdító* 'élénkítő' (1761: NSz.); *vérfagyasztó* 'ijesztő, rémisztő' (1839: NSz.); *vérlázító* 'felháborító' (1846: NSz.). – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *szomjúhozó*, *szomjas* (→*szomjú*), *fürdő* (→*fürösz*).

☞ TESz. *vérpada* a., *vértanú* a.; EWUng. • Vö. *bő*, *fürösz*, *pad*, *rokon*, *szegény*, *szomjú*, *tanú*, *vér*

veranda A: 1836 *Verandák* (Honművész 1836. júl. 24.: 468); 1842 *verandáktul* (NSz.); 1850 *varandába* (NSz.); 1871 *verandáival* (NSz.); NYJ. *verēnda*, *verōnda* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1836 'fedett folyosó, tornác | bedeckter Gang' (↑); 2. 1850 'falsíkból kiugró (fedett, üvegezett) épületrész | überdachter Vorbau an einem Wohnhaus' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Veranda*; ang. *veranda*; fr. *véranda*; port. *varanda*; stb.: 'veranda'. Az európai nyelvekbe valószínűleg az indiai nyelvekből került, az angol közvetítésével; vö. hindi *varandā*; bengáli *bārāndā*: 'ua.'. Az indiai szavak a portugálból származhatnak [< port. *vara* 'vessző, pálca']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

☞ TESz.; NyTudÉrt. 93: 31; EWUng. • Vö. *vádli*

verbéna A: 1578 *Verbena* (Gombocz E.: BotTört. 55); 1875 *verbénákkal* (NSz.); 1898 *verbína* (Rell: LatSz. 54); NYJ. *verbénia* (ÚMTsz.) **J:** 'vasfű | Verbene (Verbena officinalis)'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *Verbena (officinalis)* 'vasfű, verbéna'; [< lat. *verbena*, *verbenae* [többes szám] 'kultikus célú gyógyító fű; felszentelt babér, mirtusz, olajág'; indoeurópai eredetű; vö. óe. szl. *vr̃ba* 'fűz(fa)'; litv. *viřbas* 'gally, vessző, pálca', *viřbalas* 'vékony pálcácska; kötőtű'; stb.]]. (≈) Megfelelői: ném. *Verbene*; ol. *verbena*; stb.: 'vasfű'. (⊖) Egyéb megnevezések: →*galambóc*, *szaporafű* (1578: Gombocz E.: BotTört. 55); *vasfű* (1708: Pápai Páriz: Dict. *Sagmen* a.), az utóbbi tükörfordítás a ném. *Eisenkraut* 'ua.' alapján.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *vargánya*, *verfelye*

verbunk Δ A: 1752 *verbunkos* [sz.] (MNY. 90: 374); 1754 *Verbungon* (MNY. 60: 494); 1891 *vérbunkba* (NSz.); NYJ. *verdung* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1752 'toborzás | Werbung' (↑); 2. 1774 'verbuváló katonák, toborzók | Werber, die Soldaten anwerben' (MNY. 60: 494); 3. 1790 'verbunkos tánc, ill. ennek zenéje | Werbungstanz bzw. dessen Musik' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1752

'toborzó | werbend' (↑); 1759 'toborzó személy | Werber' (Ethn. 91: 424); 1791 'egy fajta tánc, ill. annak zenéje | Werbungstanz' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Werbung* 'toborzás, főleg katonai szolgálatra' [< ném. *werben* 'igyekszik nyerni']. (⊕) A szó az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés önállósulással jött létre a *verbungstánc* 'toborzó tánc' (1785: NSz.) összetétel előtagjából.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *verbuvál*

verbuvál Δ **A**: 1705 *verbováló* [sz.] (Pusztai); 1735 *verbuálni* [sz.] (Nyr. 45: 389); 1749 *verbeválni* [sz.] (NySz.); 1774 *Verbuválló* [sz.] (MNY. 60: 367 *kötelődzködik* a.) **J**: 'toboroz | (an)werben'

■ Egy nyugati szláv vagy szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Cseh *verbovati*; szlk. *verbovat'*; le. *werbować*; szbhv. *verbovati*, *vrbovati*: 'toboroz' [< ném. *werben* 'gyűjt, verseng, törekszik vmire']. (⊕) A *verbuvál* alak szó belseji *u*-ja végső soron ugyanarra az etimonra visszamenő →*verbunk* szó hatására keletkezhetett. (⊖) Latinosított főnévként idetartozik: (R.) *verbuváns* 'katonák toborzója' (1757: MNY. 60: 495).

📖 Kniezsa: SzJisz. 778; TESz.; EWUng. • Vö. *verbunk*

vércse **A**: 1395 k. *verche* (BesztSzj. 1195.); 1405 k. *virche* (SchlSzj. 1784.); 1533 *Veercze* (Murm. 1055.); NYJ. *Vercseszörű* (MTsz.); *vírcsa* (ÚMTsz.) **J**: <FN> 1395 k. 'galamb nagyságú, vöröses hátú ragadozó madár | Turmfalke (Falco tinnunculus)' # (↑) | <MN> 1441 ? 'vöröses színű (főleg ló, ló szőre) | rötlich <bes. Pferd>' (MNY. 26: 410), 1591 'ua.' (MNY. 8: 306)

■ Származékszó. | (⊕) A →*vér* szóból keletkezett *-cse* kicsinyítő képzővel; vö. *gyermekcse* (→*gyermek*), *tócsa* (→*tó*) stb. A megnevezés a madár tollazatának vöröses foltjaira utalhat. A melléknévi jelentéshez vö. *vércseszínű* 'vöröses <ló>' (1585: Cal. 122); az összetétel előtagja a vér vörös színére utal és nem a madárral való hasonlóságon alapul. – Ugyanilyen felépítésű, de a szótól függetlenül keletkezett: (N.) *vörcse* 'pattanás'.

📖 MNY. 8: 306; Balassa-Eml. 28; TESz.; EWUng. • Vö. *vér*

verdung × **A**: 1614 *verdun* (Radvánszky: Csal. 3: 64); 1643 *ferdung* (Comenius: Jan. 166); 1675/ *Verdungh* (MNY. 80: 383); NYJ. *berdung*, *vërdung* (MTsz.); *vërdug*, *vergung* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1614 ? 'súlymérték ötödrésze; 1/5 lat | Fünftel eines Gewichtsmaßes; 1/5 Lot' (↑), 1643 'ua.' (↑); 2. 1724 'súly-, ill. úrmérték negyedrésze | Viertel eines Gewichts- od. Hohlmaßes' (Századok 38: 815)

■ Német (felh.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *vierding*, *vierdung* 'negyed(rész), egynegyed', (h. kor. úfn.) *virdung* 'súly- v. úrmérték negyede' [< ném. *vier* 'négy']. (⊕) Az 1. jelentés téves fordítás eredménye.

📖 EtSz. *ferdunk* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fillér*

veréb **A**: [1256/] *Vereb* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 139); 1276/ *Verub* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 414); 1395 k. *vereb* (BesztSzj. 1215.); 1416 u.² *vèrèbec* (MünchK. 16va); 1493 k. *weréb* (FestK. 74); 1533 *Verebb* (Murm. 1103.); 1548 *verreb* (NySz.); NYJ. *bereb* (ÚMTsz.); *verép* (Nyatl. 634.) **J**: 1. [1265/] 'az énekesemadarak egyik alcsaládjába tartozó, közönséges kis, szürkésbarna tollazatú madár | Sperling (Passer d. domesticus; Passer m. montanus)' # (↑); 2.

[főleg *szürke* ~] 1877 'jelentéktelen ember, átlagember | unbedeutender Mensch' (NSz.); 3. 1888 'könnyen rászedhető ember, pali | Gimpel, Pimpf' (NSz.); 4. [*nádi* ~] 1899 'nádi sármány | Rohhammer' (MNY. 75: 442)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | (≡) Vö. or. *воробеѹ*, (R.) *вepeбуu*, (N.) *вурябеѹ*; – blg. *вpaбeу*, *вpaбeѹ*; szlk. *vrabec*; stb.: 'veréb' [szláv eredetű; vö. még lett *zvirbulis*; litv. *žvirblis*: 'ua.']. A felsorolt szláv adatok származékszavak, amelyeknek adatokkal alá nem támasztott alapszava a magyarba és már finnugor nyelvekbe is bekerült; vö. finn *varpu*; észt *värb*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarba átkerült alak **verebъ*. A hangalak alapján a származtatás az oroszból valószínű. A 2., 3. jelentés tréfás-gúnyos metafora. A 4. jelentés terminológiai hiba, amely metaforán alapul.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 553; TESz.; EWUng. • Vö. *kanári*

verejték **A**: 1506 *vereiteködnek* (WinklK. 235); 1510 *verehtekkel* (MargL. 180); 1512 k. *verettekkal*, *veriteke* (WeszprK. 60, 59); 1513 *wereeteekenek* (CzechK. 111); 1560 k. *weretyk* (GyöngySzt. 1353.); 1689 *Virejtekes* [sz.] (NySz.); 1736 *verótékezik* [sz.] (NSz.); 1755 *veröttékünkkel* (MNY. 50: 211); 1801 *Verődék* (NSz.); NYJ. *viritték* (ÚMTsz.) **J**: 'izzadság | Schweiß' # **Sz**: ~**ezik** 1533 *Vereiteköző* [sz.] (Murm. 1749.) | ~**es** 1604 *Veritikes* (Szenczi Molnár: Dict. *Sudátus* a.)

verejtezük **A**: 1506 *vereitözel* (WinklK. 235); 1508 *veritözec* [▽] (NádK. 48); 1510 *verehtezny* [sz.] (MargL. 180); 1528 *verittözet* vala (SzékK. 296); 1552 *megverétöznek* (RMKT. 6: 38); 1863 *Verittézük* (Kriza [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *verejtez* (MTsz.) **J**: 'verejtekezik, izzad | schwitzen'

■ Származékszó. | (⊕) A →*ver* 'kiütözik' szóból keletkezett -*ék* névszóképzővel (vö. →*ajándék*, →*szándék* stb.), ill. -*z* gyakorító képzővel (vö. →*áldoz*, →*szerez* stb.); a szó belseji -*ejt* ~ -*ít* műveltető képző. (⊖) Idetartozik: régi *verej* (vö. 1416 u.¹ *vézéié* 'izzadság, veriték' (MünchK. 81vb)), keletkezésmódja azonban bizonytalan: lehet -*j* névszóképzős származékszó a *ver* szóból vagy elvonás a *verejték*-ből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ver*

verejtezük → *verejték*

verem [4] **A**: 12. sz. vége/ *vermut* (HB.); (†1015) 1220/ *Verum* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1221/ ? *Weremt* [SZN.] (VárReg. 363.); 1416 u.¹ *vèrèmbè* (BécsiK. 177); 1495 e. *verpmbe* (GuaryK. 8); 1805 *verëm* (NSz.) **J**: 1. 12. sz. vége/ 'földbe ásott nagyobb gödör; sírgödör | Grube; Todesgrube' # (†); 2. 1222 ? 'árok | Graben' (SzegFüz. 2: 126), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Fóffa* a.); 3. 1234/ ? 'föld alatti üreg, vájat; barlang | (unterirdische) Aushöhlung; Grotte' (Oklsz. *Poklos* a.), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 217.) **Sz**: **vermes** 1257 *Wermus* [HN.] (Oklsz.) | **vermel** 1583 *elvermeltetik* [sz.] (Nyr. 10: 470)

■ Jövevényszó, valószínűleg az alánból. | (≡) Vö. osz. (K.) *űærm*, *űorm*, *orm*, (Ny.) *űærmæ*: 'gödör, verem, pince' [iráni eredetű; vö. kperzsa *warm* 'kút; tartály, konténer'; szogd *wrm* 'gödör, verem'; stb.]. (≈) Megfelelői: grúz *ormo* 'gödör, verem'; tokhár *warm* 'megőrzés; barlang, üreg'. (⊕) Az 1., 3. jelentés lehetett az eredeti.

📖 TESz.; MSFOu. 151: 342; Ligeti: TörK. 171; EWUng.

vereten † **A**: 1265 *vreten*, *wereten* (Oklsz.) **J**: 'egy fajta területmérték | Art Feldmaß'

■ Szláv jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. *vreteno*; – szlk. *vreteno*; or. *vepeteno*; stb.: 'orsó' [< szláv **vert-* 'forgat, fordít, csavar']. (⊕) A szerbhorvátból való származtatás mellett szóföldrajzi okok szólnak; a szó a korai horvát forrásokban, oklevelekben gyakran előfordul; vö. 1100 *wretenorum* 'egy fajta területmérték' (HASz. 2. *vreteno* a.). Az 'egy fajta területmérték' jelentés valószínűleg még az átdó nyelvben keletkezett, mivel egy orsóra tekert, meghatározott hosszúságú zsinórral mérték ki a földet; a jelentésanához vö. *kötél* (→*köt*), →*lánc*. Hosszúságmértékként vö. még →*verszt*, amely végső soron ugyanerre az etimonra vezethető vissza. A (N.) *verecsen* 'kötélverő eszköz' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 95) és (N.) *verecs* 'ua.' (1843: MTsz.) szavak szintén ugyanarra az etimonra vezethetők vissza, jóllehet ezek egymáshoz való kapcsolata nem tisztázott és szláv elődei sem mutathatók ki.

📖 MNy. 48: 152; TESz., *verecsen* a. is; EWUng. • Vö. *varádics*, *verszt*

verfelye × **A**: 1533 *Verföle* tetem (Murm. 2521.); 1538 *verselye* [ɔ: *verfelye*] (Pesti: Nomenclatura R4); 1545 *verfel'e* (Oklsz.); 1585 k. *wór fölye* (Gl.); 1591 *verfellyes* [sz.] (TanMJ. 101); 1767 *Vörfély* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); NYJ. *verfölye* (MTsz.) **J**: 'káró <(anyag)minta> | Karó <als Stoffmuster>'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *würfel*, (f.-ném.) *wirfel*, *wirfl*, (al.), (sváb) *werfalə*, – ném. *Würfel*: 'egy fajta geometriai test; dobókocka; kocka <anyagmintaként>' [< ném. *werfen* 'dob, hajít, vet, röpít']. (⊕) A szövő- és szabómesterség szakszavaként került át a magyarba.

📖 TanMJ. 100; EWUng. • Vö. *vargánya*, *verbéna*

verkli **A**: 1826 *Werkli* (Koszorú 6: 110); 1838 *werklis* [sz.] (NSz.); 1840 *verkli* (NSz.) **J**: **1.** 1826 'kintorna, sípláda | Leierkasten, Drehorgel' (↑); **2.** 1910 'bérkocsi és felszerelése | Mietwagen mit Ausrüstung' (Zolnay–Gedényi); **3.** [jelzői értékben is] 1930 'szakadatlanul ismétlődő, lélektelen munka, elfoglaltság | sich immerfort wiederholende, geistlose Arbeit' (Zolnay–Gedényi) **Sz**: ~s 1830 *Werklis* (NTársalkodó 1830. nov. 27.: 383); 1838 'a kintornát kezelő, használó | eine Drehorgel bedienend' (↑); 1853/ *werklis* 'verkli, kintornás személy | Drehorgelspieler' (NSz.) | ~zik 1837 *verkliznek* (Rajzolatok 1837. dec. 23.: 818); 1840 *verkliz* (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Werkel*, (B.) *werk'l*: 'verkli, tekerőorgona' [< ném. *Werk* 'tevékenység, cselekvés; készítmény, termék; mesterséges szerkezet'; stb.]. (⊕) A 2., 3. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bulvár*, *orgánium*, *sztrájk*, *virtigli*

vermut **A**: 1901 *Wermut* (MGén. 1901. febr. 24.: 140); 1904 *vermut* (Radó: IdSz.) **J**: 'ürrömmel készített v. fűszerezett ital | Wermutwein'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Wermut* 'egy fajta keserű ízű növény; keserű szeszes ita, gyomorkeserű' [ismeretlen eredetű]. Vö. még a ném. *Wermutwein* 'ürmös' szót. (≈) Megfelelői: szbhv. *vermut*; cseh *vermut*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng.

vernyákol → *vernyog*

vernýog × **A:** 1788 irnyogsz-*virnyogsz* (NSz.); 1838 *Vernyog* (Tsz.); NYJ. *věrnyog* (MTsz.)
J: 1. 1788 'személy' éles, bántó hangot ad, nyekereg | stöhnen, wimmern' (↑); 2. 1838 'macska' éles, kellemetlen hangon nyávog | miauen (Katze)' (↑)

vernýákol × **A:** 1791 *virnýákolta* (NSz.); 1792 *Bernýákolnak* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1796 *virnýákolnak* (NSz.); 1803 *Vernýákolni* [sz.] (NSz.); 1808 *Vernýákolni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Bernýákolni* a.); NYJ. *věrnyákol*, *vinyákol* (MTsz.); *věrnyákol* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1791 'nyávog | miauen' (↑); 2. 1796 'személy, főleg gyerek' visít, sivalkodik | quietschen, kreischen (Person, haupts. Kind)' (NSz.); 3. 1876 'csúnyán énekel, kornyikál | leiern' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ A szócsalád tagjai a hangátvetés következtében összefüggnek a →*nyervog* szócsaláddal. A szótő másrészt a →*vinnyog* tövével függ össze, a különbség tulajdonképpen csupán a betoldott szó belseji -r-ben van; vö. a *vinyákol* változattal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyervog*, *vinnyog*

verő-

I. ~mál † **A:** 1303/ *Werewmal* [HN.] (Oklsz. 2. *verő* a.); 1334 *Wereumal* (Oklsz. 2. *verő* a.) **J:** 'déli fekvésű hegyoldal | Südabhang eines Berges' | ~**fény** **A:** 1312 *Verofyn* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 333); 1577 k. *verőfenyő* (Orvk. 6) **J:** 'erős napfény | starkes Sonnenlicht' | ~**fél** † **A:** 1518 *werewfel* (Oklsz. 2. *verő* a.) **J:** 'egy terület napsütötte része | von der Sonne beschienener Teil einer Fläche' – De vö. 1455 *Fashalomwerewfele* [HN.] 'ua.' (Oklsz. 2. *verő* a.)

II. ~disznó † **A:** 1524 *werew dýznoth* (MNY. 13: 124) **J:** 'sütni való, fiatal szopós malac | Schlachtschwein' | ~**ártány** † **A:** 1561 *verő artantis* (MNY. 17: 48) **J:** 'levágásra szánt kandisznó, vágósertés | verschnittener Eber als Schlachtschwein' | ~**malac** × **A:** 1669 *Verő malacz* (ApafiUdvt. 1: 114) **J:** 'sütni való, fiatal szopós malac | Spanferkel zum Braten' | ILYENÉK MÉG: ~**marha** 'vágómarha | Rind zum Schlachten' (1636: Oklsz.); ~**kos** 'levágásra tartott kos | Widder zum Schlachten' (1789: NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a **verő** (→*ver*) szóval. | ☐ Az 1. csoportnál az előtag aktív folyamatos melléknévi igenév, amely arra utal, hogy a nap a felszínre úgy süt, mintha a sugarai azt ütnék. A 2. csoport előtagja passzív folyamatos melléknévi igenév és a levágásra, leütésre szánt használatot jelöli. – Későbbi elvonások a régi összetételből: (N.), (R.) *verő* 'napfény' (1772: NySz.), 'déli hegyoldal' (1904: Nyr. 97: 341).

📖 TESz. *verőfény* a., *verőmalac* a.; EWUng. • Vö. *ártány*, *disznó*, *fél*², *fény*, *mál*, *malac*, *ver*

verőce × **A:** 1355 ? *Vereche* [HN.] (FNESz. *Veréce* a.); 1411 *vereche* (Oklsz.); 1645 *verétze* (NSz.); 1657 *vericze* (MNY. 90: 374); 1750 *verőcze* (Wagner: Phras. *Ofitum* a.); 1784 *verőtze* (Baróti Szabó: KisdédSz. 90); 1874 *verőczke* (CzF.); 1880 *veréczczel* (NSz.); NYJ. *děvěrcě* (MTsz.) **J:** 1. 1355 ? 'kis kapu, ajtócska; lécajtó, rácsajtó | kleines Tor, Türchen; Lattentür' (↑), 1411 'ua.' (↑); 2. 1813 'kerítés, főleg léckerítés, rácsos kerítés | Zaun, Gitter' (NSz.); 3. 1838 'sorompó | Sperrschranke' (Tzs.); 4. 1843 'küzdőhely | Kampfplatz' (Kunoss: UjdSzóf.); 5. 1860 'bekerített hely állatok, főleg házörző v. vadászskutyák számára | Zwinger, haupts. für Wach- od. Jagdhunde' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Óe. szl. *dvьrbca* 'ajtócska; ablak'; szln. (N.) *dvěrce* 'ajtócska; rácsos ajtó'; szlk. *dvercia*, *dverce* 'ajtócska'; or. *дверца* 'ua.'; stb. [< szláv **dvьrb* 'kapu; ajtó']. ☐ A változatok keletkezése a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával kezdődött. A szó eleji d-s változat későbbi átvétel a szlovákból. A 2. jelentés metonímia (talán metafora is). A 3–5. jelentések a 2. jelentésre mennek vissza, a feltehetőleg tudatosan keletkezett 4. jelentés valószínűleg a →*ver* hatására utal. ☐ A szó főleg az Alföldön és a palóc nyelvjárási terület egy részén él.

verpec † **A:** 1437 *Verpeczes* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1496 *verpecz* (Oklsz.) **J:** 'egy fajta, bocskorféle lábbeli | Art Bundschuh'

■ Ukrán (Kárp.) jövevényszó. | (≡) Ukr. (Kárp.), (R.) *вепнеу'*, (Kárp.) *вѣпну'и* [többes szám]: 'egy fajta bocskor' [tisztázatlan eredetű, esetleg ? < szláv *вепѡа* 'fűzfa', mivel eredetileg fűzfaháncsból készült.].

📖 MNy. 50: 465; TESz.; EWUng.; ESUM. 1: 380

vers **A:** 1372 u./ *verfett* (JókK. 73); 1913 *vörs* (Nyr. 42: 335); NYJ. *vörszöt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'előírt imaszöveg | vorgeschriebener Gebetstext' (↑); 2. 1474 'ritmusos szövegrész | rhythmischer Textteil' (BirkK. 8); 3. 1490 'költemény; dalszöveg | Gedicht; Liedertext' # (MNy. 62: 81); 4. 1604 'verssor; versszak | Verszeile; Strophe' (Szenczi Molnár: Dict. *Octóftichon* a.) **Sz:** ~**es** 1604 *Verfes* könyv (Szenczi Molnár: Dict. *Cénto* a.) | ~**ezet** 1612/ *versezeteket* 'cikkely, szakasz' (MNy. 8: 264) | ~**el** 1771 *verselésre* [sz.] (NSz.) | ~**ike** 1861 *versikék* (MNyszet. 6: 363)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *versus*, (R.) *vorsus* 'barázda; sor az írásban; vers; versszak, strófa; költészet' [< lat. *vertere* 'megfordít, átfordít'; a latinban egykor az eke megfordítására vonatkozott]. (≈) Megfelelői: ném. *Vers*; fr. *vers*; stb.: 'vers; versforma; sor; versszak, strófa'. (△) A latin *us* szóvég kieséséhez vö. →*ádvent* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*evidens* stb. (△⇒) A magyarból: rom. (R.) *vers* 'vers, rím'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *perverzitás, próza, reverzális, versben, verszt*

versben × **A:** 1576 *versbe* (NySz. *vers* a.); 1788 *versben* (NSz.) **J:** '-szer, alkalommal | -mal'

versent △ **A:** 1598 *versent* (NySz.); 1821 *vörsönt* (NSz.) **J:** 'versengve, versenyezve | um die Wette'

versen × **A:** 1645 *versen* (NySz.) **J:** '-szer, alkalommal | -mal'

verset × **A:** 1695/ *verset* (NySz.) **J:** 1. 1695/ 'versengve, versenyezve | um die Wette' (↑); 2. 1894 '-szer, alkalommal | -mal' (Nyr. 23: 92)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) A →*vers* 'sor; megismétlődő szakasz' szóból keletkezett *-ben* inesszívuszraggal, *-nt*, *-n*, *-t* határozóraggal. A keletkezés jelentéstani alapja egy tevékenység ismétlődése.

📖 TESz. *verseng* a.; MNy. 78: 173; EWUng. • Vö. *vers, versenkedik*

versel → *versenkedik*

versen → *versben*

verseng → *versenkedik*

versenkedik † **A:** 1395 k. *ve'fenkedes* [sz.] (BesztSzj. 179.); 1519 *verfenkódyk* [▽] (JordK. 389) **J:** 'verseng, vetélkedik | wetteifern'

versenség † **A:** 1405 k. *ver'fenfeg* (SchlSzj. 663.) **J:** 'viszály, veszekedés, vita, civódás, civakodás | Streit, Zank'

verseng **A:** 1479 *versenges* [sz.] (Gl.); 1577 k. *vér'fengéttének* (OrvK. 223) **J:** 'versenyez, rivalizál | wetteifern, rivalisieren' #

verseny **A:** 1533 *versenysek* [o: *versenyesek*] (NySz.); 1541 *versenések* (NySz.); 1552 *Versönyös* [?] (Ballagi A.: RNySz. 375); 1577 k. *vér'fenyés* (OrvK. 16) **J:** 1. 1533 'versengő, vetélkedő, rivalizáló | rivalisierend' (↑); 2. 1577 k. 'makacs, nyakas | hartnäckig' (↑)

verseny **A:** 1643 *vör'fönnyel* (Comenius: Jan. 156); 1673 *versennyel* [] (NySz.); 1763 *Versen* (NSz.) **J:** 'versengés, versenyzés | Wettbewerb' # **Sz:** ~**ez** 1645 *versenyez* (Szily: NyÚSz.)

versel † **A:** 1653 *vesellót* [sz.] (MNy. 15: 149) **J:** 'verseng, versenyez | wetteifern'

■ Valószínűleg származékszók. | (△) A szócsalád tagjai belső fejlemények, valószínűleg származékszavak (*verseny* kivételével). Az alapszó a *versent*, ill. a *versen* (→*versben*) lehetett. A szóvégek különböző igeképzők és névszóképzők; vö. *ellenkedik* (→*ellen*), *tüsténkedik* (→*tüstént*) stb. Az értelmezés nehézsége, hogy a legtöbb származékszó korábbról adatolt mint feltételezett alapszava. A szócsalád tagjainak jelentése a *versent* szó 'versengve, versenyezve' jelentéséből jól magyarázható.

■ A **verseny** elvonás. | (△) A *verseny* elvonás az igékből vagy névszókból.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1138/ *Werfun* [szn.] (MNy. 32: 135). (△) Az ótörökből való származtatása téves.

■ TESz. *verseng* a.; MNy. 78: 173; StUASuppl. 1: 227; EWUng. • Vö. *hang-*, *holt-*, *kamara-*, *versben*

versenség → *versenkedik*

versent → *versben*

verseny → *versenkedik*

verseny → *versenkedik*

verset → *versben*

verszt **A:** 1808 *Werstnyiről*, *Werstre* (HazKülfTud. 1808. ápr. 13.: 239); 1854 *Werst* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1885 *verszt* (Nyr. 77: 451); 1963 *versztányira* [sz.] (NSz.) **J:** 'orosz hossz mérték | Werst'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Werst*; ang. *verst*; fr. *verste*; or. *βεργμα*; stb.: 'verszt <hosszmérték>', az oroszban 'sor, egyenes vonalú elrendezés' is. Az oroszból terjedt el [indoeurópai eredetű; vö. óind *vārtanam* 'forgatás, csavarás'; litv. *vařstas* 'ekeforduló'; stb.]

⇒△ A magyarba a németből került, valószínűleg az irodalmi nyelv (*verszt*), ill. az orosz (*verszta*) közvetítésével.

📖 MNy. 6: 63; TESz.; EWUng. • Vö. *vereten*, *vers*

vért A: 1086 ? *Uuertis* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1146 ? *Wirthis* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 599); [1200 k.] ? *uertus* [sz.] [HN.] (An. 50.); 1342 *Vertus* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1372 u./*verteuel* (JókK. 147) **J:** 1. 1086 ? 'pajzs | Schild (Schutzwaffe)' (↑), [1200 k.] 'ua.' (↑); 2. 1808 'harcos védőpáncélja | Harnisch' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1086 ? [HN.] (↑); 1342 [SZN.] (↑); 1850/ 'vértet viselő nehézlovas | Kürassier' (NSz.) | ~**ez** 1824 *rézvértetű* (Aurora 84); 1831 *vértet* (Szily: NyÚSz.)

■ Valószínűleg alán jövevényszó. | ≡ Vö. osz. (Ny.), (K.) *űart*, *vart* 'pajzs' [iráni eredetű; vö. av. *varəθra-*; kperzsa *var̥tik*, *gurtik*: 'védekezés, pajzs'; stb.]. ≡ Megfelelői: örm. *vert* 'páncél, felszerelés'. △ A magyarba egy feltételezett óoszét palatális alak kerülhetett; vö. →*üveg*. Anonymus szövegében [1200 k.] ... *uertus* uocatur ... propter *clipeof* theutonicorum in ibi dimifflof (An. 50.) a helynév bizonytalan etimológiája ellenére igazolja a szó akkori 'pajzs' jelentésének létezését.

📖 MSFOu. 151: 343; TESz.; Ligeti: TörK. 165; EWUng.

vértelek × **A:** 1654 *verteleti* [? ɔ: *vertelek*] (OkI Sz.); 1781 e./ *Vértelek* (Nyr. 44: 208); 1874 *vértelék* (CzF.); NYJ. *virteleg* (MTsz.) **J:** 'oromzat, oromfal | Dachgiebel'

■ Ismeretlen eredetű. | △ A hangalak a →*vér* (esetleg a →*ver*-ből) és a →*telek*' népetimológiás hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

vés A: 1211 ? *Vehseh* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 516); 1395 k. *vezew* [sz.] (BesztSzj. 758.); 1405 k. *viŕe* [sz.] (SchlSzj. 1320.); 1585 k. *Věšw* [? ʃ] (Gl.) **J:** 1. 1211 ? 'szilárd anyagba vájatot, lyukat metsz; metszve alakít | *meißeln*; *schneiden*' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1651/ 'ás | *graben*' (Zrínyi: MM. 1: 31); 3. [állandósult szókapcsolatokban] 1830 'emlékezetébe, szívébe fogad | *einprägen*, *einschärfen*' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1395 k. <FN> 'acélból készült, rendszerint széles élű, egyenes végű, lapos, általában nyéllel ellátott éles szerszám | *Meißel*, *Stichel*' (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | ≡ Oszjt. (V.) *vänt'* 'felvág, hasít'; zürj. (Vm.), (AV.) *vež* 'ferdén átvág'; finn *veitsi* 'kés', *veistä-* 'farag, megmunkál' [fgr. **βανέζ* 'vág; kés']. △ A rokon nyelvek megfelelőinek esetleges igenévszói természete a magyarban nem figyelhető meg. A magyarban a **ηć* > **γć* > **ič* > *s* hangváltozással is számolni kell. A jelentésekhez vö. ném. *schneiden* 'késsel feloszt' : *einschneiden* 'késsel bemetsz' szavakat.

📖 NyK. 67: 128; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *vásik*

vese A: 1405 k. *veŕe* (SchlSzj. 430.); 1416 u./¹ *věŕecbèn* (BécsiK. 261); 1533 *Vesse* (Murm. 720.); NYJ. *vesě* (Nyatl. 427.) **J:** 'a vizeletet kiválasztó páros szerv | *Niere*' #

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség ugor kori töből. | ≡ A tőhöz vö. vog. (T.) *üčaw*, (AK.) *wāšaj*, (P.) *wāšaj*: 'hímvesző' [ugor **βəčč* 'ua.']. △ A szó belseji **ć* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*les*, →*vés* stb. A szóvégi *e* egy E/3. személyű birtokos személyjel lehet; vö. →*epe*, *zúza* (→*zúz*²) stb. Az ősmagyarban a *ves* alapszó még létezhetett. Ez esetleg a *vespecsenye* 'ágyék' (1600 k.: Radvánszky: Szak. 41) összetétel előtagjában őrződött meg,

amennyiben az összetétel nem másodlatos, magánhangzó-kieséssel keletkezett képződmény. – A magyarázatnak jelentős jelentéstani nehézségei vannak; de vö. ném. (ófn.) *nioro, niero* 'here, ágyék; vese'.

TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nekiveselkedik*

vesz [2/2] **A:** 1086 ? *Weudi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1211 *Cwsveth* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 13. sz. eleje/ *weged* (KTSz.); 13. sz. közepe/ *Wegh* (ÓMS.); 1372 u./ *uezed, vewn, vewue* (JókK. 53, 8, 6); 1416 u./¹ *èlezen* [□] (BécsiK. 121); 1416 u./¹ *upk, vèndic, vèzékuala* (BécsiK. 133, 21, 52); 1456 k. *vejéndek, wuek, wttem* (SermDom. 1: 320, 319, 2: 471); 1490 ? *wywe* (SzalkGl. 194.); 1493 k. *weezen* [□] (FestK. 13); 1524 ? el *wyfygk* [*i-ző* változat] (MNY. 25: 67); 1527 ? el ... *wytthem* (Heyden: Puerilium 67); 1577 k. el *vezén* [□] (OrvK. 14); 1863 *vejszem* (Krizsa [szerk.] Vadr. 557) **J:** 1. 1211 'ételt, italt' elfogyaszt, elfogad, szed | zu sich nehmen 'Speise, Getränk' # (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'megbízást, felelősséget, munkát stb.' magára vállal | auf sich nehmen 'Auftrag, Verantwortung usw.' # (↑); 3. 13. sz. közepe/ 'vkit, vmit magához fogad, választ | jmdn zu sich nehmen' # (↑); 4. 1372 u./ 'vmit megfog; felemel | anfassen, nehmen; hochheben' # (JókK. 6); 5. 1372 u./ 'vásárol | kaufen' (JókK. 7); 6. 1372 u./ 'szerez, birtokba vesz; (várost, területet) meghódít, elfoglal | erwerben, in Besitz nehmen; erobern' (JókK. 13); 7. 1372 u./ 'felfog, tudomásul vesz vmit; vmit meggondol | begreifen; erwägen' (JókK. 9); 8. 1372 u./ 'kap, elnyer; vminek részesévé válik | erhalten, gewinnen; an etw teilhaben' (JókK. 32); 9. 1372 u./ 'vmiképpen értelmez, vminek tekint; érzelmi hozzáállással fogad | (irgendwie) auffassen, hinnehmen' # (JókK. 76); 10. 1416 u./¹ 'eltávolít, eltüntet, megszüntet | entfernen, wegmachen' (BécsiK. 257); 11. 1416 u./¹ '(ruhadarabot stb.) magára ölt; magára terít, illeszt | anziehen, sich etw umnehmen' # (BécsiK. 57); 12. [főleg *be~*, *fel~*] 1456 k. 'elismer, helyesel; igazként elfogad | anerkennen, bejahen; für Wahrheit halten' (SermDom. 2: 462); 13. [*körül~*] 1517 'körülfog (átvitt értelemben is) | umgeben (auch abstr.)' # (DomK. 27); 14. [*rá~*] 1569 'vmire készlet; becsap, rászed | zu etw bewegen; betrügen' # (ComBal. C2a); 15. 1585 '(vhová) vezet, juttat | (irgendwohin) bringen, führen' (Cal. 310); 16. [*be~i magát*] 1704–1712 'vhová húzódik; vmibe behatol | sich einnisten, eindringen' (NySz.); 17. [*ki~i magát*] 1832 '(vhogyan) hat, vmilyennek tűnik | (irgendwie) erscheinen, sich ausnehmen' (NSz.) **Sz:** **vét** 1211 [szN.] 'vétél, vevés | Annahme, Empfang' (↑); [*ki~*] 1838 'kivétel | Ausnahme' (NSz.); 1927 'kivett pénzösszeg | gekündigter Betrag' (Sauvageot: MFrSz.) | **vétel** 1372 u./ odoza¹ *vetelutan* 'elfogadás, átvétel | Annahme' (JókK. 156); [*be~*] 1517 'befogadás, elfogadás, átvétel | Aufnahme, Empfang' (DomK. 23); 1590 'értelmi felfogás | Begreifen' (NySz.); 1643 'jövedelem, bevétel | Einkommen, Einnahme' (Comenius: Jan. 189); [*ki~*] 1585 'kivétel, kivevés | Ausnahme' (Cal. 384); 1591 'számítási kivonás | Subtraktion' (NySz.); 1748 'ritkaság, különlegesség | Besonderes' (NSz.) | **vevő** 1416 u./² *veupkèt* 'vásárló személy | Käufer' (MünchK. 26va) | **kivételes** 1832 *kivételes* (Jelenkor 1832. jún. 20.: 389) | **kivételez** 1842 *kivételezett* [sz.] (Hirnök 1842. okt. 27.: [3]); 1858 *kivételező* [sz.] (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | ☞ A →*visz*-ből keletkezhetett a szó belseji magánhangzó nyíltabbá válásával. A szóhasadás már nagyon korán, az ősmagyarban, esetleg az ugor korban végbemehetett. Ha összefügg a →*visz* szóval, a magyar szó belseji *ē* az elsődleges, az *é* ezzel szemben pedig másodlagos; vö. még →*tesz*. A 'vesz' és a 'visz' fogalmak ugyanazzal a szóval való kifejezéséhez vagy az etimológiailag összefüggő szavakhoz vö. a →*visz* megfelelőit a rokon nyelvekben; vö. még óind *bhárati* 'elvisz, magával visz; hoz'; lat. *ferre* 'hoz, visz'; or. *ὀπάω* 'vesz, fog'; ném. *nehmen* 'vesz, fog' : *mitnehmen* 'magával visz'; stb. – A magyarban egyes szó belseji *i*-s változatok is a →*visz*-hez tartozhatnak. A jelentések az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki, részben a →*visz* hatására. A 17. jelentésre a ném. *sich (irgendwie) ausnehmen* '(vhogyan) működik' lehetett hatással.

📖 MNy. 5: 19; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 203, 212, 240; EWUng. • Vö. észrevesz, húsvét, részvét, szedett-vedett, vellejt, vény, visz, vőlegény

vész <NSZ> **A:** (†1015) 1220 k. *Voduez* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1319 ? *Weichkefew* [sz.] [HN.] (MNy. 43: 134); 1372 u./ *vezuel* (JókK. 54); 1416 u./¹ *vèz* (BécsiK. 165); 1490 k. *veez* (NagyvGl. 240.); 1541 *vēž* (NySz.) **J:** **1.** (†1015) 1220 k./ 'pusztulás; súlyos járványos betegség; baj, veszély | Verfall; Seuche; Not, Gefahr' # (†); **2.** 1256/ 'elpusztult erdőrés; irtás | vernichteter Waldteil; Rodung' (HOkm. 7: 60); **3.** 1372 u./ 'pusztító természeti erő; vihar | wütende Naturkraft; Sturm' (†); **4.** 1405 k. 'villám, villámcsapás | Donnerschlag' (SchlSzj. 73.) **Sz:** ~**es** 1548 *vežes* 'dühös, dühödt, mérges | wütend' (SzZsolt. 155a); 1807 ? 'veszedelmes, fenyegető | drohend, gefährlich' (NSz.); 1813 'ua.' (NSz.) | **át~el** 1913 *átvészel* (MNy. 9: 286)

vész <IGE> **A:** 13. sz. eleje/ *verfenel* [? o: *vefc[e]lenel*] [sz.] (KTSz.); 1282 k. *Weznemut* [HN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *veze* el (JókK. 63); 1416 u./¹ *èluèz* (BécsiK. 203); 1526 *véz* (SzékK. 28); 1552 *vèžeteket* [sz.] (Heltai: Dial. F7a); 1578 *veszék* [*veszik* □] [✂] (RMKT. 4: 257) **J:** **1.** [főleg *el~*] 13. sz. eleje/ 'személy' rossz útra tér, erkölcsi romlásba dől | fehllaufen <Person>; sich entsittlichen' (†); **2.** [főleg *el~*] 1282 k. 'élőlény' elpusztul, meghal; <tárgy, dolog> tönkremegy, használhatatlanná válik, megsemmisül | umkommen <Lebewesen>; zugrunde gehen, vernichtet werden <Gegenstand>' (†); **3.** [*el~*] 1416 u./² 'elkallódik, eltűnik | verlorengelien <Gegenstand>' (MünchK. 78va); **4.** [össze~, (R.) *egybe~*] 1495 e. 'vkivel összekülönbözik; vkibe beleköt | sich zerstreiten; mit jmdm anbinden' # (GuaryK. 86); **5.** [főleg *meg~*] 1578 'állat' veszetté válik | toll werden <Tier>' # (NySz.); **6.** [*egybe~*, *bele~*] 1578 'összebonyolódik; összegubancolódik | sich verwickeln; sich in etw übermäßig vertiefen' (NySz.); **7.** 1847 'vhova visszavonul; vhol túl sokáig időzik | sich zurückziehen; irgendwo lange verweilen' (NSz.) **Sz:** **veszély** 13. sz. eleje/ *vezelytt* (†) | **veszedelem** 1372 u./ *vezedelmet* (JókK. 18) | **veszedelmes** 1372 u./ *vezedelmes* (JókK. 4) | **veszedelmezik** 1416 u./¹ *vèzedèlmèzic* 'veszélyben, bajban van | in Gefahr sein' (BécsiK. 240) | **elveszés** 1416 u./¹ *èluèzefed* 'pusztulás, hanyatlás | Untergang' (BécsiK. 199) | **veszett** 1456 k. *ezeuezet* <BEF MN-I IGENÉV> (SermDom. 2: 27); 1578 'féktelen, vad <állat> | toll <Tier>' (NySz.); 1858/ (NSz.) | **veszt-** [birtokos személyjellel] 1519 k. *veztebe* (DebrK. 19) | **veszék** 1493 k. *wezekýt* 'háborgás, nyugtalanság | Unruhe, Aufruhr' (FestK. 378) | **veszendő** 1495 e. el *vezendõ* <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (GuaryK. 32); 1679 *veszendõben* 'pusztulás, bukás | Untergang' (MonTME. 8: 39) | **veszélyes** 1640 *veszélyes* (Szily: NyÚSz.) | **veszélyeztet** 1823 *veszélyeztetni* [sz.] (Aurora 62); 1832 *veszélyeztetve* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (A) A magyar szókincs nagyon régi eleme lehet, amely már az ősmagyarban igenévszóként létezett 'hanyatlás, romlás; tönkremegy' jelentésben. Főnévként gyakran összetételi utótagként fordult elő; vö. *izvész* 'zendülés, lázadás' (1519: JordK. 773); *jajvész* 'fájdalomkiáltás' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Gocytus* a.). Az igei értékű tag jelentésváltozását különböző igekötők befolyásolták. (A) Finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 NyK. 66: 385; TESz.; MSzFE.; Benkő: ÁrpSzöv. 325; EWUng. • Vö. elő⁻¹, eszeveszett, fész, szél-, veszék, veszekedik, vesződik, veszt, vesztog

veszejt → *veszt*

veszék † **A:** 1493 k. *wezekýt* (FestK. 378) **J:** 'kín, gyötrelem | Qual' **Sz:** ~**el** 1536 *wezekelyk* wala 'jajgat, siránkozik, sopánkodik, sápítzik; (meg)sirat, megkönnyez | jammern; beweinen' (Pesti: NTest. 136)

■ Származékszó. | (△) A *vesz* ~ *vész* 'tönkremegy, elpusztul, megsemmisül' (→*vész* névszó) jelentésű igéből keletkezett *-ék* névszóképzővel; vö. →*játék*, →*kerék* stb. (△) A magyarázat, miszerint a *veszék* a *vész* (↑) ige E/1. személyű, befejezetlen múlt idejű alakjából szófajváltással keletkezett, kevésbé valószínű. (⊕) Nem tartozik ide: *veszékel* 'veszélyben, bajban van' (1662/: NySz.), amely feltehetőleg a →*vesződik*-hez tartozik.

📖 Kelemen J.: Monds. 328; MNy. 72: 315; EWUng. • Vö. *jajveszék*, *vész*, *vezekel*

veszekedik [3] **A:** 1527 *vezekőznek* (ÉrdyK. 524); 1536 *wezekedek* [ɔ: *wezekednek*] (Pesti: Fab. 18); 1566 *veszszekődnek* (NySz.); 1597 *veszekedic* vala [▽] (NySz.); 1805 *veszekedés* [sz.] (NSz.); 1959 *veszekvéssé* [sz.] (Nyr. 84: 103) **J:** 1. 1527 'perlekedik, marakodik, ellenséges hangon vitázik vkivel, szid vkit | sich zanken, streiten' # (↑); 2. 1536 'vesződik, bajlódik; gyötrődik, kínlódik | sich (ab)mühen; leiden' (↑); 3. 1577 'veszélyben van | in Gefahr sein' (KolGl.); 4. [főleg *meg~ik*] 1626–1627 'elromlik; erőtlenné, hitvánnyá válik | verderben; kraftlos, gering werden' (NySz.); 5. 1639 ? 'elpusztul, meghal | umkommen, sterben' (NySz.), 1866 'ua.' (NSz.); 6. [főleg *meg~ett*] 1643 '⟨ember⟩ dühödten, vadul, féktelenül viselkedik; ⟨állat⟩ megvész, megvadul | wütend werden, sich zügellos gebärden ⟨Mensch⟩; toll werden ⟨Tier⟩' (Comenius: Jan. 36); 7. 1718 'verekszik | sich herumprügeln' (MNy. 58: 231); 8. [*meg van ~ve*] 1815 'megvesztegethető, megvásárolható | bestechlich sein, gekauft sein' (NSz.); 9. [*~ik vkibe, vki után*] 1887 'belebolondul vkibe, bolondul, odavan vkiért | sich in jmdn verschießen, für jmdn schwärmen' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A *vesz* ~ *vész* 'dühbe gurul, kikel magából' (→*vész* névszó) szóból keletkezett *-edik* gyakorító-visszaható képzővel. A *veszekvés* változat a [2/3]-as tőtípus hatására utal. A 2. jelentéshez vö. →*vesződik*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vész*

veszeszt → *veszt*

veszet → *veszt*

veszít → *veszt*

veszkődik → *vesződik*

vesződik **A:** 1535 *veződni* [sz.] (Ozorai: Vit. Z6a); 1537 k. *vefedefel* [sz.] (KL. 148.); 1557 *wezwdnek* (LevT. 1: 262); 1566 *veszédnéc* [▽] [?] (NySz.); 1575 *vefz/zedet* volna (Heltai: Krón. 175); NYJ. *megveszédik* (MTsz.) **J:** 1. 1535 'veszekszik, civakodik | zanken, sich streiten' (↑); 2. 1536 'gyötrődik, kínlódik; vajúdik | leiden; Geburtswehen haben' (Pesti: Fab. 51b); 3. 1537 k. 'sok nehézséggel járó, kevés sikerrel biztató feladattal küszködik; nehezen kezelhető emberekkel bajlódik | sich (ab)plagen; mit unumgänglichen Menschen sich abrackern' # (↑); 4. 1557 'vhol időzve odavész; ellenség martalékává válik | irgendwo umkommen; dem Feinde ausgeliefert sein' (↑); 5. 1566 'veszélyben van; pusztulásnak van kitéve | in Gefahr sein; der Verwüstung ausgesetzt sein' (↑); 6. 1575 'erejét veszti, elsatnyul; nehezen tengődve él, kínlódik | kraftlos werden; sich fortfristen' (Heltai: Krón. 175a); 7. 1585 'nyugtalanodik, emésztli magát

| unruhig sein, sich grämen' (LevT. 2: 75); **8.** 1611 'út) rosszul járhatóvá, veszélyessé válik | unbefahrbar, gefährlich werden (Weg)' (MonÍrók. 7: 218); **9.** [~ik vkiért] 1784/ 'odavan vkiért, bolondul vki után | in jmdn vernarrt sein' (NSz.) **Sz:** ~ség 1754 *vesződsége* (NSz.)

veszkődik × **A:** 1788 ki *veszködni* [sz.] (NSz.); 1792 ki-*vefzkődik* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1876 *veszköd* (NSz.); NYJ. *veszkedik* (MTsz.) **J:** **1.** [ki~ik] 1788 'kitör, kiront vhonnan; kivergődik vmiből | hinausrennen; sich loswinden' (↑); **2.** [vki, vmi után ~ik] 1815 k. 'odavan, bolondul, bomlik érte | in jmdn vernarrt sein, sich um etw reißen' (Kassai: Bef. 140); **3.** 1824 ? 'sopánkodik, jajveszékel | wehklagen' (NSz.), 1846 'ua.' (NSz.); **4.** 1824 ? 'vesződséges dologgal bajlódik; bosszankodva foglalkozik vmivel | sich (ab)mühen; etw verdrießlich tun' (NSz.), 1882 e. 'ua.' (ÉrtSz.); **5.** 1831 'nyugtalankodik, féktelenkedik (főleg ló) | unruhig, ungezügelt sein (haupts. Pferd)' (NSz.); **6.** 1843 ? 'civakodik, veszekedik | sich streiten' (NSz.), 1883 'ua.' (NSz.); **7.** 1860 'tengődik | sich fortfristen' (NSz.); **8.** 1874 'akadékoskodik, bosszant vkit | nörgeln' (CzF.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **vesződik** származékszó. | ⊕ A *vesz* ~ *vész* (→*vész* névszó) igéből keletkezett -*ődik* visszaható igeképzővel. Az 1. és 9. jelentés a →*vész* 'megkergül, megbolondul' jelentésén alapul; vö. még →*veszekedik*. A 2–8. jelentésekhez vö. az alapszó 'életét veszti, meghal; tönkremegy; erkölcstelen lesz, megromlik' jelentéseit.

■ A **vesződik** vagy szóvegyülés vagy származékszó. | ⊕ A *vesződik* vagy szóvegyüléssel keletkezett a *vesződik* és a →*veszekedik* szavakból vagy a *vesz* ~ *vész* szóból keletkezett -*kődik* visszaható igeképzővel; vö. *hánykódik* (→*hány*¹), *költözködik* (→*költözik*), *rázkódik* (→*ráz*) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyanabból az alapszóból különböző visszaható képzővel keletkeztek: (N.) *veszelődik*, *vészlelődik* 'kínlődik, gyötrődik, sok veszélyt megél, fáradozik' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 103), ill. (N.) *veszkelődik* 'sok vesződség van vmivel; dobálózik' (1777/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vész*

vessző [6] **A:** 1325 *vezeus* [sz.] [szn.] (ZichyOkm. 1: 270); 1330 *Vesscews* [sz.] [szn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 458); 1363 *Wezzeu* (Oklsz.); 1395 k. *ueze* (BesztSzj. 884.); 1416 u./¹ *vèzzèien*. (BécsiK. 59); NYJ. *vesszű* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1325 ? 'fa, cserje (levágott) ága | Rute, Gerte' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); **2.** 1363 'mérőpálca | Meßstab' (↑); **3.** 1643 'írásjel, ékezet | Komma, Strich' # (Comenius: Jan. 159); **4.** 1787 'férfi nemi szerve | Penis' (NSz.) **Sz:** (**meg**)-**z** 1527 meg *vezzewzy* vala (ÉrdyK. 336)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (P.) *wōšə* 'a háló végéhez erősített két karó'; osztj. (Vj.) *wāsa* 'hajórúd'; ? cser. (R.) *waze* 'vessző, pálca'; lp. (norv.) *vāžos* 'kereszttrúd a halszáritó keretén' [fgr. **βac̥z* 'vékony, hajlékony ág']. A magyarázattal kapcsolatban a palatoveláris vokalizmusnak hangtani nehézségei vannak; de vö. →*mese*, →*vejsze* stb. A szóvég valószínűleg -*ő* kicsinyítő képző; vö. →*fenyő*, →*velő* stb.

📖 Vir. 1950: 155; NytudÉrt. 58: 171; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fasz*, *vesszőfutás*, *vesszőparipa*

vesszőfutás **A:** 1804 *vessző futás* (NSz.); 1867 *vesszőfutásra* (NSz.) **J:** **1.** 1804 'régí katonai büntetés: az elítélt két sor katona közt fut, akik vesszővel rácsapnak | Spießrutenlaufen' (↑); **2.** 1871 'megalázó, kínos helyzetek sorozata | eine Serie demütigender, peinlicher Situationen' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *Spießrutenlaufen* 'egy fajta katonai büntetés a 19. sz. előtt; megalázó helyzet'. A szó egy katonai büntetést jelöl, ahol a vétéknek eredetileg 100-300 katona közt kellett futnia, és azok a kitartott dárdáikkal ölték meg;

később a dárda helyét átvette a vessző. ⊕ A magyarban: →*vessző* + *futás* (→*fut*) összetételi tagokból keletkezett. Vö. a korábbi szószerkezeteket: *vesszőt szalad* (1785: NSz.); *vesszőt fut* (1786: NSz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *fut*, *vessző*

vesszőparipa **A:** 1805 *veszsző paripán* (NSz.); 1830/ *vesszőparipája* (NSz.) **J:** 1. 1805 'vessző, bot v. nád, amellyel a gyermekek lovackáznak | Steckenpferd <Kinderspielzeug>' (↑); 2. 1830/ 'vkinek kedvenc, sokszor makacsul emlegetett gondolata, foglalatossága | Liebhaberei, Hobby' # (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *Steckenpferd* 'lófej egy boton <fából készült gyerekjáték>; kedvtelés'. ⊕ A magyarban: →*vessző* + →*paripa* összetételi tagokból keletkezett. Az elvont jelentés a németben az ang. *hobby(-horse)* 'kedvenc gondolat, kedvtelés' hatására keletkezett (vö. →*hobbi*). ⊖ Egyéb megnevezések: (R.) *nádpáripa* (1823: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Steckenpferd* a.); (R.) *vesszőló* (1850/: NSz.); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *paripa*, *vessző*

veszt **A:** 1372 u./ *veztualael* (JókK. 146); 1416 u./¹ *èluèzti* (BécsiK. 281); 1604 *Elvefzthetetlen* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Impériditus* a.) **J:** 1. 1372 u./ '〈élőlényt〉 elpusztít, megöl; 〈dolgot〉 megsemmisít, szétrombol, elront | umbringen; vernichten, zerstören' (↑); 2. [főleg *el~*] 1372 u./ 'elszenvedi, engedi, hogy vmije megfogyatkozzék, elpusztuljon; vmit birtokából kiengedni kénytelen, vmije elkallódik | umkommen lassen; verlieren' # (JókK. 44); 3. [*ki~*] 1510 k. 'kifoszt, vagyonából kiforgat | ausplündern' (MNY. 1: 214); 4. 1527 '〈küzdelemben, perben, játékban stb.〉 alulmarad, hátrányt szenved | besiegt werden, unterliegen' # (ÉrdyK. 554); 5. 1560 k. '〈utat, célt stb.〉 szem elől téveszt | verfehlen <Weg, Ziel usw.〉' (GyöngySzt. 3444.); 6. [*össze~*, *egybe~*] 1566 'veszekedést szít, egymás ellen haragít | gegeneinander hetzen' (NySz.) **Sz:** ~**és** 1493 k. el *wezte* (FestK. 367) | ~**eség** 1519 *veztezzeggel* (CornK. 14) | ~**es** 1768 *vesztes* 'legyőzött, alávetett | besiegt, unterlegen' (NSz.)

veszet † **A:** 1416 u./¹ *èluèzèffed* [*t-s*] (BécsiK. 79); 1490 el *vezethe* (SzalkGl. 73.); 1562 el *ueszszese* [*t-s*] (NySz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'megöl; megsemmisít | umbringen; vernichten' (↑); 2. 1416 u./² '(el)vesztít, elpusztít | verlieren, umkommen lassen' (MünchK. 65vb); 3. 1536 '(el)tékozol, (el)pazarol | verschwenden' (Pesti: Fab. 17b); 4. 1720 'alul marad, legyőzetik, vereséget szenved | besiegt werden, unterliegen' (NSz.)

veszt **A:** 1552 *vefítne* el (Heltai: Dial. E4a); 1600 k. *vesztése* (Radvánszky: Szak. 27); 1788 *Veszije* [*t-s*] (NSz.) **J:** 1. 1552 '(el)tékozol, (el)pazarol | verschwenden' (↑); 2. 1600 k. 'kárt szenved, elveszt, fogyatkozik | verlieren' # (↑); 3. 1803 'megöl; megsemmisít | umbringen; vernichten' (NSz.); 4. 1846 'elhibáz, eltéveszt, elmulaszt <utat, célt stb.〉 | verfehlen <Weg, Ziel usw.〉' (NSz.); 5. [*össze~*] 1865 'egymás ellen uszít | gegeneinander hetzen' # (NSz.)

veszeszt † **A:** 1584 el *veszeszenek* [*veszeszt* □] (NySz.) **J:** 1. [főleg *el~*] 1584 'megöl; megsemmisít | umbringen; vernichten' (↑); 2. 1750/ 'kárt szenved, elveszt, fogyatkozik | verlieren' (NSz.); 3. [*össze~*] 1760 'egymás ellen uszít | gegeneinander hetzen' (NSz.); 4. 1807 '(el)tékozol, (el)pazarol | verschwenden' (NSz.); 5. 1863 'elhibáz, eltéveszt, elmulaszt <utat, célt stb.〉 | verfehlen <Weg, Ziel usw.〉' (NSz.)

veszejt × **A:** 1728 *veszejtsen* (Oklsz.); 1784 *veszejtse é* (NSz.) **J:** 1. [ma főleg *el~*] 1728 'megöl; megsemmisít | umbringen; vernichten' (↑); 2. 1750 '(el)vesztít, elpusztít | verlieren; umkommen lassen' (NySz.); 3. 1789 '(el)tékozol, (el)pazarol | verschwenden' (NSz.); 4. 1863 'alul marad, legyőzetik, vereséget szenved | besiegt werden, unterliegen' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *vesz* igéből keletkezett, amely a *vész* változata (→*vész* névszó). A szóvég *-t*, *-et*, *-ít* ~ *-ejt*, ill. *-szt* műveltető képzők. Ehhez hasonló megfeleléshez vö. *szakaszt* : *szakajt* : *szakít* (→*szakad*). A jelentések részben az alapszó 'életét veszti, meghal; megsemmisül' jelentéséből, részben egy másiktól jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hír-*, *lélekvesztő*, *szemfényvesztés*, *vész*, *veszteget*

veszteg <NSZ> **A:** 1354/ *Wezteg* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vezteglenek* [sz.]; *veftegvegeben* [sz.] (JókK. 138, 4); 1416 u./¹ *veztegleft* [sz.] (BécsiK. 267); 1470 *veftekfebbe* [sz.] (SermDom. 2: 735); 1522 *wezteeg* (KeszthK. 127); 1805 *vesztég* (NSz.); NYJ. *veszték* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1354/ ? 'hallgatag, csendes; nyugodt, mozdulatlan | ungesprächig, still; ruhig, unbeweglich' (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 4); **2.** 1778 'tevékenység nélküli, pihenő, szabad (idő) | frei (Zeit)' (NSz.); **3.** 1835 'álló, felhasználatlan, veszendőbe menő (anyag, áru) | unverbraucht, verlorengehend (Material, Ware)' (Tzs. *Ladenhüter* a.) | <HSZ> **1.** 1493 k. 'élettelenül; mozdulatlanul | leblos; unbeweglich' (FestK. 373); **2.** 1528 'tétlenül; szótlanul, csendben | untätig; still' (SzékK. 340); **3.** [~ *álló*] 1639 'ingatlan (vagy) | immobil (Vermögen, Habe)' (NySz.) **Sz:** ~**el** 1372 u./ 'hallgat, nyugalomban van | stillschweigen' (↑); 1416 u./³ 'lecsillapodik | nachlegen' (AporK. 120); 1616 'elmulaszt, elhanyagol | verfehlen, vernachlässigen' (NySz.); 1696 'tétlenségre kárhoztatva időt veszteget vhol | säumen, stehen' (NySz.) | ~**ség** 1372 u./ 'mozdulatlanság, nyugalom, hallgatás | Stille, Schweigen' (↑) | ~**lés** 1416 u./¹ (↑) | ~**ít** 1456 k. *veztegeythuen* [sz.] 'lecsillapít, lenyugtat | beruhigen' (SermDom. 2: 101)

veszteg <IGE> **A:** 1416 u./¹ *Vèztègy* (BécsiK. 225); 1479 *Weszteg* (Oklsz.) **J:** **1.** 1416 u./ '(el)hallgat | stillschweigen' (↑); **2.** 1479 ? 'tétlenül marad; fékezi magát | untätig sein; sich beherrschen' (↑), 1522 'ua.' (KeszthK. 97); **3.** 1548 'lecsillapodik, lenyugszik | sich legen, sich beruhigen' (NySz.) **Sz:** ~**tet** 1416 u./¹ *vèztèglèttèm* 'hallgatásra, titoktartásra kötelez | zum Stillschweigen bringen' (BécsiK. 185)

■ A szócsalád alapja, a **veszteg** névszó belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az alapszó a *veszt* 'pusztulás, vész, romlás', amely a *vesz* ~ *vész* ige (→*vész* névszó) származéka lehet. A szóvég *-g* latívuszrag; vö. →*bezzeg* esetleg →*leg-*. A magyarázat szerint a 'mozdulatlanul, nyugodtan' lehetett az eredeti jelentés. A szó jelzői használatban válhatott melléknévvé. A magyarázat nehézsége, hogy a szó legkorábbi adata melléknév. További nehézségek, hogy a *-g* latívuszraggal keletkezett határozószó jelzői használata a magyarban nem megszokott.

■ A **veszteg** ige elvonás. | (⊕) Feltehetőleg elvonással keletkezett a *vesztegl* ~ *vesztegel* 'elhallgat' (↑) jelentésű származékszóból.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Származtatása valamelyik szláv nyelvből kevésbé valószínű.

📖 MNy. 21: 120; TESz.; EWUng. • Vö. *vész*

veszteget **A:** 1531 *veztegette* (TelK. 323); 1577 k. megh *veztegeth* (OrvK. 97); 1805 *vesztéget* (NSz.) **J:** **1.** 1531 'elront, tönkretesz; meghamisít | verderben; verfälschen' (↑); **2.** 1575/ 'gyötör, kínoz | peinigen, quälen' (Assz. E2b); **3.** [ma főleg *el-*] 1577 k. ? 'haszontalanul, eredménytelenül használ fel, elfecsérel | verschwenden' # (OrvK. 262), 1585 'ua.' (Cal. 331); **4.** [ma főleg *meg-*] 1643 'megveszteget, részrehajló magatartásra bír | korrumpieren, bestechen' # (Comenius: Jan. 134); **5.** 1681 'értéken alul árul. elkótyavetyél | verschleudern (Waren)' (TörtTár 1883: 162); **6.** 1775 'ámít, áztat; félrevezet | betrügen; irreführen' (NSz.); **7.** 1883 'megszól; szemrehányást tesz | jmdm Übles nachsagen; jmdm etw vorwerfen' (Nyr. 12: 143)

■ Származékszó. | (⊕) A →*veszt* 'elpusztít, megöl; szétrombol, elpusztít stb.' szóból keletkezett *-get* gyakorító képzővel. A jelentések részben az alapszó jelentése alapján, részben

metaforikusan keletkeztek más szóból.

TESz.; EWUng. • Vö. *veszt*

vet A: [1131–1141/] *Weteh* [sz.] [SZN.] (MKSz. 1892–3.: 16); 12. sz. vége/ *veteve* (HB.); 1372 u./ *vettne* (JókK. 18); 1416 u./¹ *vètem* (BécsiK. 312); 1493 k. *wèthy eel* (FestK. 3) **J: 1.** [1131–1141/] ? 'növényi magvakat a földbe szór; <növényt> ültet | säen; einsetzen <Pflanze>' # (↑), 1265 'ua.' (Fejér: CD. 7/1: 330); **2.** 12. sz. vége/ 'vkit vhová helyez, juttat, küld | jmdn od. etw irgendwohin setzen, legen, stellen; werfen <auch abstr.>' (↑); **3.** 1357 '〈vizet〉 elvezet, leereszt | <Wasser> weggleiten; ablassen' (Oklsz. *víz-vető* a.); **4.** [*meg~*] 1456 k. 'lenéz, alábecsül | verachten, verschmähen' # (SermDom. 2: 432); **5.** [*meg~*] 1577 'megold <feladatot> | lösen <Aufgabe>' (Aritm. F3b) **Sz: ~ő** [1131–1141/] [SZN.] (↑); 1495 *felwethe* 'egy fajta ágyú | Art Kanone' (Neumann: Registrum 1058.) | **~és** 1265 *Vetys* [HN.] (Fejér: CD. 7/1: 330) | **~ődik** 1372 u./ *vetedni* [sz.] 'versenyez, verseng, vetélkedik, viszálykodik, harcol, vitatkozik | wetteifern, streiten' (JókK. 7); 1873 [sz.] '〈kapus〉 ugorva a labdára veti, dobja magát | sich werfen <Sport>' (Bánhidi: Sportny.) | **~emény** 1416 u./¹ *vètéménec* (BécsiK. 6) | **~etlen** 1495 e. *vetetlen* (GuaryK. 87) | **~él** 1544 *uizbe uetelő hetfőn* [sz.] 'hajítgat, dobálgat | werfen <íter>' (Oklsz. *vízbevetelő-hétfő* a.); 1604 'magzatot (idő előtt) elveszít, abortál | abortieren' (Szenczi Molnár: Dict. *Elvételt* ... a.) | **~ület** 1848 *vetületi rajz* [sz.] (Közlöny 1848. dec. 12.: 875); 1850 *Vetület* (Szily: NyÚSz.) | **~ít** 1858 *Vetíteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **R: hozzá~őleg** 1820 *hozzávetőleg* (TudGyűjt. 4/3: 91); 1829 *hozzávetőleg* 'megközelítőleg, körülbelül | ungefähr, annähernd' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. cser. (KH.) *üde-*, (U.), (B.) *wüde-* 'vet'; md. (E.), (M.) *vid'e-* 'ua.' [esetleg fgr. **βettä-* 'dob, vet']. (⊕) A magyarázatnak jelentős hangtani – magánhangzót és mássalhangzót is érintő – nehézségei vannak. – A szó gyakran különböző igekötőkkel (→*el*, →*kí*², →*meg*¹, →*össze* stb.) áll, ill. különböző szókapcsolatokban (pl. *asztalt vet* 'asztalt előkészít' (1372 k./: JókK. 83), *szemét veti vkire* 'megtetszik neki' (1372 k./: JókK. 122); *számot vet vmivel* 'számol vmivel' (1416 u./²: MünchK. 24va)) használatos.

TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *általvető, ellen-¹, hányaveti, közvetetlen, okvetetlen, számkivet, szedett-vedett, vedlik, vetélkedik, vetelő, vetemik, vetkőzik*

vét A: 1135/ *Weyteh* [SZN.] (MNL (OL) DL. 5775); 1138/ ? *Weiteh* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 1211 ? *Vitcus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vetket* [sz.] (JókK. 68); 1416 u./¹ *vèttéc* (BécsiK. 34); 1524 el ... *wythyk* (MNY. 25: 67); 1526 *véétety* [sz.] (SzékK. 24) **J: 1.** [*vki ellen*, (R.) *vkit, vkinek ~*] 1138/ ? 'bünt követ el vki ellen; árt vkinek | jmdm etw verschulden; jmdn schädigen' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** [ma főleg *el~*] 1138/ ? 'eltéveszt, elhibáz; összetéveszt | verfehlen; verwechseln' (↑), 1551 'ua.' (NySz.); **3.** [*el~*] 1524 ? 'elfeledkezik vmiről; elmulaszt vmit | vergessen; versäumen' (↑), 1552 'ua.' (Heltai: Dial. E8a); **4.** 1595 'téved | irren' (Ver. 32.) **Sz: ~ő** 1138/ ? [SZN.] (↑); [*uta~*] 1560 k. *uta veteot* 'bűnös, bünt elkövető személy | Sünder(in)' (GyöngySzt. 4446.) | **~kes** 1211 ? [SZN.] (↑); 1525/ *vétkes* 'hibás <dolog> | fehlerhaft <Ding>' (TörtTár 1908: 82); 1531 'bűnös, hibás | schuldig' (ThewrK. 170) | **~ek** 1372 u./ (↑) | **~kezet** 1372 u./ *vettkezetj* 'bűn, véték | Sünde' (JókK. 80) | **~kezik** 1416 u./¹ *vetkezec* (BécsiK. 198) | **~et** 1416 u./² *vètètonkèt* 'bűn, véték | Sünde' (MünchK. 12rb) | **~és** 1456 k. *vetefnek* 'ua.' (SermDom. 1: 347) | **~kezés** 1470 *vethkefeszek* [c: *vethkezfek*] 'vétség, botlás | Verstoß' (SermDom. 2: 739) | **~keztet** 1470 *wethkeztethnek* 'megbotránkoztat, megbotránkozást okoz | Anstoß erregen' (SermDom. 2: 713) | **~ség** 1551 *vétség* (NySz.) | **~len** 1803/ *vétlennenk* <MN> (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A számos régi származékszó a szó régiségére utalhat. A hangalak alapján a szóvégi *t* műveltető képző lehet. A 2. jelentés tűnik elsődlegesnek, a továbbiak metaforák. (⊕) A *→vesz*-ből származékszóként való magyarázata jelentéstani okok miatt kevésbé valószínű.

TESz.; MNyTK. 200: 213; EWUng. • Vö. *elvéve*

vetekedik → *vetélkedik*

vetélkedik **A:** 1372 u./ *vetelgedny* [sz.] (JókK. 93); 1405 k. *vetelkede* [sz.] (SchlSzej. 2013.); 1533 *vetelgődő* [sz.] (Murm. 2346.); 1585 *vetélkődöm* [▽] (Cal. 328); 1586 *vetőlködni* [sz.] (NySz.); 1841 *vetélykedni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ '〈tudományosan〉 vitatkozik; veszekedik, viszálykodik | disputieren; sich streiten' (↑); 2. 1490 'törekszik, erőfeszítést tesz | streben, Anstrengung machen' (SzalkGl. 21.); 3. 1608 'töpreng | grübeln' (NySz.); 4. 1660–1661/ 'katonai harcot vív, csatázik | kämpfen' (Zrínyi: MM. 2: 190); 5. 1708 'verseng, rivalizál | wetteifern, rivalisieren' # (Pápai Páriz: Dict. *Aemulus* a.); 6. [*el~ik*] 1796 'elvetél | abortieren' (MNy. 6: 83); 7. 1803/ 'értékes tulajdonságaiban felér vele | jmdm od. etw gleichkommen' (I.OK. 253) **Sz:** ~és 1490 *vetelkedissel* (MNy. 62: 81)

vetekedik [3] **A:** 1372 u./ ? *vetekezeſben* [sz.] (JókK. 35–36); 1416 u./¹ *vètèkedem* [▽]; *vetòkòdefebè* [sz.] (BécsiK. 209, 266); 1528 *vettegednekvala* (SzékK. 359); 1713 *veteked* (Kis-Viczay: Sel. 240); 1845 *vetekszem* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ ? '〈tudományosan〉 vitatkozik; veszekszik, viszálykodik | disputieren; sich streiten' (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (↑); 2. 1529 e. 'verseng, rivalizál | wetteifern, rivalisieren' # (VirgK. 147); 3. 1670–1680 'értékes tulajdonságaiban felér vele | jmdm od. etw gleichkommen' # (Thaly: VÉ. 2: 236); 4. 1767 'elfajul, elvetemedik | entarten' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 5. [*el~ik*] 1863 '〈seb〉 elmérgesedik | vereitern' (Krizsa [szerk.] Vadr. 523) **Sz:** **vetekeszés**, ~és 1372 u./ ? (↑); 1416 u./¹ '〈tudományos〉 vita(tkozás) | Disputieren' (↑) | ~et 1416 u./¹ *vètèkedètebè* 'viszály, villongás, egyenetlenség; szóvita, szóváltás | Zwist; Wortstreit' (BécsiK. 264)

■ Származékszó. | (⊕) A *vetél* 'dob' (→*vet*), ill. →*vet* 'dob, helyez' szavakból keletkezett -*kedik* gyakorító képzővel. A megnevezés eredetileg a gondolatok, vélemények felvetésére utalhatott. A jelentésfejlődéshez vö. →*vet*, →*vitat*; az 'egymást megtámadják' : 'felér egy dologgal' jelentések kapcsolatához vö. *vetődik* (→*vet*). További származékszavak ebből az alapszóból más igeképzővel: (R.) *veteg* 'vitatkozik, veszekszik' (1456 k. *vetegenk* 'ua.' (SermDom. 2: 28)); (R.) *vetenik* ~ *vetönik* 'felér vele, megfelel' (1518 k.: SándK. 33). (⊖) Idetartozik: *vetély* 'vetélkedés, rivalizálás' (1776–1821: NSz.), ez tudatos szóalkotás az igék alapján nyelvjárási szóként. (⊕) A szó ma csak a →*vetélytárs* összetételben él. – Az 1372 k./ *vetekezeſben* [sz.] (↑) adat egy (R.) *vetekezik* 'vitatkozik, veszekszik' származékszava is lehet.

TESz.; EWUng. • Vö. *vet*, *vetélytárs*

vetélő **A:** 1405 k. *vetelw* (SchlSzej. 2101.); 1490 k. *vetele* (NagyvGl. 142.); 1565 *vetelőiebe* [?] (NySz.); 1666 *vetéllőt* (NySz.); 1769 Takáts *vetöllő* (HOKLSzj. 140); 1818 *Vetülü* (NSz.); 1843 *Vetölle* (NSz.); 1851 *vetlőjét* (NSz.); NYJ. *vetürlő* (ErdMúz. 1944: 494) **J:** [jelzői értékben is] 'a szövőgépnék csónak alakú alkatrésze, amely ide-oda mozogva a vetülékfonalat a láncfonalak közé beveti | Weberschiffchen'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Főnevesült a folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel a *vetél* (→*vet*) szóból. A megnevezés a vetélő ide-oda mozgására vonatkozik. (⊕) Nyelvjárási szinten a szöves szakszavaként is él.

vetélytárs **A:** 1831/ *vetélytársért* (NSz.) **J:** 'rivális | Rivalé' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *vetély* 'vetélkedés, rivalizálás' → *vetélkedik* + → *társ* tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az összetétel előzményeihez vö. *vele vetekedő* 'vetélytárs, versenytárs', tkp. 'megméreti magát vele' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *AEmulus* a.); *vetélkedő társ* 'konkurens, rivális, pertárs' (1708: Pápai Páriz: Dict. *AEmulus* a.); *vetekedő társ* 'ua.' (1750: Wagner: Phras. *Aemulus* a.); stb. ⊞ Nyelvújítási szó.

TESz.; EWUng. • Vö. *társ*, *vetélkedik*

vetemedik → *vetemik*

vetemik † **A:** 1456 k. el *vetenyjek* [▽] [*n-j*] (SermDom. 2: 509); 1598 *megvetemet* [sz.] (NySz.); 1893 *vetényik*, *Elvetënt* (Nyr. 22: 80) **J:** 1. 1456 k. 'eltér vmitől; felhagy vmivel | abweichen; von etw ablassen' (↑); 2. 1598 'elfajzik, megromlik; <deszka> elhajlik, meggörcsül | entarten, verworfen werden; sich (ver)werfen <Brett>' (↑); 3. 1893 'nem sikerül | mißlingen' (Nyr. 22: 287)

vetemedik **A:** 1574 *Meg-vetemedet* (NySz.); 1669 ki *vetemedik* [▽] (NySz.); 1805 *vetemédik* (NSz.); 1833 *vetemszik* (NSz.); NYJ. *vetemődik* (MTsz.) **J:** 1. 1574 '⟨emberi természet⟩ elfajzik, megromlik | entarten, verderben; sich erdreisten, zu etw versteigen' # (↑); 2. 1583 u. 'vetődik, vettetik, hanyódik, kerül vhová | verschlagen werden' (Nyr. 12: 415); 3. 1750 'rákényszerül vmire, kénytelen vmit megtenni, vállalni | zu etw gezwungen sein' (NySz.); 4. [*elő~ik*] 1783 'előkerül, megkerül | hervorkommen, sich finden' (MNY. 6: 372); 5. [*meg~ik*, *el~ik*] 1803 '⟨fa, kéregpapír stb.⟩ száradás, merevedés folyamán elgörcsül, meghajlik, felpúposodik | sich (ver)werfen <Brett, Pappe>' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Werfen* a.); 6. 1833 '⟨növény⟩ gyors fejlődésnek indul | schnell gedeihen <Pflanze>' (Kassai: Gyökerésző 2: 162); 7. [*meg~ik*] 1888 '⟨baromfi⟩ felpuffad | auftreiben <Geflügel>' (Nyr. 17: 235)

vetemül **A:** 1793 *elvetemültt* [sz.] (MNY. 7: 19) **J:** 1. [főleg *el~*] 1793 'gonosszá válik, erkölcsileg lealacsonyul | verworfen werden' # (↑); 2. [*el~*, *meg~*] 1833 '⟨deszka, ritkán egyéb anyag⟩ elgörcsül | sich (ver)werfen <Brett usw.⟩' (NSz.); 3. [*el~*] 1863 '⟨seb⟩ elgennyesedik | vereitern' (Kriza [szerk.] Vadr. *Ebbed* a.) **Sz:** *el~t* 1793 'elvetemedett, kegyetlen, mindenre elszánt | verworfen, verrucht' (↑)

■ A szócsalád alapja, a **vetemik** származékszó. | ⊕ A → *vet* 'dob' szóból keletkezett mozzanatos képzővel; vö. *elemik* (→él¹), *futamik* (→fut) stb.

■ A **vetemedik**, **vetemül** származékszavak. | ⊕ A *vetemik* szóból keletkeztek -*d* gyakorító-visszaható képzővel, ill. -*ül* visszaható képzővel. Az eredeti jelentés '(hirtelen) ellöki magát vmitől' lehetett; vö. a *vetemik* 1. jelentését, a *vetemedik* 2., 6. jelentését; vö. még *vetődik* (→*vet*). A *vetemedik* szó *vetemszik* változata a [3]-as tőtípus hatását mutatja. A *vetemül* ma főleg az *elvetemült* (↑) származékszóban él.

TESz. *vetemedik* a.; EWUng. • Vö. *vet*

vetemül → *vetemik*

veterán **A:** 1797 *veteranusával* (ItK. 90: 168); 1831 *veterán* (NSz.); 1845 *veteran* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1797 'vmely szakma régi, érdemes, idős művelője (pl. szakember, iparos, művész, sportoló stb.) | verdienter Fachmann, Künstler, Sportler usw.' (↑); **2.** 1799 'idős ember | alter Mann' (NSz.); **3.** 1865 'öreg, kiszolgált katona | altgedienter Soldat' (Babos: KözhSzt.) | <MN> 1831 'idős, koros | alt' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Veteran*; ang. *veteran*; fr. *vétéran*; stb.: 'veterán <katonai, szolgálati>'. Vö. még lat. *veteranus* 'idős, öreg, koros', *veterani* [többes szám] 'kiszolgált katona' [< lat. *vetus* 'öreg, idős']. (⇒) A magyarba a latinból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng.

veternye **Δ A:** 1372 u./ *veternjett*, *vetternje corra* (JókK. 41, 32) **J:** **1.** 1372 u./ 'reggeli istentisztelet | Frühgottesdienst' (↑); **2.** 1611 'vecsernye | Vesper' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~i 1456 k. *veternej* (SermDom. 1: 35)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *utrъnja*; szbhv. *jutrenja*; cseh *jitřně*; or. *утрення*; stb.: 'reggeli áhítat, istentisztelet' [< szláv **utro* 'reggel <fn>']. (⊕) Eldönthetetlen maradt, hogy a szó a keleti vagy a nyugati egyházból került a magyarba. A hangalak keletkezésénél feltehetőleg a →*vecsernye* analógiás hatása is szerepet játszott; a kettő közt nincs etimológiai összefüggés; a csupán szótárakból adatolt 2. jelentés hibán alapul. (⊙) A *veternye* a 19. század végén székely nyelvjárási szóként létezett még.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 408; Kniezsa: SzlJsz. 556; TESz.; EWUng. • Vö. *iga*

vetkőzik **A:** 1372 u./ le *uetkeztettuen* [sz.] (JókK. 68); 1416 u./² le *vêtkežtètec* (MünchK. 52va); 1495 e. *vetkozæl* le (GuaryK. 87); 1574 *vetkežék* [▽] [? ✎] (RMKT. 4: 247); 1750–1771 *vetkőznek* ki (NySz.); 1788 le *vêtkežék* (NySz.); 1805 *vetkëzik* (NSz.); NYJ. *vetkőddzik* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'magán levő ruháit leveti | sich entkleiden' # (↑); **2.** [különféle igekötőkkel] 1531 'vmely tulajdonságát, szokását elhagyja | eine Gewohnheit ablegen, eine Eigenschaft abtun' (ÉrsK. 180); **3.** 1585 '⟨állat⟩ vedlik | sich häuten, haaren ⟨Tier⟩' (Cal. 1111); **4.** 1851 '⟨fal⟩ a vakolatot ledobja; kopik, málladozik | abblättern ⟨Verputz⟩; sich abtragen, abwittern' (NSz.); **5.** 1866 '⟨fa⟩ lombját hullatja | sich entlauben' (NSz.) **Sz:** ~tet 1372 u./ [sz.] (↑)

■ Származékszó. | (⊕) A →*vet* 'vet, dob, hajít' szóból keletkezett gyakorító-visszaható képzővel. A második szótagi *ë ~ ö* hangot tartalmazó változatok az eredetiek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vet*

vétó **A:** 1793 *Vetot* (NSz.); 1854 *Véto* (Heckenast: IdSzT.); 1877 *vétózsa* [sz.] (NSz.) **J:** 'megsemmisítő hatályú tiltakozás | Veto' **Sz:** ~z 1855 *vetozott* (BpHírlap 1855. aug. 27.: 6566); [főleg *meg~*] 1877 (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Veto*; ang. *veto*; fr. *veto*; stb.: 'vétó'. Modern értelemben az angolból terjedt el [< lat. *veto* 'megtiltom', az ókori Róma néptribunusának tiltószava]. (⇒) A magyarba a német és a francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

vetrece × **A:** 1544 *wetreezennek* [~n □] (OkI Sz.); 1572 *Vetrecenek* (OkI Sz.); 1785 *Vetrencze* (Nyr. 9: 73); 1805 *vetrëcze* (NSz.); 1832 *Vetrenyce* (Kreszn.); 1838 *Vetricze* (Tsz.); 1874

vètrèce (CzF.); NYJ. *veterce* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1544 'egy fajta gulyás-, ill. pörköltféle étel | Art Schmorfleisch od. Ragout' (↑); **2.** 1621 'sült szalonnaszelet | gebratene Speckschnitte' (Szeneci Molnár: Dict.)

■ Valószínűleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *jetrenica*, (R.) *jeternica*, *jeternice* 'májashurka', (R.) 'vagdalt máj, vagdalt hús stb.'; szln. *jetrnica* 'májashurka' [< szbhv. *jetra*, ill. szln. *jetra*: 'máj']. ⊕ A származtatást a szláv és a magyar szó eltérése akadályozza, mert a pirított máj megnevezése könnyen átültethető egy fajta dinsztelt marhahúsra. A szó eleji *v* magyarázata problémás; de vö. esetleg →*veternye*, itt a szó eleji *v* feltehetőleg egy analógiás hatásra vezethető vissza. A változatok keletkezéséhez a magánhangzó-kiesés és feltehetőleg a hangrendi kiegyenlítődés is hozzájárult. A szó belseji *n* ~ *ny*-es változatok tűnnek eredetinek. A *vetrece* alak eszerint valószínűleg egy téves hangtani visszafejlődés eredménye. A *vetrecen* változat hangátvetéssel keletkezett. A 2. jelentés fejlődési folyamata nem egészen világos, talán egy terminológiai tévedés szolgált alapul. ⊖ Kapcsolata a *vátra* 'tűzhely, tűzrakó hely; szénégető boksa, szenítőtér' (1613: Bakos F.: REL. 245) szóval nem meggyőző; ez a nyelvjárási szó a rom. *vatră* 'tűzrakó hely; tűzhely, kemencetűztér' szóból származik, amely a havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszava, a szlk. *vatra* 'pásztortűz' vagy az ukr. *ватпа* 'tűz; tűzhely' szóból.

📖 TESz.; Bakos F.: REL. 167, 245; EWUng. • Vö. *internál*

vevény → *vény*

vezekél [1] **A:** 1831 *Vezekelni* [sz.] (Nyr. 27: 348); 1835 *vezeklesz* (NSz.); 1844 *vezékeltetési* [sz.] (NSz.); 1874 *vezeklik* [□] (CzF.) **J: 1.** 1831 'sirat vmit; siránkozik vmi miatt | beweinen; wehklagen' (↑); **2.** 1831 ? 'önkéntes bűnhődést, önsanyargatásfélét vállal vmi vétek kiengeszteléséért, kiegyenlítéséért | eine Schuld sühnen' # (Szily: NyÚSz.), 1835 'ua.' (Tzs. *Büßen* a.)

■ Téves olvasat. | ⊕ A *veszékel* a →*veszék*-ből keletkezett. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, amely jajgató sírással, jajveszékeléssel járó vezeklés.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *veszék*

vezény → *vezényel*

vezényel [1] **A:** 1834/ *vezényleni* [sz.] (NSz.); 1849/ *vezényelt* (NSz.) **J: 1.** 1834/ 'vezet; vhova irányít | führen; lenken' (↑); **2.** 1848/ 'katonai egységet parancssal vezet; vezényszóval parancsol | kommandieren; befehlen' # (NSz.); **3.** 1852 'katonai parancssal vhova rendel | beordern, (hin)kommandieren' (NSz.); **4.** 1860 'erélyesen irányít | tatkräftig leiten' (NSz.); **5.** 1860 'zenét, előadást karmozdulatokkal irányít | dirigieren (Musik)' # (NSz.) **Sz: vezénylet** 1848/ *vezényletét* (NSz.)

vezény Δ **A:** 1848 *vezényével* (Nyr. 72: 160) **J: 1.** 1848 'vezénylés | Befehlsführung' (↑); **2.** [~szó] 1848 'vezénylő {szó} | Kommando-' (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád kiinduló eleme, a **vezényel** tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | ⊕ A szótő a →*vezér*, →*vezet* tövével azonos. A szóvég az igeképzőként értelmezett *-ényel*; vö. *igényel* (→*igény*), *merényel* (→*merény*) stb. A jelentések részben a →*vezet* jelentésén, részben a kölcsönös metaforikus fejlődésen alapulnak.

■ A **vezény** elvonás. | ⊕ A *vezényel* szóból lett elvonva; ma már csak 2. jelentésében él.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☹ Korábbi, régi szóalkotások ugyanerre a töre: *vezédes* 'parancsnok' (1786: NSz.); *vezéd* 'parancs' (1787: Nyr. 1: 97). ☹ Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vezér*, *vezet*

vezér A: 1372 u./ *vezerleny* [sz.] (JókK. 94); 1416 u./¹ *vèzère* (BécsiK. 233); 1535 k. ? *few wezyr* (Zay: Lánd. 38); 1552 *vezérli* [sz.] (Heltai: Dial. F7a); 1582 *viserlő* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ ? 'közösség, mozgalom előjárója, vezetője | Haupt, Führer' # (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (↑); 2. 1416 u./¹ 'hadsereg vezetője | Heerführer' # (↑); 3. 1416 u./² 'vezető, irányító személy | Anführer, Weiser' (MünchK. 21vb); 4. 1560 k. 'pásztor | Hirt' (GyöngySzt. 566.); 5. 1662 'csoportja élén haladó állat | Leittier' (NySz.); 6. 1717 'eketaliga része | Teil des Pflugkarrens' (MNy. 71: 382); 7. 1801 'elektromosságot vezető test | Elektrizitätsleiter' (NSz.); 8. 1859 'a legerősebb és a király után a legfontosabb sakkfigura; királynő | Hauptfigur im Schachspiel, Dame' (Nyr. 82: 433); 9. 1958 'vezérigazgató | Generaldirektor' (NSz.) **Sz:** ~el 1372 u./ [sz.] (↑) | ~lés 1517 *vezerlefe* (DomK. 31) | ~let 1757 *vezérletiből* (NSz.)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☹ A tőhöz vö. →*vezet* A szóvég -ér deverbális névszóképző; vö. *fűzér* (→*fűz*¹), →*tündér* stb. A legtöbb jelentés metaforikus úton fejlődött az eredeti 1. jelentésből. A 9. jelentés önállósulás a *vezérigazgató* (1876: NSz.) szóból. ☹ Nem tartozik ide: ? (R.) *vezér*, *vezir* 'miniszter <az iszlám országokban>' (1535 k.: Zay: Lánd. 38), *vezyrek* (1565: BudBLEv. 1: 18); ezek az oszm. *vezir* 'ua.' [< újperzsa *wazir* 'ua.' < arab *wazir* 'ua.'] szóból származnak.

📖 Kakuk: ÉIOsm. 414; TESz.; EWUng. • Vö. *vezényel*, *vezércikkely*, *vezet*

vezércikk → *vezércikkely*

vezércikkely Δ **A:** 1776–1821 *Vezér Czikkely* (NSz.); 1784 *vezértzikkelyek* (NSz.) **J:** 'újság első lapján közölt, időszerű kérdéseket tárgyaló, a szerkesztőség állásfoglalását tükröző újságcikk | Leitartikel'

vezércikk A: 1839 *vezércikk* (Hirnök 1839. dec. 30.: 608); 1841 *vezér cikkein* (NSz.); 1841 *vezércikkeiben* (NSz.) **J:** 'újság első lapján közölt, időszerű kérdéseket tárgyaló, a szerkesztőség állásfoglalását tükröző újságcikk | Leitartikel'

■ Német vagy angol mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☹ Vö. ném. *Leitartikel*; ang. *leading article*: 'vezető értekezés, cikk, hír egy újság első oldalán'. ☹ A magyarban: →*vezér* + →*cikkely*, ill. *cikk* összetételi tagokból keletkezett. A szó keletkezéséhez a régi nyelvben az éppúgy gyakori *vezér*- előtagot tartalmazó összetételek is hozzájárulhattak; vö. *vezérgyeplő* 'vezetéklo gyeplője' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); *vezércsillag* 'Sarkcsillag <a tájékozódáshoz>' (1645: NSz.); *vezérürü* (1797: NSz.); stb.

📖 Nyr. 75: 186, 458; TESz. *vezércikk* a.; EWUng. • Vö. *cikkely*, *vezér*

vezet A: 12. sz. vége/ *vezeffe* [*vezet* □] (HB.); 1416 u./¹ *vèzètvén* [sz.] (BécsiK. 14); 1568 *Vészeti* (NySz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'kalauzol, kísér | begleiten' # (↑); 2. 1372 u./ 'irányít, igazgat; vmit vezényel | führen, leiten; Leiter von etw sein, (an)führen' # (JókK. 102); 3. [*életet* ~] 1372 u./ '⟨helyes v. helytelen⟩ életmódot követ | einen (guten, schlechten usw.) Lebenswandel führen' (JókK. 125); 4. 1395 k. 'járművet hajt | lenken, führen ⟨Fahrzeug⟩' # (BesztSzj. 768.); 5. 1777/ 'vmit eredményez; vhoval visz | etw ergeben; führen ⟨Weg, Pfad usw.⟩' # (NSz.); 6. 1799 '⟨áramló anyagot⟩ terjedésében elősegít | strömendes Material leiten' # (NSz.); 7. 1838

'(sportban) versenyben, mérkőzésben, küzdelemben pillanatnyilag (a leg)jobb az eredménye, nyeresre áll | voranstehen <Sport>' (Bánhidi: Sportny.) **Sz:** ~ő 1395 k. zeker *vezethew* 'kocsihajtó vezetőúrú | Lenker' (BesztSzj. 768.) | ~ék 1510 k. *vezeteek* newe 'családnév | Familien- <Name>' (KrisztL. 2r); 1533 'kantáron kísér <lovat> | geleitet <Pferd>' (Murm. 460.); 1537 'vezetékű, rudasló | Handpferd' (KL. 147.); 1837 'vmit vezető cső | Leitung <Technik>' (Nyr. 12: 558)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.) *wiðe-* 'vezet'; md. (E.) *vet'a-*, (M.) *vät'e-* 'ua., vezet'; finn *vetä-* 'húz'; észt *veda-* 'vezet, irányít, húz, vonszol, vontat' [fgr. **βetä-* 'vezet, irányít, húz']. (≈) Megfelelői: av. *vad-*; óe. szl. *vesti*; stb.: 'vezet; megházasodik'. (⊕) A szóvég -t műveltető képző; vö. *emlet* (→*emik*), *tilt* (→*tiloszik*); stb.

📖 MSFOu. 151: 344; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 48; EWUng. • Vö. *vajda*, *vezényel*, *vezér*

vézna A: 1620 *vészna* (RMKT.XVII. 2: 140); 1792 *Vézne* (MNY. 71: 382); 1792 *vézna*, *Véznya* (Baróti Szabó: *KisdédSz. Satnya* a.) **J:** 1. 1620 'satnya, csenevész | verkümmert' (↑); 2. 1816 'szikár; sovány | hager, schwächig' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. jelentés metafora. (⊕) Ugor, ill. finnugor magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

viadukt A: 1837 *viaductusok* (Honművész 1837. aug. 27.: 547); 1844 *viaduct* (Nyr. 95: 365); 1885 *Viadukt* (MagyLex. 16: 9) **J:** 'völgyhíd | Viadukt'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Viadukt*; ang. *viaduct*; fr. *viaduc*; stb.: 'völgyhíd, viadukt'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *via* 'út' + *ductus* 'vezetés, irányítás' tagokból áll, az ang. *aqueduct* 'vízvezeték' < lat. *aquae ductus* 'ua.' analógiás hatására keletkezett]. (⇒⊕) A magyarba angol és német közvetítéssel került. (⊕) A (R.) *viaduktus* 'viadukt, völgyhíd' (1844: Nyr. 95: 365) szóhoz vö. lat. (k.) *viaductus* 'bejövő, kimenő út'.

📖 Nyr. 95: 365; TESz.; EWUng. • Vö. *dózse*, *konvoj*

viasz A: 1372 u./ *vyazt* (JókK. 141); 1416 u./¹ *viuz* (BécsiK. 46); 1513/ *Viask* (MNY. 80: 383); 1519 k. *výhíuz* (DebrK. 44); 1524 *wýzzabol* [?' *visz* □] (MNY. 13: 123); 1533 *vios* (Murm. 2559.); 1595 *Viacz* [szn.] (Oklsz.); 1822 *Viáfzoz* [sz.] (Wagner: *Phras. Ceratus* a.); NYJ. *éasz*, *iusz*, *viagz*, *viajsz* (ÚMTsz.); *vijaksz*, *vijassz* (MTsz.) **J:** 'könnyen olvadó és égő, képlékeny, zsíros fényű és tapintású szerves anyag | Wachs' # **Sz:** ~ol 1604 *Viofzolas* [sz.] (Szenczi Molnár: *Dict. Caeratura* a.)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vosak*, (Kaj) *vojsk*; szln. *vosek*, *vosk*, (N.), (R.) *vôjsk*: 'viasz' [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *wahs*; lett *vask*; stb.: 'ua.']. Vö. még óe. szl. *voskъ*; szlk. *vosk*; or. *bock*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyar szó egy szerbhorvát vagy szlovén, inetimologikus *j*-t tartalmazó változatából keletkezett. A *viasz* alak valószínűleg egy *viaszkgyertya* 'viaszgyertya' típusú összetett szóból a szóvégi *k* kiesésével jött létre.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 556; TESz.; EWUng. • Vö. *spanyol-*, *viksz*

vibrál A: 1815 *vibrál* (NSz.) **J:** 'rezeg, remeg, reszket | zittern, vibrieren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *vibrare* 'rezeg, vibrál; remeg, reszket' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. litv. *wýbur-iu* 'lenget, lóbál'; ném. (ófn.) *wipf* 'lendítés, lendület'; stb.]. (≈)

Megfelelői: ném. *vibrieren*; fr. *vibrer*; stb.: 'rezeg, remeg, vibrál'. (⊖) Idetartoznak: *vibráció* (1875/: NSz.); *vibrátor* (1950: NSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 68; EWUng. • Vö. *vikárius*

vicc **A:** 1799 *vittzet* (I.OK. 30: 263); 1810/ *vitzet* (NSz.) **J:** 1. 1799 'élc; tréfa | Witz; Scherz' (↑); 2. 1839 ? 'fortély, mesterség | Kniff, Kunst' (NSz.), 1878 'ua.' (NSz.); 3. 1845 'különös, meglepő, váratlan dolog | sonderbare, überraschende Sache' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1831 *vittzes* (Minerva 7/3: 655); 1835 *Witzeskedik* [sz.] (Kunoss: Gyal.) | ~**el** 1842 *witzeléshez* [sz.] (Jelenkor 1842. okt. 5.: 571); 1844 *vitzelők* [sz.] (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném., (au.) *Witz* 'vidám eset; tréfás szólás, móka', (R.) 'okosság, eszesség, leleményesség, ötletesség' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *witt* 'szellem, elme; tréfa, móka, vicc'; óész. germ. *vit* 'értelem, ész'; stb.]. (⊗) Megfelelői: szbhv. *vic*; le. *wic*; stb.: 'tréfa, móka, vicc'. (⊕) A 2., 3. jelentés elvonás az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *povedál*, *vizitáció*

vice-

~**császár** † **A:** 1470 *vice chafar* (SermDom. 2: 266) **J:** 'tiszttségviselő a császári udvarban | Stellvertreter eines Fürsten' | ~**plébános** † **A:** 1533 *Vice plebanus* (Murm. 2258.) **J:** 'lelkész helyettes | Stellvertreter eines Pfarrers' | ~**kapitány** † **A:** 1540 *Wyche Chapytan* (RMNy. 2/2: 37) **J:** 'a kapitány helyettese | Vizekapitän' | ~**ispán** † **A:** 1535 k. *wycze Ispanyēs* (Zay: Lánd. 16); 1725–1764/ *viczispány* (NSz.) **J:** 'alispán | Stellvertreter eines Verwaltungsbeamten' | ILYENEK MÉG: ~**püspök** 'a püspök helyettese | Stellvertreter eines Bischofs' (1585: Cal. 81); ~**bíró** 'a bíró helyettese, albíró | Stellvertreter eines Richters' (1604: MNy. 69: 238)

■ Részfordítás első tagja, latin jövevényszó. | (⊕) Az összetételek latin példáihoz vö. lat. (k.) *viceimperator* 'fejedelem helyettese', *viceplebanus* 'lelkész helyettese', *vicecomes* 'állami tisztviselő helyettese'; stb. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *plébános* (→*plébánia*). – Későbbi összetételek részfordítás, ill. német minta alapján: (R.) *viceháziúr* (1871: NSz.); (R.) *viceházmester* (1896/: NSz.). A (R.) *vice* 'helyettes' (1631: MNy. 61: 481), (R.) *vice* 'viceházmester' (1897: NSz.) elkülönülés az előbbi összetétel alapján.

📖 TESz., *vice* a. is; EWUng. • Vö. *császár*, *ispán*, *kapitány*, *plébánia*, *vikárius*

vicinális **A:** 1843 *vicinalis* (NemzetiU. 1843. ápr. 1.: 202); 1857/ *vicinalis* (NSz.); 1892 *viczinális* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1843 'összekötő <pl. út>, mellék <pl. út> | Ortsverbindungs- <zB. Straße>' (↑); 2. 1865 'szomszédos | nachbarlich, benachbart' (Babos: KözhSzt.) | <FN> 1896 'helyiérdekű vasút | Lokalbahn' (MNy. 63: 227)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (⊖) Lat. *vicinalis* 'szomszédos, szomszédi'; – vö. még ném. (R.) *vizinal* 'ua.; helyi'. A latinban a lat. *vicinus* 'szomszéd' szóból [< lat. *vicus* 'házcsoport, házsor']. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*brutális* stb. A 'szomszédos, szomszéd, határos' > 'szomszédos település' jelentésváltozás a németben mehetett végbe. A főnévi jelentések a *vicinális vasút* 'helyiérdekű vasút' (1891: Füredi: IdSz.) szó szerkezet alapján keletkezett, *vicinális vonat* 'ua.' (1894/: NSz.), nemzetközi minta alapján alkotott részfordítások; vö. ném. (R.) *vizinalbahn*; ol. *ferrovia vicinale*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *parókia*, *vecsin*, *vikárius*, *villa*²

viccsan → *viczog*

viczog × **A:** 1750 k. Rád *vitsog* (ItK. 12: 217); 1762 *viczógások* [sz.] (NSz.); 1787 *vitsogva* [sz.] (NSz.); 1807 k./ *viccszogó* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1750 k. 'vigyorog; kuncog | grinsen; kichern' (↑); **2.** 1841 'elválík, szétoszlik, széjjelmegy, szétnyílik | auseinandergehen, sich öffnen' (MTsz.); **3.** 1861 'acsarkodik, veszekedik | stänkern' (NSz.)

viccsan × **A:** 1792 *Vittsani* [ɔ: *Vittsanni*] [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1792 'kifeslik, kihasad | sich entfalten, einen Riß bekommen' (↑); **2.** 1815 k. 'vihog; vigyorog | kichern; grinsen' (Kassai: Bef. 165); **3.** 1836 'kivillan | hervorschimmern' (NSz.); **4.** 1863 'kificamodik | verrenkt werden' (Kriza [szerk.] Vadr. 523)

■ Onomatopoetikus szó. | ☞ A szótó a →*viczorodik* szócsalád tövével azonos; a *viczog* és *viccsan* is valószínűleg ennek a szócsaládnak az analógiájára keletkezett. A szóvég gyakorító és mozzanatos képző. Ugyanebből a töből keletkezett mozzanatos-műveltető képzővel: *viccsant* 'éles, magas hangot ad, egyet nyikkan' (1845: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viczorodik*

viczorít → *viczorodik*

viczorodik Δ **A:** 1575 meg *viczorodik* ... belê [▽] (NySz.) **J:** **1.** 1575 '⟨dühös ember, állat foga⟩ kivillan | hervorschimmern, fletschen ⟨Zähne eines wütenden Menschen od. Tieres⟩' (↑); **2.** 1748 '(el)vigyorodik | (auf)grinsen' (NySz.)

viczorít **A:** 1616 *viczorítására* [?] [sz.] (NySz.); NYJ. *viczirít* (MTsz.) **J:** **1.** 1616 '⟨dühében⟩ a fogát mutatja | die Zähne fletschen' (↑); **2.** 1807/ 'villant, villogtat | blinken, blitzen' (NSz.)

viczorog [1] **A:** 1713 *vitsorgó* [sz.] (NySz.); 1793 *vitsorognak* (NSz.) **J:** **1.** 1713 'nevetgél, vihog | kichern' (↑); **2.** 1777 '(meg)támad vkit, ellenségeskedik, acsarkodik; ⟨dühében⟩ a fogát mutatja | anfeinden; die Zähne fletschen' (NSz.); **3.** 1863 'nyikorog | knarren' (Kriza [szerk.] Vadr. 372)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ☞ Az -r gyakorító képzős relatív fő szorosan összefügg a →*vigyorog* szócsalád tövével. Az abszolút fő onomatopoetikus erederű és a →*viczog* szócsalád tövével azonos. Az eredeti funkciójához és az ezzel összefüggő szóhasadáshoz vö. →*vigyorog*. A szóvégek különféle igeképzők.

📖 MNy. 26: 131; Grétsy: Szóhas. 178; TESz. *viczorít* a.; EWUng. • Vö. *viczog*, *vigyorog*

viczorog → *viczorodik*

vidám → *vidul*

vidék **A:** 1372 u./ *vjdeknek* (OkI Sz.); 1416 u./¹ *vidéc* (BécsiK. 43); 1490 *vydik* (SzalkGl. 84.); 1672 *védékét* (NySz.); NYJ. *vigyik* (MTsz.); *viüdek* (MNy. 55: 51) **J:** **1.** 1372 u./ '⟨vmely országhoz, településhez viszonyítva⟩ más, idegen hely, terület | Gegend, Gebiet' # (↑); **2.** 1416 u./¹ 'tartomány, országrész | Landesteil' (BécsiK. 14); **3.** 1416 u./¹ ? 'a fővárostól v. vmely

nagyvárostól távolabb eső, a nagyvárosi életmódhoz nemigen igazodó terület, kisváros, település, falu | ländliches Gebiet, Kleinstadt, Dorf' # (BécsiK. 251), 1866 'ua.' (NSz.); **4.** 1416 u./² 'vmely helységnek, városnak a környéke | Umgebung einer Ortschaft' # (MünchK. 9ra); **5.** 1511/ 'idegen terület (egy településhez képest) | fremdes Gebiet (im Vergleich zu einer Siedlung)' (TörtTár 1903: 418); **6.** [jelzői értékben] 1584 'környéken levő; környékről származó | in der Umgebung seiend; aus der Umgebung stammend' (NytudÉrt. 88: 47); **7.** 1844/ 'vmely testrész tájéka | Gegend eines Körperteils' (NSz.) **Sz:** ~i 1511/ *vidéki* 'más helyről, területről származó | von einem anderen Ort stammend' (TörtTár 1903: 418); 1845/ 'nem a fővárosban lakó | nicht in der Hauptstadt wohnend' (NSz.) | ~ies 1842 *vidékiesen* (Regélő 1842. jún. 16.: 383); 1851 *vidékies* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó hangalakja alapján a szóvégi *k* esetleg névszóképző lehet, amely azonban nehezen bizonyítható. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1211 *Vidikes* [SZN.] (Oklsz.); 1227 *Videkus* [SZN.] (Oklsz.); 1291 *Wydekwelge* [HN.] (Oklsz.). (△) A → *vendég* szóból való magyarázata téves.

📖 TESz.; MNy. 74: 339; GPann. 2: 113; Hadrovics: UElsk. 535; EWUng.

videó A: 1955 *videofrekvenciás* (MTAMűszTOK. 16: 117); 1977 *videózás* [sz.] (Népművelés 1977. okt. 1.: 32); 1984 *videó* (Köznevelés 40/11: 14) **J:** <MN> 1955 'a képjeltovábbítást, a mágneses képfelvételt, ill. képsokszorosítást érintő, azzal kapcsolatos (technika, eljárás, eszköz stb.) | die magnetische Bildaufzeichnung bzw. -wiedergabe betreffend' (↑) | <FN> **1.** 1977 'videofelvétel | Videoaufzeichnung' (KépHang. 1961. febr. 1.: 19); **2.** 1984 'képmagnó | Videorekorder' (↑) **Sz:** ~zik 1977 *videózás* [sz.] (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Video-* 'mágneses képfelvételre vonatkozó', *Video* 'videomagnó, videó; videofelvétel'; ang., (am.) *video* 'televízió-, video-, televízió; videomagnó; videofelvétel'; fr. *vidéo* 'video-, videofelvétel'; stb. A televíziózás fejlődésével az amerikai angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *videre* 'lát' alapján]. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került át.

📖 Köznevelés 40/11: 14; MNy. 83: 357; EWUng. • Vö. *vizitáció*

vidít → *vidul*

vidra A: 1264 *Vidra* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 88); 1395 k. *vidra* (BesztSzj. 1078.) **J:** **1.** 1264 'a hódhoz hasonló, úszóhártyás, halevő ragadozó állat | Fischotter (*Lutra lutra*)' (↑); **2.** 1794 'ennek az állatnak a bundája, prémje | Fischotterpelz' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vidra*; szlk. *vydra*; or. *быдpa*; stb.: 'közönséges vidra' [indoeurópai eredetű; vö. óind. *udrás* 'vízi állat' < gör. *ὕδρα* 'vízisikló'; stb.].

📖 Kniezsa: SzlJsz. 557; TESz.; EWUng. • Vö. *hidra*, *vazelin*, *víz*, *vodka*, *vödör*

vidul A: 1372 u./ meg *výdoluan* [sz.] (JókK. 127); 1456 k. meg*vidula* (SermDom. 2: 12); 1708 *Vidúlok* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** **1.** 1372 u./ 'vidámmá válik, vidámodik; megújul | sich erheitern; sich erneuern' (↑); **2.** 1800–1803/ 'kitisztul (időjárás) | sich aufklären (Wetter)' (NSz.)

vidám A: 1416 u./³ meg *vidameha* [sz.] (AporK. 109); 1604 *vidam* (Szenczi Molnár: Dict. *Accinctus* a.) **J:** **1.** 1416 u./³ 'víg, jókedvű | froh, lustig' # (↑); **2.** 1585 'élénk, mozgalmas |

bewegt, rege' (Cal. 48) **Sz:** ~**ságos** 1456 k. *vidamfaghos* 'vidám, víg | fröhlich' (SermDom. 2: 758)

vidít A: 1456 k. megh *videjtja* (SermDom. 2: 279); 1470 meg *videtota* (SermDom. 2: 213); 1694 *vidítsd* (NySz.) **J:** [ma főleg *fel~*] 'vidámmá tesz, vidámít | erheitern'

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg származékszavak egy fiktív töből. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű és összefügghet a →*víg* tövével. Az értelmezés szerint a tövégi magánhangzó *i* lehetett. Az igék ebből a *vi-* töből *-dít*, ill. *-dul* igeképzővel keletkezettek. A *vidám* szóvégének alaktani felépítése bizonytalan. Számolni lehet azzal, hogy az igék a *vidám* alapján *-ul*, ill. *-ít* igeképzőkkel keletkeztek. ⊖ Idetartozik: *vidor* 'vidám' (1794: Nyr. 37: 402), ez tudatos szóalkotással jött létre a nyelvújítás korában a →*bátor*¹ analógiájára.

📖 TESz. *vidám* a.; EWUng. • Vö. *víg*

víg A: 1138/ *Wig* [szn.] (MNY. 32: 134); 1372 u./ *výg, vigy* (JókK. 18, 3) **J:** 'jókedvű | lustig' # **Sz: vigad** 1372 u./ *vygadna* 'örvend, örül | lustig sein, sich freuen' (JókK. 71); [*meg~*] 1372 u./ *megvígaduan* [sz.] 'megvigasztalódik | sich trösten' (JókK. 134) | **vigasság** 1372 u./ *vigafag* 'öröm | Freude' (JókK. 28) | **vigasságos** 1372 u./ *výgafagoft* (JókK. 20) | **vigadalom** 1416 u./² *vigadalmatocat* 'vigasz | Trost' (MünchK. 60vb) | **vigadolat** 1416 u./³ *vigadolattokra* 'táncos rendezvény | Lustbarkeit' (AporK. 114) | **vigadoz** 1495 e. *vigadoz* (GuaryK. 9) | ~**ság** 1526 *výgsagra* (MNY. 37: 204) | **vigalom** 1823 *vigalmiban* (Aurora 168); 1824 *vigalmakkal* (NSz.)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a →*vidul* szócsaládjával állhat összefüggésben. A tövégi magánhangzó eredetileg hosszú lehetett. A szóvégi -g deverbális névszóképzőnek látszik; vö. →*boldog*, →*részeg* stb. Néhány származékszó 'megvigasztalódik', ill. 'vigasztalás' jelentése a →*vigasztal* szócsalád hatását mutatják.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vidul, vigasztal*

vigály × A: 1790 *vigály* (MNY. 32: 187); 1790/ *vígály* (NSz.); 1827/ *vigáj* (NSz.) **J:** <MN> 1790 'ritkás, gyér | schütter, licht' (↑) | <FN> 1838 'ritkás vetés, erdő stb. | schütterer Saat, lichter Wald' (Tzs.)

vigályos × A: 1794/ *vigályos* (NSz.); 1815 k. *Vigálos* (Kassai: Bef. 154); 1872 *Vigájos* (Nyr. 1: 426) **J:** <MN> 1794/ 'ritkás, gyér | schütter, licht' (↑) | <FN> 1864 'ritkás vetés, erdő stb. | schütterer Saat, lichter Wald' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád. | ⊕ A *vigályos* a *vigály* szóból keletkezett -s melléknévképzővel. Mindkét szó főnévi jelentése önállósulásnak látszik a *vigály* (ill. *vigályos*) *erdő* szókapcsolatból jöhetett létre. ⊕ A →*híg* szó származékaként való magyarázata téves. ⊖ A nyelvújítási (R.) *vigályos* 'vidám' (1842: NSz.) és (R.) *vigály* 'vigalom' (1845: NSz.) nem tartoznak ide, ezek a →*víg* származékai.

📖 TESz.; EWUng.

vigályos → *vigály*

viganó Δ A: 1793/ *viganójokat* (NSz.); 1799 *Vigánó* (MNY. 3: 456); 1801/ *Biganóddal* (NSz.) **J:** 1. 1793/ 'empire stílusban készült női ruha; divatos női szoknya | Art kurzer Rock' (↑); 2. 1813 'női felsőkabát | Frauenkleid, Überrock für Frauen' (NSz.)

■ Köznevesülés egy olasz tulajdonnévből. | (△) Az olasz *Vigano* [szN.] szóból. Maria Medina Vigano (1769–1821) a bécsi olasz opera híres táncosnője volt. ??? A ruhadarab megnevezése abból ered, hogy divatja az említett táncosnőhöz köthető. (⊕) Nem tartoznak ide: (R.) *vigan* 'egy fajta felsőszoknya' (1800: ErdMúz. 1903: 505), (R.) *vigán* 'ua.' (1811: MNy. 11: 35) ezekhez vö. ang. *wigan* 'egy fajta pamutvászon'; fr. (R.) *vigogne* 'egy fajta durva szövet'; stb.; (R.) *vigony* 'egy fajta ruhaanyag' (1865: ErdMúz. 1903: 505); ehhez vö. ném. *Vigogne* 'zoknikötő gyapjúfonal' (R.) 'egy fajta gyapjú'; fr. *vigogne* 'egy fajta láma, ill. annak gyapja'; stb. Ezek egymással és még a *viganó*-val is keveredtek.

📖 MNy. 11: 456; TESz.; EWUng.

vigas → *vigasztal*

vigaszik → *vigasztal*

vigaszt → *vigasztal*

vigasztal **A:** 1372 u./ *vȳgaztalȳuala* (JókK. 102); 1755 *megvígasztalni* [sz.] (MNy. 37: 128) **J: 1.** 1372 u./ '(meg)gyógyít | heilen' (↑); **2.** 1372 u./ 'vkinek bánatát, szomorúságát enyhíteni igyekszik | trösten' # (JókK. 73); **3.** 1755 'kárpótol vkit | entschädigen' (↑) **Sz:** ~**ás** 1372 u. *vȳgaztalafarol* (JókK. 59) | ~**at** 1416 u./¹ *vigaztalaſtara* 'vigasz | Trost' (BécsiK. 258) | ~**tatik** 1456 k. *vighaztaltatik* 'vigaszban részesül | getröstet werden' (SermDom. 2: 453) | ~**ódik** 1791 *vigasztalódik* (NSz.)

vigaszik † **A:** 1372 u./ *meg Vȳgaſtat* [sz.] (JókK. 72); 1416 u./² *megvígazic* [▽] (MünchK. 14ra); 1832 *Vigaszik* (Kreszn.) **J:** 'meggyógyul | genesen' **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *vȳgazafat* ' | Genesen' (JókK. 60) | ~**hatatlan** 1456 k. *vigazhatatlanok* 'gyógyíthatatlan | unheilbar' (SermDom. 2: 488)

vigaszt † **A:** 1372 u./ *meg vigaſt* (JókK. 72); 1546 *vi(g)assza* [?♣] (NádLev. 124) **J: 1.** 1372 u./ 'meggyógyít | gesund machen' (↑); **2.** 1546 'vidít, vidámít | anheiteren' (↑) **Sz:** ~**ás** 1474 *vigaſtafara* 'gyógyítás | Heilen' (BirkK. 3)

vigas **A:** 1807 *Vigas* (NSz.); 1807 *Vigasztalan* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vigasztalás | Trost' #

■ A szócsalád valószínűsíthető alapja, a **vigaszt** származékszó. | (△) A →*víg* melléknévből jött létre -*szt* igeképzővel, amelynek általában deverbális igeképzői funkciója van; a denominális igeképzői funkcióhoz vö. azonban *hamvaszt* (→*hamu*), *lyukaszt* (→*lyuk*) stb.

■ A **vigasztal** származékszó. | (△) A *vigaszt*-ból keletkezett műveltető képzővel.

■ A **vigaszik** származékszó. | (△) A *vigaszt* mellett analógiásan jöhetett létre visszható -*ik* képzővel.

■ A **vigas** elvonás eredménye. | (△) Tudatos szóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szavak jelentései eredetileg a lelki vidámságra vonatkozhattak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *víg*

vigéc Δ **A:** 1881 *vigéczek* (Bereg 1881. nov. 13.: [2]); NYJ. *vigic* (ÚMTsz.) **J:** [jelzői használatban is] 'kereskedelmi utazó, ügynök | Handlungsreisender'

■ Jövevénytörz egy német szószerkezet alapján. | (≡) Vö. ném. *wie geht's?* 'hogyan van?; mi újság?'. A kifejezés az osztrák kereskedelmi utazók megnevezésére szolgált, akik így köszöntötték egymást. (⊕) Hasonló átvételhez vö. →*berdó*, →*kótyavetye* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gang*

vigília **A:** 1372 u./ *vygylyakra* (JókK. 155); 1787 *vigilliája* (NSz.); 1881 *vigiliája* (NSz.) **J:** 1. [többes számban is] 1372 u./ 'virrasztás; éjszakai könyörgés imája | Nachtwache; nächtliches Psalmodieren, Bittgebet(e)' (↑); 2. 1508 'előeste; esti mise az ünnep napja előtt | Vorabend; Abendgottesdienst vor einem Festtag' (DöbrK. 263); 3. 1787 'vigíliaének szövege | Text eines Vigiliengesanges' (↑); 4. 1822 'böjt ünnep előtti napon | Fasten am Vortag eines Festes' (NSz.)

■ Latin jövevénytörz. | (≡) Lat. *vigilia* 'virrasztás; éjszakai őrés', *vigiliae* [többes szám] 'egyházi éjszakai ünnep', (e.) *vigilia* 'őrés, őrzés; előünnep', *vigiliae* [többes szám] 'éjszakai könyörgés', (h.) *vigilia* 'ünnepnap előestéje' [< lat. *vigil* 'éber; éjjeliőr']. (≈) Megfelelői: ném. *Vigil* 'ünnep előestéje', *Vigilie* 'ua.; éjjeli őrszolgálat <az ókori római seregben>'; ang. *vigil* 'virrasztás; egyházi ünnep előnapja, ill. előestéje'; fr. *vigile* 'nőnem: egyházi ünnep előestéje; mise a temetés előtti napon', 'hímnem: éjszakai őr, éjjeli őrszolgálat parancsnoka <az ókori római seregben>'; stb. (⊕) A korábbi változatok szó belseji gy-s kiejtéséhez vö. →*angyal*, →*spongya* stb.; a g-s alakhoz vö. →*evangélium*, →*legenda* stb.

📖 EWUng. • Vö. *bakter, vegetál*

vigyáz **A:** 1372 u./ *vygyaznakuala* (JókK. 49); 1752 *végyszázással* [sz.] (Oklsz.); NYJ. *végyszáz* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'virraszt; virrasztva őrökdik | wachen; achten, aufpassen' (↑); 2. 1495 e. 'vmit figyelemmel kísér, vmire ügyel | auf etw achten, achtgeben' # (GuaryK. 113); 3. 1552 'vkit véd, őríz | behüten' # (Heltai: Dial. H6b); 4. 1566 'óvakodik, óvatosan cselekszik | sich vorsehen' # (NySz.) **Sz:** ~**ó** 1416 u./¹ *vigazo* <MN-I IGENÉV> (BécsiK. 136); 1527 'őr | Wächter' (ÉrdyK. 361) | ~**atta** 1416 u./² *vigazattoc* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 71ra) | ~**atlan** 1581 *vigyázatlanságok* [sz.] (Oklsz.) **R:** ~**z!** 1809 *Vigyázz!* 'figyelem felkeltésére' | aufgepasst!' (NSz.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Lu.) *viž-* 'tart; lát, megnéz; elhasznál, elpazarol (pénzt)'; votj. (Sz.) *vojž-* 'tart; megtart, megőriz, megóv, véd; megfigyel <szertartást>; bántik vmivel, kezel'; észt *viisa-* 'megles, titokban megfigyel', *viisu-* 'lesben áll, hallgatózik' [fgr. **βiśa-* 'lát, megnéz']. (⊕) A végződés -z gyakorító képző; vö. →*néz*, →*nyúz* stb. A 2. jelentés lehetett az eredeti; a jelentésfejlődéséhez vö. *figyelmez* (→*figyelem*), →*lát*; vö. még ném. *sehen* 'lát' : *sich vorsehen* 'óvakodik, vigyáz'; lat. *tueri* 'megnéz, lát; megőriz, megóv' stb.

📖 NytudÉrt. 38: 16; TESz.; MSzFE.; EWUng.

vigyor → *vigyorog*

vigyori → *vigyorog*

vigyorít → *vigyorog*

vigyorodik → *vigyorog*

vigyorog [1] **A:** 1508 *viğornak* vala (DöbrK. 444); 1518 k. *wygyorogwan* [sz.] (PeerK. 63) **J:** 1. 1508 ? 'vicsorog | die Zähne fletschen' (↑), 1518 k. 'ua.' (↑); 2. 1508 ? 'fogait mutogatva, gúnyosan v. ostobán nevet, mosolyog; vihog | grinsen; kichern' (↑), 1582 'ua.' (NySz.)

vigyor **A:** 1566 *vigyor* (NySz.); 1816 *Vidor* (Gyarmathi: Voc.) **J:** <FN> 1. 1566 'gyúnyos, csúfolódó megszólításként' | <als spottende Anrede>' (↑); 2. 1790/ 'hézag, rés, repedés | Fuge, Spalte' (NSz.); 3. 1830 'gúnyos v. ostoba, általában hangtalan nevetés | Gegrinse' (NSz.) | <MN> 1811 'vidám | lustig' (NSz.)

vigyorít × **A:** 1585 *vigioritom* (Cal. 925) **J:** 1. 1585 'száját széles mosolyra húzza | den Mund breit, zum Lächeln verziehen' (↑); 2. 1759 'vicsorít | die Zähne fletschen' (NSz.)

vigyorodik **A:** 1788 *vigyorodni* [sz.] (NSz.); 1874 *vigyorodik* [▽] (CzF.) **J:** [ma főleg *el-ik*] 'vigyorogni kezd | zu grinsen anfangen'

vigyori **A:** 1816 *vigyori* (Gyarmathi: Voc.) **J:** 'nevetős (személy) | grinsend (Person)'

■ A szócsalád alapjai, az igék relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) Az *r* gyakorító képzős relatív tő a →*vicsorodik* szócsaládjával függ szorosan össze. Az abszolút tő onomatopoetikus eredetű; a fogakat mutogató vicsorgás, ill. az ezzel együttjáró hang utánzására használták. A végződéses különféle igeképzők. Mivel ebben a szócsaládban a 'vigyorog' típusú jelentések, a →*vicsorodik* szócsaládban ezzel szemben a 'villogtatja a fogát' típusú jelentés van túlsúlyban, a két szócsalád közt szóhasadás ment végbe; vö. →*agyar* : →*acsarkodik*.

■ A **vigyor** elvonás eredménye. | (△) Az igékből lett elvonva; ma leginkább a főnévi 3. jelentésében használatos.

■ A **vigyori** származékszó. | (△) Az igék alapján keletkezett játszi szóalkotással *-i* (folyamatos) melléknévi igenévképzővel; vö. *zsugori* (→*zsugorog*).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Régi igék ugyanabból az abszolút töből mozzanatos és gyakorító képzővel: (R.) *viggyan* 'felvillan' (1820: Kreszn.); (R.) *vigyog* 'kuncog, vihog' (1832: Kreszn.).

📖 MNy. 26: 131; Grétsy: Szóhas. 178; TESz.; EWUng. • Vö. *vicsorodik*

viháncol → *vihog*

vihar **A:** 1643 *vihar* (Comenius: Jan. 10); 1826 *Víher* (TudGyűjt. 2: 45); 1838 *Vihér* (Tsz.); NYJ. *vihir* (MTsz.); *vijer* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1643 'erős szél | Sturm(wind)' # (↑); 2. 1831 'nagyfokú zavar, felfordulás | Aufruhr, Tumult' (NSz.); 3. 1840 'érzelmek heves kavargása v. kitörése | Gefühlsausbruch' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1825/ *viharos* (NSz.) | ~**zik** 1825 *viharozta* (Aurora 81)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vihar, vihor*, (Kaj) *viher*; szln. *vihar, viher*; szlk. *víchor*; or. *viuxopъ, viuxpъ*; stb.: 'forgószeél, vihar' [< szláv **vi-* 'fűj; fon'']. (≈) Megfelelői: rom. *vifor*; finn *vihuri*: 'forgószeél, vihar'. (△) Az első adat egyedülálló, ami arra utal, hogy a *vihar* kezdetben egy szűken határolt nyelvjárási szó lehetett. A nyelvújítás korában további elterjedés jellemzi, egészen az irodalmi nyelvig. A palatális változatok későbbi átvételek a szerb-horvátból (Kaj) vagy a szlovénból. A 2., 3. jelentés az irodalmi nyelvben keletkezett a ném. *Sturm* 'viharos szél, szélvész; zendülés, felfordulás, tumultus; heves izgalom; stb.' hatására.

viheder × **A:** 1793 *viadar* (NSz.); 1815 *viatarnak* (MNy. 50: 285); 1826 *vihetőr* (TudGyűjt. 2: 45); 1832 *Viheder* (TudGyűjt. 3: 81); 1854 *viheter* (NSz.); NYJ. *vijeter* (ÚMTsz.)
J: 1. 1793 'zivatar, vihar | Gewitter, Sturmwind' (↑); 2. 1859 'nagyfokú zavar, felfordulás | Aufruhr, Tumult' (NSz.); 3. 1870/ 'bányalég, sújtólég | Schlagwetter' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Vö. szbvhv. *vjetar*; szlk. *viator*; or. *βemep*; stb.: 'szél' [indoeurópai eredetű; vö. óind *vātas* 'ua.'; ír *feth* 'levegő'; stb., továbbá valószínűleg lat. *ventus*; gót *winds* stb.: 'szél'] (⊕) A szóföldrajz alapján több átadó nyelv jön szóba, főleg a szerbhorvát és a szlovák. 2. Szövegyülés eredménye. | (⊕) A →*vihar* és a →*zivatar* szavakból jött létre. A magyarázat mellett szólnak a veláris változatok, amelyek korábban palatális változatként voltak adatoltak. (⊖) (⊕) A két lehetőség azonban nem feltétlenül mond egymásnak ellent. Egyrészt azért, mert a változatok hangalakja az első származtatásnál is a →*vihar* és a →*zivatar* hatását mutatja; másfelől vö. az első származtatást a →*zivatar* szóval.

📖 Nyr. 46: 154; Kniezsa: SzlJsz. 780; TESz.; EWUng. • Vö. *vanna, vihar, vitorla, zivatar*

vihog **A:** 1581 *viagast* [sz.] (MNy. 68: 94); 1807 *Vihogni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808 *Vikogni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1581 'bántó, éles hangon nevet | kichern' # (↑); 2. 1809 '⟨ló⟩ örömeiben nyihog | wiehern' (NSz.)

vihorászik **A:** 1815 k. *vihorász* (Kassai: Bef. 155); 1962 *vihorászik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'vihog | kichern'

viháncol **A:** 1857 *ihánczoltak-vihánczoltak* (PNapló 1857. okt. 17.: [2]); 1858/ *vihánczolni* [sz.] (NSz.); 1886 *vihanczolással* [sz.] (NSz.) **J:** 'nevetgélve enyeleg, évődik | schäkern'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (⊕) Hasonló hangalakú, onomatopoetikus szavakhoz vö. →*vijjog*, →*vinnyog*, →*visít*. Az etimológiai összefüggés a *tő* és a szavak tövei közt nem kizárt, bár nem is bizonyítható. A végződés különböző (részben játszi) gyakorító képzők. A *viháncol* eredeti jelentése 'nevetgél, kuncog, vihog lehetett', amiből metonimikusan keletkezett az 'enyeleg, évődik'.

📖 TESz., *viháncol* a. is; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *ihog-vihog, vijjog, vinnyog, visít*

vihorászik → *vihog*

vijjog **A:** 1806 *vijjognak* (NSz.); 1817 *vijjong* (NSz.); 1825/ *vijjogtak* (NSz.); 1826 *vijogva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1806 '⟨madár⟩ éles hangon rikoltozik | schreien, kreischen ⟨Vogel⟩' (↑); 2. 1944 'fülsértő zajt ad ⟨sziréna, gránát stb.⟩ | ein sausesendes Geräusch hervorbringen ⟨Sirene, Granate usw.⟩' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A ragadozómadarak kiáltását utánzó szó; hasonló hangalakú, onomatopoetikus szóhoz vö. →*vihog*, →*vinnyog*, →*visít*. Az etimológiai összefüggés a *vijjog* töve és ezeknek a szavaknak a tövei közt nem kizárt, de nem is igazolható. Talán a →*vaj*², →*vív* szavakkal való etimológiai összefüggéssel is számolni lehet. A végződés -g gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből mozzanatos képzővel: (R.) *vijjan* 'hirtelen éles sikító hangot ad ki' (1864: NSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *vaj*², *vihog, vinnyog, visít, vív*

vikárius Δ **A:** 1372 u./ *vikarjufa* (JókK. 17); 1405 k. *vicaris* (SchlSzej. 501.); 1527 *vykarioffa* (ÉrdyK. 329); 1740 *Vikáriusának* (NSz.); 1863 *Vikáros* [szn.] (Kriza [szerk.] Vadr. 385) **J:** 'helyettes, főleg egyházi hivatalban | Stellvertreter, haupts. im kirchlichen Amt'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *vicarius* 'vki helyét elfoglaló', (h.) 'az egyházi hivatal helyettese' [< lat. *vicarius* 'vki vagy vmi helyét elfoglaló vagy kiegészítő' < lat. *vicis* 'váltás, csere, változatosság; válasz, viszonzás; oldal, hely; szerep stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *Vikar*; fr. *vicaire*; stb.: 'helyettes, vikárius'. (△) A szövegi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A *vikáris* változathoz vö. →*kalamáris*, a *vikáros* változathoz vö. *patikáros* (→*patika*)

EWUng. • Vö. *bükköny*, *vibrál*, *vice-*, *vicinális*, *vikend*, *vitéz*

vikend **A:** 1903 ? *week-end* (VasárnapiU. 1903. okt. 11.: 679); 1910 *week-end-re* (PNapló 1910. márc. 12.: 22); 1929 *wikend* (Radó: IdSz.); 1932 *vikend* (PHNyr. 222) **J:** 'hétvégi munkaszünet, hétvége | Wochenende' **Sz:** ~**ez(ik)** 1926 *vikendezőt* [sz.] 'a hétvégét üdüléssel, pihenéssel tölti | das Wochenende verbringen' (SzínháziÉ. 43: 43)

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *week-end* 'hétvége'; – vö. még ném. *Weekend* 'ua.'. Az angolban a *week* 'hét <fn>' + *end* 'vég, vége valaminek' összetétele. (≈) Megfelelői: fr. *week-end*; le. *weekend*; stb.: 'hétvége'.

TESz.; EWUng. • Vö. *vikárius*

viksz × **A:** 1813 *viksre* (NSz.); 1832 *avix* (NSz.); 1833 *Vikszos* [sz.] (NSz.); 1906/ *bikszos* [sz.] (NSz.); NYJ. *viszk* (ÚMTsz.) **J:** 'viaszos kenőcs <padló, cipő fényesítésére> | (Schuh)wichse'

vikszel × **A:** 1819 *vikszölt* [sz.] (MNY. 90: 374); 1864 „*vixolás*”-ában [sz.] (NSz.); 1916 *vikszelt* [sz.] (NSz.) **J:** 'cipőt, padlót fényesít | wichen <Fußboden, Schuh>'

■ Német (au.) jövevényszók. | (≡) Ném., (au.) *Wichse*, (B.) *wix*: 'tisztítószer cipőre, padlóra' | ném., (au.) *wichen* 'viaszszerű anyaggal dörzsöl és fényesít' [< ném. *Wachs* 'méhviasz']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *viks*, *viksati*; cseh (N.) *viks*, *viksovat*; stb.: 'cipőkrém, padlóviasz', 'viaszol, fényesít'. (△) A *biksz* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb. A *viszk* változat hangátvetéssel keletkezett. Nem teljesen kizárt, hogy a *vikszel* a német átvétel mellett esetleg a *viksz* származéka lehet. (↻) A (R.) *vikszkalap* 'egy fajta kalap' összetétel előtagja (1805: MNY. 90: 347) bizonyosan a ném. *Wichs* 'diákegyesület tagjának ünnepi öltözete' szóból származik.

Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *suviksz*, *viasz*

vikszel → *viksz*

világ **A:** 12. sz. vége/ *vilagbele* (HB.); 1309/ *Hulduualach* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 165); 1470 *velagban* (SermDom. 2: 356); NYJ. *vělag*, *vělag* (MTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'az emberi társadalom; a földi élet | die menschliche Gesellschaft; das irdische Leben' # (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'a földkerekség; világmindenség | Weltall; Welt, Erdreich' # (KT.); 3. 13. sz. közepe/ 'fény; világosság | Licht; Erleuchtung (auch abstr.)' (ÓMS.); 4. 1372 u./ 'létezés; a földi célokra irányuló élet | Dasein; weltliches Leben' # (JókK. 2); 5. 1787 ? 'földrész | Erdteil' (NSz.), 1801 'ua.' (NSz.); 6. 1791 'hasonló lények, dolgok stb. rendszere, köre, élmények, érzelmek

rendszere | Bereich' (NSz.); **7.** 1791/ 'kor | Zeitalter' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1275 *Vylagus* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 157) | ~**osság** 1372 u./ *výlagoffagara* (JókK. 2) | ~**i** 1372 u./ *ezvylagý* 'földi, nem mennyei | weltlich' (JókK. 2) | ~**osul** 1372 u./ *vilagoffolot* [sz.] 'átlát, megért vmit | sich erhellen' (JókK. 5) | ~**osít** 1372 u./ *výlagofohon* 'visszaadja a látását vkinek | Sehkraft geben' (JókK. 28) | ~**osulat** 1416 u./³ *vilagosolatom* 'megértése vminek | Erleuchtung (abstr.)' (AporK. 151) | ~**osítás** 1493 k. *wylagosyhthasáwal* 'világosságot gyújt (absztr.) | Klarmachen (abstr.)' (FestK. 79) | **fel-osodik** 1493 k. *fel wýlagosodeek* 'megjelenik (absztr.) | erscheinen (abstr.)' (FestK. 348) | ~**ít** 1508 *vilageha* (DöbrK. 126) | ~**talán** 1508 *velagtalansagocbol* [sz.] 'vak | blind' (NádK. 599) | ~**ol** 1621 *Vilagolni* [sz.] 'fénylik, világít | leuchten' (Szenczi Molnár: Dict.) | **fel-osodás** 1789 *fel-világosodás* '17–18. sz.-i eszmeáramlat | Aufklärung (Geistesbewegung im 17.–18. Jh.)' (NSz.) | ~**ias** 1826 *világiasan* 'profán | profan' (Minerva 2/9: 355)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (U.) *wolyâdo* 'tisza, világos; tisztaság, világosság'; ? md. (E.) *valdo*, (M.) *valda* 'világos, fényes'; finn *valkea* 'fehér, világos, fénylő; tűz, világító láng'; ? lp. (norv.) *viel'gâd* 'világos, halvány, fehér' [fgr. **balk3* 'világos, fehér, fénylő; világít, fénylik'; valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. (⊕) Az eredeti igenévszó igei értékű tagjához vö. *villámik* (→*villám*), *villan* (→*villog*) stb. A szó belseji **a* > m. (*i* >) *i* változáshoz vö. →*szil²*, →*szilaj*; az **lk* > m. *l* változáshoz vö. →*halad*, →*válik* stb. A végződés -*g* deverbális névszóképző; vö. →*csillag*, →*harag* stb. A magyarban a 2. jelentés az eredeti 3. jelentésből jöhetett létre szláv hatásra (vö. óe. szl. *svěť* 'fény; világ'); a jelentéshez vö. még óind *rókah* 'fény, világosság' : *lokáh* 'szabad hely; világmindenség; világ'. A további jelentésbeli kapcsolatokhoz vö. fr. *monde* 'világ; társasági szabályok; világi élet; stb.'; finn *olevainen* 'világmindenség' : *oleminen* 'jelenlét, létezés; stb.'. (⊖) A szó gyakran fordul elő a *szeme világa* 'látóképesség' (1527: ÉrdyK. 233) összetételben. (⊕) Más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

☞ NytudÉrt. 38: 20; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 92: 209; UEW. 555; EWUng. • Vö. *al⁻¹*, *fel⁻²*, *kül⁻*, *más⁻*, *túl⁻*, *világfi*, *villám*, *villog*, *virág*, *virrad*, *virul*

világfi Δ **A:** 1831 *világfi* (HasznMul. 8: 58) **J:** **1.** 1831 'világi ember | Mann nicht vom geistlichen Stande' (↑); **2.** 1836 'az élet anyagi javát élvező, előkelő társaságban forgó férfi | Lebemann' (NSz.) – De vö. 1752 *Világ Fia* 'világi ember | Mann nicht vom geistlichen Stande' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*világ* + *fi* (→*fiú*) tagokból; (birtokos jelzős, jelöletlen) alárendelés. Az elsődleges *világ fia* (↑) egy birtokos szerkezetből vált összetett szóvá; az összeolvadást a sokkal korábbi →*atyafi*, *hazafi* (→*hazafia*) stb. típusú szavak segíthették elő. (⊖) Egyéb megnevezések: (R.) *világférfiú* 'világfi; világi férfi' (1842: NSz.); (R.) *világférfi* 'ua.' (1843: NSz.); ezek valószínűleg német mintára alkotott tükörfordítások; vö. ném. *Weltmensch* 'ua.'. A kifejezést több nyelvben birtokos szerkezettel fejezik ki; vö. ang. *man of the world*; fr. *un homme du monde*; stb.: 'ua.', tkp. 'világi férfi'.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*, *világ*

villa¹ **A:** 1395 k. *villa* (BesztSzej. 483.); 1529 *wella* (Radvánszky: Csal. 2: 5); 1549 *wilat* (RMNy. 2/2: 67); 1643–1644 *vidla* (TörtTár 1883: 178); 1697 *véllával* (NySz.); NYJ. *vëlla* (MTsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'több ágú, hosszú nyelű munkaeszköz | Gabel (Arbeitsgerät mit Zinken und langem Stiel)' (↑); **2.** 1483 'több ágban végződő, szűrő jellegű evőeszköz | Gabel (Eßgerät)' # (OkISz.); **3.** 1585 'bitófa | Galgen' (Cal. 443); **4.** 1731 'a villához hasonló tárgy, eszköz stb. | gabelähn. Ding, Gerät' (MNY. 50: 500)

■ Szláv, valószínűleg szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. (N.) *vidla* 'villaág', *vidly* [többes szám] 'villa (munkaeszköz)'; – blg. *вила* 'ua.'; or. *вилы* [többes szám] 'ua.'; stb. ['görbe, ívelt,

ferde eszköz' jelentésben < szl. *vi- 'teker, csavar; fon']. (⊕) A szlovákból való származtatás mellett (s ezzel együtt a *vidla* változat eredetiségére) az a körülmény szól, hogy a szó az elsődleges 1. jelentésében a mezői gazdálkodás terminológiájához tartozik; vö. →*kazal*, →*petrence* stb. A *villa* alak ebben az esetben hasonulással keletkezett. Azonban a szó esetleg egy másik szlávból és eredetileg *vila* változatként kerülhetett a magyarba, a *vidla* változat egy későbbi, külön átvétel a szlovákból. A villát mint evőeszközt először Konstantinápolyban használták, onnan Itáliába került, ahonnan Mátyás király olasz kapcsolatai által Magyarországon is elterjedtté vált. A 3. jelentés a lat. *furca* 'villa; egy fajta büntetőeszköz, akasztófa' hatására keletkezett.

📖 NyK. 39: 51, 49: 352; Kniezsa: SzJIsz. 558; TESz.; EWUng. • Vö. *motolla*, *póka*, *venyige*, *vihar*, *vitla*

villa² A: 1806 *Villa* [ES. NEM M.] (NSz.); 1841 *villák* (NSz.) **J:** 1. 1806 ? 'kúria, vidéki lak, birtok; kertes, elegáns lakóház | Landhaus, Landsitz; Villa, Eigenheim' # (↑), 1841 'ua.' (↑); 2. 1835 ? 'major(ság) | Gehöft, Meierhof' (Kunoss: Gyal.), 1854 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *villa* 'kúria, majorság, vidéki birtok', (h.) 'vidéki ház'; vö. még lat. *villa urbana* 'ház a város közelében' [bizonytalan eredetű, feltehetőleg összefügg a lat. *vicus* 'helység, község, házcsoporthatóság, lakónegyed' szóval] (⊖) Megfelelői: ném. *Villa*; fr. *villa*; stb.: 'nagyobb, elegáns, szabadon álló kertes lakóház'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vicinális*

villám A: 1206/ *Willam* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 84); [1237–1240] ? *Výlyam* [SZN.] (PRT. 1: 786); 1519 k. *vellam* (DebrK. 42); 1813 *villamok* (NSz.) **J:** 1. 1206/ ? 'a természetben történő fény- és hangjelenségtől kísért, nagy erejű elektromos kisülés | Blitz' # (↑), 1519 k. 'ua.' (↑); 2. 1630 'villanás, felvillanó fény | Lichtblitz' (NySz.); 3. 1828/ 'szókapcsolatokban, enyhe szitokszóként' | 'in festen Verbindungen als mildes Fluchw.' (NSz.); 4. 1859/ 'elektromosság, villany | Elektrizität' (NSz.) **Sz:** ~os 1571 *vylamos* 'villámokkal teli | voller Blitze' (MNY. 5: 281); 1783 'elektromos | elektrisch' (NSz.); 1898 'villamoskocsi | Straßenbahnwagen' (NSz.)

villamik † A: 1372 u./ *výllamat* [sz.] (JókK. 138); 1416 u./¹ *villamo* [sz.] (BécsiK. 262); 1490 k. *vilamaσ* [sz.] (NagyvGl. 63.); 1495 e. *vellamafnac* [sz.] (GuaryK. 19); 1536 meg *výllamek* [▽] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'villámlik | blitzen' (↑); 2. 1416 u./¹ 'villog, ragyog | blinken, leuchten' (↑); 3. [meg~ik] 1536 'kivilágosodik, megvirrad | Tag werden' (↑); 4. 1552 'villámsebesen megy | blitzschnell eilen' (MNY. 5: 224) **Sz:** ~at 1372 u./ 'villám | Blitz' (↑) | ~ás 1405 k. *villamas* 'villám; villogás | Blitz; Blinken' (SchlSzj. 72.)

villamodik † A: 1416 u./¹ *vilamodat*, *villamodat* [sz.] (BécsiK. 146, 36); 1493 k. *wýllamodyeek* megh [▽] (FestK. 402); 1531 megh *velamodne* (ÉrsK. 361); 1585 meg *villámodás* [sz.] (Cal. 324) **J:** 1. 1416 u./¹ 'hajnalodik, virrad | Tag werden' (↑); 2. 1604 'villámlik | blitzen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1618 'ragyog, fénylik | blinken' (NySz.) **Sz:** ~at 1416 u./¹ 'hajnal | Frúhmorgen' (↑); 1416 u./¹ 'hajnalban | frúhmorgens' (BécsiK. 146)

villámlik A: 1533 *Vellamlik* [▽] (Murm. 227.); 1585 *Villamlök*, *villamlom* (Cal. 248 [o: 264]); 1768 *vilámlódot* [sz.] (NSz.); 1836 *Villáml* (NSz.); NYJ. *vëllámlik* (Nyatl. 607.); *villámol* (MTsz.); *vilánylik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1533 'villám keletkezik | es blizt' # (↑); 2. 1585 'ragyog, tündöklök | blinken' (↑); 3. 1767 'felvillan, feltűnik | aufleuchten' (NSz.); 4. 1768 'szem' indulattól villog | Blitze schleudern (Auge)' # (↑); 5. 1847 'eszébe jut, felötlik (gondolat) | durchfahren, durchblitzen (Gedanke)' (NSz.); 6. 1894 'villámként cikázik, suhan | blitzschnell fliegen' (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, a **villam** és a **villamik** származékszók egy finnugor eredetű töből. | (△) A tőhöz vö. →világ. A végződés -m deverbális névszóképző, -mik mozzanatos-visszaható képző; vö. →födém, folyamik (→folyik) stb. A szó belseji ll hangzóközi helyzetben bekövetkezett hangzónyúlás eredménye.

■ A **villamodik** származékszó. | (△) A villamik-ból keletkezett; vö. élemedik (→él¹), csavarodik (→csavar) stb.

■ A **villámlik** származékszó. | (△) Keletkezhetett a villám főnévből -l denominális igeképzővel, de a villamik igéből is mozzanatos-visszaható képzővel.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szócsalád tagjainak eredeti jelentése a tő 'villog, világít' jelentéséből származhat. A villamadat (↑) származék határozói jelentéséhez vö. →holnap, →tegnap stb. (⌘) A villám 4. jelentése, ill. a villámos származék 'elektromos' jelentése a nyelvújítás korában keletkezett.

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz.; Benkő: FiktI. 174; EWUng. • Vö. világ, villany

villamik → villám

villámlik → villám

villamodik → villám

villan → villog

villany A: 1831 villany (Szily: NyÚSz.); 1838–40 villam (MTTÉvk. 5: 399); 1843 vilany (Szily: NyÚSz.); 1890 villanszokratul (NSz.); NYJ. vėlany, villon (ÚMTsz.) J: 1. 1831 'villamos energia | Elektrizitát' # (↑); 2. 1837 'villám | Blitz' (NSz.); 3. 1839 'mágnes | Magnet' (NSz.); 4. 1855 'villanyvilágítás | elektrische Beleuchtung, Licht' # (NSz.); 5. 1874 'foszfor | Phosphor' (CzF.) Sz: ~os 1835 villanyos 'elektromos | elektrisch' (Tzs. Elektrisch a.); 1890/ 'villamosvasút, villamoskocsi | (elektrische) Straßenbahn' (NSz.) | **villamos** 1838–1840 villamos testben 'elektromos | elektrisch' (MTTÉvk. 5: 399); 1868 villamosokhoz ? 'városi, elektromos villamosvasút | elektrische Straßenbahn' (PNapló 1868. júl. 26.: [4]); 1890/ 'ua.' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →villám szócsalád kikövetkeztetett tövéből -ny, ill. -m névszóképzővel jött létre az -ny, ill. -m képzős szavak analógiájára; vö. →bizony, folyam (→folyik) stb. (⊂) A 2. jelentésben előfordul a villány 'villám' (1823: Koszorú 3: 34) is; ez ugyancsak tudatos szóalkotás ugyanabból a töből, amelyhez a képzőként értelmezett ány szóvég járult az ány végű szavak analógiájára; vö. átalány (→által), →talány stb.; vö. még villányos (1825: Minerva 6: 255). A villanyos és a villamos származékszók főnevesülését a villamos kocsi (1895: NSz.), villamos vasút (1901/: NSz.) típusú szószerkezetek befolyásolhatták. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 89: 22; TESz., villamos a. is; EWUng. • Vö. villám

villó → villog

villódzik → *villog*

villog A: 1519 k. *villagoc* [sz.] (DebrK. 264); 1608 *Világó* [sz.] (NySz.); 1664 *villogó* [sz.] (Gyöngyösi: ÖK. 1: 185); 1872 *vellogás* [sz.] (Nyr. 1: 424); NYJ. *vëllog* (MTsz.) J: 1. 1519 k. '(szem érzelemtől felélénkülve) ragyog, szikrázik | aufleuchten, Feuer sprühen (Auge)' # (↑); 2. 1604 'hirtelen felragyog; élénken csillog | blinken, glitzern' # (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1768 'villámlik | blitzen' (NSz.); 4. 1792 'ide-oda cikázik, mozog | blitzschnell sich hin und her bewegen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Lobogó* a.); 5. 1838 'ide-oda tekintget | hin- und herblicken' (Tsz.)

villó † A: 1792 *Villó* (NSz.); 1858 *viló* (NSz.) J: 1. 1792 'levegő | Luft' (↑); 2. 1828 'foszfor | Phosphor' (NSz.)

villan A: 1805 *villan* (NSz.); 1843 *Megvillanik* [□] (NSz.); NYJ. *vëllantó* [sz.] (MTsz.) J: 1. [főleg *fel~*] 1805 '(fény) hirtelen felragyog | (auf)blinken, (auf)blitzen' # (↑); 2. 1812 'eszébe ötlök vmi; felfigyel vmire | durch den Kopf schießen (Gedanke); auf etw aufmerksam werden' (NSz.); 3. 1815 'villámlik | blitzen' (NSz.); 4. 1820/ 'hirtelen) feltűnik | blitzschnell erscheinen, auftauchen' (NSz.); 5. 1824 'vhol hirtelen ott terem; siklik, repül | sich irgendwohin blitzschnell begeben; gleiten, fliegen' (NSz.); 6. [*fel~*, *meg~*] 1839 '(szem) hirtelen felragyog | aufleuchten (Auge)' # (NSz.)

villódzik A: 1851 *villogó* [sz.] (Ciszt. 7); 1854 *villózni* [sz.] (Ballagi M.: MNMSz.); 1857 *Villódzó* [sz.] (Ballagi M.: MNMSz.); 1874 *villódzik* [▽] (CzF.) J: 'villog, csillog | flimmern, blinken'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **villog** származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☹ A tőhöz vö. →*világ*. A végződés -g gyakorító képző.

■ A **villan** és **villódzik** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☹ Az -n mozzanatos képzővel, ill. -ódzik gyakorító-visszaható képzővel ellátott kikövetkeztetett töből jöttek létre. Ezek a nyelvújítás korában keletkeztek a →*csillog*, →*döcög* szócsalád, ill. a *hallgatódzik* (→*hallgat*), *rejtődik* (→*rejt*) stb. analógiájára.

■ A **villó** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☹ A nyelvújítás korában jött létre. ☹ Ez tkp. a tő -ó képzős főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. Ehhez a folyamatos melléknévi igenévhez vö. *villó* 'villámló, felvillanó' (1860: NSz.). Főnévként a kémiai szaknyelvben volt használatos. ☹ Idetartoznak, ugyanebből a töből: (R.) *villancsó* 'szentjánosbogár' (1585: Cal. 193); *villong* 'ragyog, villog, csillog' (1761: NSz.); stb.

☹ NytudÉrt. 30: 20; TESz.; NyK. 81: 238; Benkő: FiktI. 174; EWUng. • Vö. *világ*, *villong*, *virrad*, *virul*

villong A: 1474 *vilögafat* [sz.] (BirkK. 6); 1519 *villongafnak* [sz.] (CornK. 14); 1519 *wýrlongafokban* [sz.] (JordK. 274); 1562 *villangas* [sz.] (NySz.); 1632 *vilangó* [sz.] (MNY. 1: 413); 1643 *vironganac* (Comenius: Jan. 132); 1675 *vilyongó* [sz.] (MNY. 43: 292); 1683 *virgok* (MNY. 35: 51); 1717 e. *villogtam* (MNY. 43: 292); 1776 *virrognak* vala (NSz.); 1777 *virrongástól* [sz.] (NSz.); 1829 *virog* (NSz.) J: 1. 1474 'kötekedik; veszekedik, perlekedik | stänkern; zanken' (↑); 2. 1560 k. 'tusakodik, küzd | ringen, kämpfen' (↑); 3. 1717 e. 'nyugtalankodik | sich beunruhigen' (↑) Sz: ~ás 1474 (↑)

■ Belső keletkezésű, de keletkezés módja vitatott. | 1. Valószínűleg szóhasadás eredménye. | ☹ A →*villog* szóból egy szó belseji szervesen *n* beillesztésével. A jelentés keletkezése a dühös ember szemének csillogásával magyarázható. Az *l ~ r* váltakozáshoz vö. →*harisnya*, →*virág* stb. ☹ Valószínűleg idetartozik: 1456 k. *vilos* 'erős, szilárd' (SermDom. 1: 26); a →*villog*

tövéből keletkezhetett -s melléknévképzővel; vö. →*piros*, *tilos* (→*tiloszik*) stb.
2. Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A veszekedés kifejezésére. A végződés -ng gyakorító-mozzanatos képző. ⊖ Az esetleges onomatopoetikus rokonsághoz vö. *virđit* 'sír' (1794: NSz.), *virđit* 'rikácsol' (1881: Nyr. 10: 569).

📖 MNy. 35: 51; NytudÉrt. 38: 27; TESz., *virđit* a. is; EWUng. • Vö. *villog*, *virgonc*

vincellér **A:** 1396 *Winceler* [SZN.] (MNy. 63: 370); 1416 u./² *vincelèrecn*^c (MünchK. 27rb); 1568 *vinczlerkedik* [sz.] (NySz.); 1588 *venczelerkedig* [sz.] (MNy. 62: 355); 1603 *wintzlér* (NySz.); 1704–1712 *vinczellér* (NySz.) **J:** **1.** 1396 'a szőlő gondozásával megbízott (szakképzett) mezőgazdasági alkalmazott | Winzer' (↑); **2.** 1585 '(haszon)bérlő | Pächter' (Cal. 236); **3.** 1780 'egy fajta, a szőlőben kárt tevő bogár | Art Schädling des Weinstocks' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *vînziurl*, (baj.-osztr.) *weinzierl*, (h. kor. úfn.) *weincirel* – ném., (au.) *Winzer*: 'bort termelő, feldolgozó ember' [< lat. *vinitor* 'ua.' < lat. *vinum* 'bor']. ⊗ Megfelelői: szbhv. (Kaj) *vincerl*; cseh (R.) *vincour*; stb.: 'borosgazda, szőlősgazda, vincellér'. ⊕ A szó a közép-német közvetítésével kerülhetet a magyarba már a 12. sz.-ban. A *vincellér* alak egy hangátvetéssel és a szó belseji mássalhangzótörlődés feloldásával, ill. az -ér képző analógiás hatásával keletkezett foglalkozásnév. A 2., 3. jelentés metonímia. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. (N.) *vincelir*; rom. (N.) *vințeler*: 'borosgazda, szőlősgazda, vincellér'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bencés*, *góhér*, *moszt*, *vinkó*, *vinyetta*

vinkli **Δ A:** 1833 *Vinkli*hankli (NSz.); 1874 *vinkli* (Nyr. 3: 383) **J:** **1.** 1833 'szögmérő; derékszög | Winkelmaß; rechter Winkel' (↑); **2.** 1900 'zug, sarok | Ecke, abgelegene Stelle' (Lumtzer–Melich: DOLw. 262); **3.** 1930 '⟨labdarúgásban⟩ a kapu felső sarka | oberes Eck des Tores ⟨beim Fußballspiel⟩' (Zolnay–Gedényi); **4.** 1930 'szorult helyzet | bedrängte Lage' (Zolnay–Gedényi)

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném., (au.) *Winkel* 'két fal vagy egyenes által létrehozott szeglet' [< ném. (kfn.) *winken* 'bólint, inog, rezeg']. ⊗ A szó ma már csak az 1. jelentésében használatos különböző szaknyelvekben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vánkos*

vinkó **A:** 1646/ *vinkó* (NyK. 70: 406) **J:** '(rossz, savanyú) bor | (haupts. schlechter, saurer) Wein'

■ Nyugati szláv, valószínűleg szlovák jövevényszó. | ⊕ Szlk. *vínko*; – cseh *vínko*; le. *winko*: 'borocska' [< szláv **vino* 'bor']. ⊕ A szlovák eredetet mellett szól, hogy a hasonló jelentésű (N.) *drapák* 'újbor; löre' (1861: NyK. 70: 405) és a *burcsák* 'újbor, murci' (1889: MTsz.) a szlovákból származnak; vö. szlk. *drapák* 'egy fajta fogóeszköz; finom dohány', szlk. *burčák* 'újbor'. ⊗ A *vinkó* szónak ma tréfás-pejoratív hangzása van.

📖 NyK. 70: 405; TESz.; EWUng. • Vö. *venyige*, *vincellér*

vinyetta **A:** 1803 *vignettel* (MKurir 1803. ápr. 26.: 527); 1805/ *vignettje* (NSz.); 1809/ *vignette* (NSz.); 1814/ *vignéttel* (NSz.); 1835 *vinyett* (Kunoss: Gyal. *Vignette* a.); 1924 *vinyetta* (NSz.) **J:** **1.** 1803 'képszerű díszítés ⟨főleg címlapon⟩; címkép | graphische Verzierung ⟨haupts. auf Büchern⟩; Titelbild' (↑); **2.** 1865 'szőlőlevél | Weinblatt' (Babos: KözhSzt.); **3.** 1883 'címke, címjegy ⟨árun, könyvön, füzetén stb.⟩ | Etikett ⟨haupts. auf Waren⟩' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vignette*; ang. *vignette*; fr. *vignette*; ol. *vignetta*; stb.: 'grafikai díszítés, záródísz stb; címke'. A franciából terjedt el [< fr. (R.) *vignette* 'stilizált szőlővessző-díszítés (könyveken, levélpapíron stb.)' < fr. *vigne* 'szőlővessző, szőlőtőke']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került; a *vinyetta* változat esetleg olasz hatásra enged következtetni. (△) A szöveg *a* valószínűleg hanghelyettesítés eredménye; vö. →*blanketta*, →*paletta* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vincellér*

vinnye × **A**: [1093–1095] ? *uueihna* [HN.] (PRT. 1: 591); [1237–1240] ? *Vegne* [HN.] (PRT. 1: 776); 1318 ? *Vigne* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 557); 1520 *wjnnje* (MNY. 8: 230); 1570/ Kovács *Vinyiket* (MNY. 80: 383); 1805 *e./ vinnyóit* (I.OK. 30: 264); NYJ. *vinye* (MTsz.) **J**: 'kovácsműhely | Eisenschmiede'

■ Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *вигня* 'ércolvasztó', *видня* 'kovácsműhely', *вигне* 'a kovácsműhely előtere'; szbhv. *viganj* 'kovácsműhely'; szln. *vigenj* 'ua.; kémény'; cseh *výhně* 'kémény, füstelvezető cső'; szlk. *vyheň* 'kovácsműhely; kovácstűzhely' [az eredetéhez vö. szl. **ognь* 'tűz']. (≈) Megfelelője: cig. *viña*, *wigña* 'kovácsműhely; tűzhely'. (△) A régi helynevek is, amelyek szintén szláv névadáson alapulhatnak, (végső soron) ide tarotznak, mivel az ottani vaskohókról nevezték el őket. (⊙) Ma székely nyelvjárási szoként él.

📖 MNY. 39: 232; Kniezsa: SzlJsz. 781; TESz.; Györffy: ÁMTF. 2: 557; MNY. 86: 170; EWUng.

vinnyog **A**: 1634 *vinniognak* (NySz.); 1682 *hinyog* (CorpGr. 513); 1825 *hinnyagás* [sz.] (NSz.); 1863 *vannyogó* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 510); NYJ. *vénnnyogott* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1634 '(személy) nyög, nyüszít | stöhnen, wimmern (Person)' (↑); **2.** 1682 '(ló) nyihog | wiehern' (↑); **3.** 1759/ 'vihog, vihorászik; gúnyosan, vigyorog | kichern; spöttisch grinsen' (↑); **4.** 1764 '(állat, főleg kutya) nyüszítget | winseln (haupts. Hund)' (NSz.); **5.** 1886 '(hó) csikorog | knirschen (Schnee)' (NSz.); **6.** 1890 '(tárgy, eszköz) éles, magas, csörömpölő hangot ad | hochen, schrillen od. rasselnden Laut hören lassen (Gegenstand, Gerät)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Hasonló hangalakú, onomatopoetikus szóhoz vö. →*vihog*, →*vijjog*, →*visít*. A *vinnyog* töve és az előző szavak tövei közti etimológiai összefüggés nem kizárt, de nem is bizonyítható. A fő azonban etimológiailag összefügg a →*vernyog* szócsaládjának tövével. A végződés -g gyakorító képző. Ma főleg a 4. jelentésében használatos.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 56; EWUng. • Vö. *vernyog*, *vihog*, *vijjog*, *visít*

viola **A**: 1082/ *Vyola* abbatifla [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200927); 1276 *Viola* [?] [SZN.] (Nyr. 46: 88); 1346 *Býola* [SZN.] (MNY. 11: 328); 1395 k. *viola* (BesztSzj. 427.); 1578 *violyánac* (NySz.); 1583 *vióla* (Gombocz E.: BotTört. 133); 1643/ *Vivola* (NySz.); 1753 *vijóla* (NSz.); 1794 *vilója* (NSz.); 1865 *Violla* (NSz.); NYJ. *vihola* (MTsz.); *viluja* (Bálint: SzegSz.) **J**: **1.** 1276 ? 'egy fajta, különféle színű, illatos kerti virág | Levkoje (Matthiola incana)' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); **2.** [~m] 1770/ '(kedveskedő megszólításként) szerelmesem, kedvesem | mein Liebchen (als liebkosende Anrede)' (NSz.); **3.** 1787 'ibolya | Veilchen' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *viola* 'ibolya; ibolyakék; különböző fajta nyári ibolya' [bizonytalan eredetű, esetleg egy földközi-tengeri nyelvből, talán a gör. *ἰὼν* 'ibolya' szóból származik]. (≈) Megfelelői: ném. *Viole*; ol. *viola*; stb.: 'ua.'. (△) A 2. jelentéshez vö. →*rózsa* stb. A 3. jelentésben a szóhasadással létrejött →*ibolya* kiszorította.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cselló*, *jód*

vípera **A:** 1495 e. *vípera* (GuaryK. 24); 1577 k. *vípera* (OrvK. 224); 1898 *vípera* (Rell: LatSz. 54) **J:** 1. 1495 e. 'egy fajta mérges kígyó | Viper (Vipera berus)' # (↑); 2. 1825 'gonoszkodó, áskálódó nőszemély | boshafte, ränkesüchtiges Weib' (NSz.); 3. 1998 'kihúzható teleszkópos fémbot | ausziehbarer metallener Knüppel' (Kurír 1998. márc. 31. (reggeli kiadás): 10)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *vípera* 'vípera; kígyó <szitokszóként>' [< lat. **vivi-pera*, **vivo-pera* tkp. 'elevenszülő'; vö. még lat. *vivus* 'élő, eleven' és *parere* 'szül, világra hoz'; a megnevezés alapja, hogy a viperák ivadékai rögtön a tojásrakás után kimásznak a tojásból]. ⊕ Megfelelői: ném. *Viper*; fr. *vipère*; stb.: 'vípera <átvitt értelemben is>'. ⊕ Az átvitt értelmű szóhasználatához vö. →*áspis*, →*fúria* stb. A 3. jelentés metaforikusan keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elparentál*, *vívát*

virág **A:** 1237 *Vyragus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 13. sz. közepe/ *viragnac* *uiraga* (ÓMS.); 1470 *veragos* [sz.] (SermDom. 2: 127); NYJ. *vérág* (MTsz.); *vérágós* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1237 ? 'virágzó növény; növénynek szaporodás céljára módosult hajtása | blühende Pflanze, Blume; Blüte' # (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (↑); 2. 1490 k. 'szép leány; <megszólításban> kedvesem | schönes Mädchen; Liebchen <als Anrede>' (MNY. 25: 90); 3. [főleg E/3. személyjellel] 1506 'vminek legértékesebb, legszebb része; vkinek, vminek legerőteljesebb állapota | das Beste; schönster Zustand' (WinklK. 247); 4. 1545 'virág alakú díszítőelem | Blütenmuster' (Oklsz.); 5. 1641 'bor felszínén képződött, fehéres gombákból álló hártya | Kahm' (NySz.); 6. 1879 'fehér folt (bőrön, körmön, állat szőrén) | weißer Fleck <am Nagel, an der Haut, am Haar der Tiere>' (Nyr. 8: 327) **Sz:** ~**os** 1237 [szN.] (↑) | ~(**o**)**zik** 1416 u.¹ *viragoz* 'virágot bont, virágban áll | blühen' (BécsiK. 200) | ~**oz** 1585 *virágzás* [sz.] 'virággal díszít | mit Blumen zieren' (Cal. 74)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A *világ* főnévből keletkezett szó belseji *l ~ r* váltakozással; vö. *halánték* (→*halánk*), →*villong* stb. A 'fény' > 'ragyogás, csillogás' > 'virág' jelentésváltozáshoz vö. gör. *ἄνθος* 'fény, ragyogás, csillogás; virág'. A szóhasadás az ősmagyar korban mehetett végbe. A *virág* szó eredetileg a fák virágzására utalt, eredeti jelentése 'világító, fényes jelenség' lehetett, amiből a 'virágzás', 'virágzat' > 'virág' jelentés kialakult. A 2. jelentés metafora; a 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. Az 5. jelentéshez vö. gör. *ἄνθος οἶνον*; lat. *flos vini* 'penész, pimpó'; ez utóbbi alapján tükörjelentéssel is számolhatunk, de valószínűbb, hogy csak szemléletbeli azonosságról van szó. ⊕ Idetartozik: *virány* 'virág' (1805/: Kazinczy: Lev. 3: 442), 'mező' (1808: Szily: NyÚSz.), 'a virágzás ideje; virágkor' (1814: NSz.), 'frissesség, üdeség; virulás' (1844: NSz.); ez a származékszó tudatos szóalkotás a *virág* kikövetkeztetett tövéből.

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz., *virány* a. is; EWUng. • Vö. *bor-*, *búzavirág*, *gyöngy-*, *napraforgó*, *nebáncsvirág*, *szákszorszép*, *tiszavirág*, *világ*, *virág-*

virág-

I. ~vasárnap **A:** 1506 *veragh vasárnap* (WinklK. 141) **J:** 'a keresztény húsvét előtti vasárnap | Palmsonntag' | ~**szombat** † **A:** 1512 k. *verag zombatig* (WeszprK. 9) **J:** 'virágvasárnap előtti szombat | Samstag vor dem Palmsonntag' | ~**szerda** † **A:** 1515 *Viragh zeredan* (RMNy. 2/2: 13) **J:** 'virágvasárnap előtti v. virágvasárnap utáni szerda | Mittwoch vor od. nach dem Palmsonntag' | ~**hét** † **A:** 1580 *virághétben* (MNY. 64: 232) **J:** 'virágvasárnap előtti v. virágvasárnap utáni hét | Woche vor od. nach dem Palmsonntag' | ILYENEK MÉG: ~**kedd** 'virágvasárnap előtti v. utáni kedd | Dienstag vor od. nach dem Palmsonntag' (1527: ÉrdyK.

134); ~**csütörtök** 'virágvasárnap előtti v. utáni csütörtök | Donnerstag vor od. nach dem Palmsonntag' (1606: NytudÉrt. 92: 211)

II. ~ének A: 1541 *virāg inekében* (Sylvester: ÚT. 2: [164]) **J:** 'régi magyar szerelmi dal | altes ungarisches Liebeslied' | ~**kor A:** 17. sz. *virágkoromban* (Thaly: VÉ. 2: 174) **J:** 'vminek, vkinek életében, fejlődésében a legszebb, eredményekben leggazdagabb időszak | Blütezeit, Glanzperiode' | ~**nyelv A:** 1833 *Virágn nyelv* (HazKülfTud. 1833. nov. 6.: [2]) **J:** 1. 1833 'szerelmi közlésnek vmely virággal v. nevével való kifejezése | sprachlicher Ausdruck der Liebe durch Blumen od. Blumennamen' (↑); 2. 1846 'óvatosságból, tapintatból használt jelképes kifejezés mód | bildliche, nicht konkrete Ausdrucksweise' (NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*virág* főnévvel. | (△) Az 1. csoportban a *virágvasárnap* déli szláv vagy nyugati szláv mintájú tükörfordítás; vö. szbhv. *Cvetna nedelja*; szln. *cvetna nedelja*; szlk. *Kvetná nedel'a*; le. *Kwietna niedziela*: 'virágvasárnap'. A többi tag a magyarban a *virágvasárnap* analógiájára alakult ki, de közvetlen szláv megfelelőik is vannak: óe. szl. *sobota cvetna* 'virágvasárnap előtti szombat'; szbhv. *cvetni petek* 'virágvasárnap előtti péntek'; stb. – A 2. csoport összetételeinek előtagja jelzői értékű. A *virágének* egy vers vagy dal, amelyben a szeretett személyt különböző virágnevekkel illetik. A *virágkor* szóban a *virág* 'virágzás' jelentésben áll, és a fejlődés csúcspontját jelöli; hasonlóak más nyelvekben is vannak: ném. *Blütezeit*; ol. *epoca di fioritura*; stb.: 'fénykor, virágkor'. – A *virágn nyelv* tükörfordítás a ném. *Blumensprache* 'a közlés virágokkal való kifejezése' alapján. Hasonló megnevezések más nyelvekben: ang. *language of flowers*; fr. *langage des fleurs*; stb.: 'ua.'. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz., *virágének* a. is, *virágkor* a. is, *virágn nyelv* a. is; EWUng. • Vö. *ének*, *hét*², *kor*, *nyelv*, *szerda*, *szombat*, *vasárnap*, *virág*

vircsaft Δ **A:** 1635 *Birtsoftot* (MNy. 90: 374); 1664 *virttschaftra* (Horváth M.: NEL.); 1902/ lógó-*vircsaft* (NSz.) **J:** 1. 1635 'lakoma, vendéglátás | Gasterei' (↑); 2. 1902/ 'rendetlenség | Unordnung' (↑); 3. 1926 'rendetlen, tervszerűtlen' gazdálkodás, tevékenység | unordentliche, unplanmäßige Wirtschaft, Tätigkeit' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Wirtschaft* 'tervszerű tevékenység; háztartás; vendéglő, étterem; rendszertelen munka, összevisszaság, zűrzavar' [< ném. *Wirt* 'vendéglátó, házigazda, vendéglős']. – Az első adat bajor-osztrák közvetítésre utal →*bognár*, →*bükköny*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sáfár*

virgács **A:** 1704 *virgást* (MNy. 46: 84); 1793 *virgászal* (NSz.); 1838 *Virgács* (Tzs.); NYJ. *virgáncs* (MTsz.) **J:** 1. 1704 'fenyítésre való vesszőnyaláb | Geißelrute' # (↑); 2. 1794 '(meg)vesszőzés | Geißelung' (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1808 *Virgásolni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *virga*, *virgas* [többes szám, tárgyeset] 'vessző, pálca, vesszőnyaláb, vesszőköteg' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind. *vēškāh* 'fojtóhurok'; óész. germ. *visk* 'szalma- vagy nádkéve, szalmacsutak'; stb.]. Vö. még (az iskolai latinból): lat. *accipies virgas* 'vesszőcsapást kapsz', *impigne nebuloni duodecim virgas!* 'adj a csirkefogónak 12 vesszőcsapást!'. (△) A magyar a többes tárgyesetű alakot vette át. A szóvégi *s* > *cs* affrikálódásához vö. →*grádics*; a fenyítőeszköz megnevezésében azonban a →*korbács* szó hatásával is számolni kell. A (N.) változatok szó belseji *n*-jéhez vö. →*bakancs*, →*bogáncs* stb. (◡) A (R.) *virga* 'vessző, pálca' (1577 k.: OrvK. 311) a latin egyes szám átvétele. (△⇒) A magyarból: szbhv. *virgaz* 'virgács; vesszőcsapás'.

📖 TESz.; NyK. 84: 252; ArNy. 64; EWUng. • Vö. *partvis*, *virginál*

virginál <NSZ> † **A:** 1518 k. *virginaalth* (SándK. 17) **J:** 'egy fajta spinétszerű hangszer | Art Spinett'

virginál <IGE> † **A:** 1591 *Virginalt* (MNY. 62: 355) **J:** 'egy fajta (spinétszerű, cimbalomszerű) hangszeren játszik | auf einer Art Zimbel spielen'

■ A szócsalád alapja, a névszó német jövevényszó. | ⊕ Ném. (R.) *virginal*, *virginalinstrument* 'egy fajta spinét' [< ang. (R.) *virginal* 'ua.']. Végső soron a lat. *virginalis* 'szűzies; a lányokkal kapcsolatos' szóra megy vissza, de a megnevezés alapja tisztázatlan. Megfelelői: fr. (kfr.) *virginal*; ol. *virginale*; stb.: 'egy fajta spinét'.

■ A **virginál** ige szófajtváltás eredménye. | ⊕ A szó igei használatának alapja az igeképzőként értelmezett szóvégi *l*; vö. →*ábráz*, →*gyámol* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A (R.) *virgina* 'egy fajta cintányér' (1591: MNY. 62: 355) elvonással jött létre a *virginál* igéből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *virgács*

virgonc **A:** 1621 *Virgontz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1668 *virganczok* (NySz.) **J:** 'élénk, vidám | munter, lebhaft' #

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A *virog* ~ *virrog* (→*villong*) szóból játszi névszóképzővel; hasonló képzési módhoz vö. →*lafanc*, →*lobonc* stb. Az eredeti jelentés 'nyugtalan <személy>' lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *villong*

virics † **A:** 1395 k. *virích*, *verech* (BesztSzj. 825., 827.); 1708 *Virits* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1395 k. 'sörcefre; maláta | Bierwürze; Malz' (↑); 2. 1604 'a meglékelt, meghasított fából, főleg nyírfából kifolyó nedv | Birkensaft' (Szenczi Molnár: Dict. *Hydródes* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.), (kor. úfn.) *wirz* 'ételízesítő, fűszer; mézsörcefre; sörcefre' [< ném. (kfn.) *wurz* 'növény, gyógynövény, gyökér']. ⊕ A szóvégi *cs*-hez vö. →*akác* : *agacs*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *radikalizmus*, *reték*

virít → *virul*

virrad **A:** 1372 u./ *výradolan* [R.] (JókK. 26); 1506 *verrad* *vala* (WinklK. 229); 1526 *wýrrattanak* [d-t] [sz.] (SzékK. 75); 1533 Meg *verad* (Murm. 173.); 1566 *virradóra* [R.] (Heltai: Fab. 186); 1608 *Vérrataîg* [d-t] [sz.] (NySz.); 1815 k. *Virhad* (Kassai: Bef. 159); 1838 *Virjad* (Tsz.); 1863 *virnyad* (Kriza [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *věrad*, *věrad* (MTsz.); *virjadik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'világosodni kezd (napfelkelte előtt) | der Morgen dämmert, der Morgen bricht an' # (↑); 2. 1551 ? 'ébred | erwachen' (NySz.), 1662/ 'ua.' (NySz.); 3. [vmire ~] 1758 'vmi vkinek osztályrészül jut | etw jmdm bevorstehen' (NSz.); 4. 1769 '(jobb korszak) kezdődik | kommen (bessere Zeit)' (NSz.); 5. 1806 'megnyilvánul | sich äußern' (NSz.); 6. 1818 'kipirul | röten' (NSz.) **Sz:** ~**t**- [birtokos személyjellel] 1526 '(a nap) pirkadat(a) | Morgendämmerung' (↑) | ~**at** 1808 *Virradat* (Sándor I.: Toldalék) **R:** ~**ólan** 1372 u./ 'hajnalban | bei Tagesanbruch' (↑) | ~**óra** 1566 'ua.' (↑)

virraszt **A:** 1432 *Virrazto* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1447 *Virasto* [sz.] [szN.] (MNY. 9: 133); 1522 *Weraztho* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1536 *wýrraztwan* [sz.] (NySz.); 1565 *verraztóba* [sz.]

(NySz.); 1608 *vérrasztó* [sz.] (NySz.); NYJ. *vérasztó*, *virasztó* [sz.]; *vérnyaszt* (MTsz.); *virjasztanak* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1432 'éjszakai őrséget áll; ébren maradva vkit, vmit őriz | Nachtwache halten; wachen' (↑); 2. 1628 ? 'az éjszakát ébren tölti | aufbleiben, aufsein' # (NySz.), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Virradni* a.); 3. [napot fel~] 1683 '⟨napot⟩ elérkezni enged | anbrechen lassen (Tag)' (Thaly: *Adal.* I: 171); 4. 1757 'ragyogtat, világít | leuchten' (NSz.); 5. 1759 'felébreszt | wecken' (NSz.) **Sz:** ~6 1432 [szn.] (↑); 1508 *virraztook* '(éjjeli)őr | Nachtwache' (DöbrK. 475)

virrogat × **A:** 1636 *verragatást* [sz.] (NySz.); 1767 *virogatott* (NSz.); 1778 *Virrogatni* [sz.] (NSz.); 1792 *virragatásokkal* [sz.] (NSz.); NYJ. *vérogatás* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'virraszt | wachen'

■ A szócsalád alapjai, a **virrad**, **virraszt** származékszavak egy finnugor eredetű töből. | (≡) A szótő a →*világ*, →*villong* stb. tövével függ össze, mint szóhasadással keletkezett párhuzamos alakok, és azonos a →*virul* szóval. Az *l* ~ *r* hangcseréhez vö. →*virág*. A végződéses -*d* gyakorító-kezdő képző, ill. -*sz*t műveltető képző. Az igék megőrizték a tő eredeti 'világít, fénylik' jelentését; eredetileg a napfény feltűnésére utalhatott. Hasonló szemlélethez vö. *pirul* (→*pirít*) : →*pirkad*; lat. *lux* 'fény' : *lucescit* 'beköszönt a reggel' stb. A későbbi 'felébred, örködik, figyel' jelentések analogikusan alakultak ki.

■ A **virrogat** származékszó. | (△) Későbbi származék a korábbi -*gat* gyakorító képzős igék alapján; vö. →*ereget*, *támogat* (→*támad*).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *virradólan* (↑), *virradóra* (↑) megszilárdult ragos alakulatok -*lan* határozóraggal, ill. -*ra* szublatívuszraggal keletkeztek az önállóan nem adatolt *virradó* 'virradat, hajnal' származékszóból, ami a *virrad* folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. (⊖) Idetartoznak: *virratás* 'őrség, őrszolgálat' (1536: Pesti: NTest. 116a); *virradtig* 'hajnalig, napkelteig' (1553/ (Tinódi: *Cronica* E1/a). (△) Más, a finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz.; UEW. 559; EWUng. • Vö. *világ*, *villog*, *virul*

virraszt → *virrad*

virrogat → *virrad*

virslí **A:** 1803 *Virstléznek* [sz.] (NSz.); 1810 *virslit* (NSz.); 1846 *virstlis* [sz.] (NSz.); 1851 *würstlis* [sz.] (MNY. 71: 382); 1866 *birslinek* (NSz.); NYJ. *bérsli*, *bⁱ ézsli* (ÚMTsz.); *virsi* (MTsz.) **J:** 'darálthúsból készült, vékony bélbe töltött kolbászforma húсару | Würstchen' #

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Würstel*, *Würschtel*, (T.) *wirstl*: 'virslí' [< ném. *Wurst* 'bélbe töltött vagdalt hús']. (≈) Megfelelői: szbhv. *viršla*; szlk. *viršle*, *virštle*; stb.: 'virslí'. (△) A változatok többszörös átvételre utalnak. A -*li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. (⊖) Azonos etimonra megy vissza: (N.) *vurstli* 'ua.' (ÚMTsz. *vursli* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *parízer*, *vurstli*

virtigli × **A:** 1869 *virtikli* (Üstökös 1869. dec. 25.: 451); 1877 *virtigli* (Nyr. 6: 326) **J:** 'igazi, valóságos, tényleges | wirklich, tatsächlich'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *wirklich* 'tényleges, valós, eredeti' [< ném. *wirken* 'dolgozik, tevékenykedik; hatással van']. (△) A magyarban katonai szakszóként honosodott meg. A *virtigli* alak főleg a szó belseji mássalhangzótorlódás feloldásával

keletkezett. (⊖) A (R.) *virtu* 'igazi, valódi, valóságos' (1864: NSz.) a *virtigli* szóösszerántásának eredménye lehet.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *verkli*

virtus Δ A: 1584 *virtuſerth* (MHH. 42: 176); 1822 *Virtus* (NSz.); 1890 *vértussa* (NSz.) J: 1. 1584 'erény; érdem | Tugend; Verdienst' (↑); 2. 1590 'tehetség, rátermettség | Fähigkeit, Tüchtigkeit' (Balassi: ÖM. 1: 379); 3. 1692 'bátorság, vitézség; merészség, vakmerőség | Tapferkeit; (Wage)mut, Schneid' (NySz.) Sz: ~**kodik** 1875 *virtuskodás* [sz.] (Fövl. 1875. júl. 10.: 699)

■ Latin jövevénytyszó. | (⊖) Lat. *virtus* 'bátorság, vitézség, hősiesség; erény, érdem, vagyon, képesség', tkp. 'férfiúi bátorság', (k.) 'erő; féktelenség, pajkosság' [< lat. *vir* 'férfi']. (⊖) Megfelelői: ang. *virtue* 'erő, képesség; erény, érdem'; ol. *virtu* 'erő; erény, érdem'; stb. (⊖) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kúria*

virul A: 1527 meg *vyrwla* (ÉrdyK. 437) J: 1. 1527 'kihajt, kizöldül | aufsprossen, Knospen treiben' (↑); 2. 1808 'virágzik | blühen' # (Sándor I.: Toldalék); 3. 1808 'kinyílik; megmutatkozik | aufbrechen; sich zeigen' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1828 '⟨személy⟩ szépsége, ereje teljében van | gesund sein, blühen ⟨Person⟩' (NSz.); 5. 1833 '⟨intézmény, jelenség⟩ kedvező körülmények közt van, virágzik | gedeihen ⟨Institution, Unternehmen⟩' (NSz.); 6. 1872 'kezdődik, beköszönt | beginnen, eintreten' (NSz.)

virít A: 1757 *virító* [sz.] (NSz.); 1778 *virítva* [sz.] (NSz.); 1798 *virétt* (NSz.) J: 1. 1757 'virágzik | blühen, offene Blüten haben' # (↑); 2. 1769 ? 'zöldell, kihajt | aufsprossen, ausschlagen' (NSz.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 8); 3. 1772/ 'ragyog | glänzen' (NSz.); 4. 1777 'mutatkozik | sich zeigen' (NSz.); 5. 1778 '⟨mező⟩ virágzó növényekkel van tele | blumig sein ⟨Wiese⟩' (MNY. 12: 330); 6. 1789 '⟨személy⟩ egészsége, szépsége teljében van | gesund, schön sein ⟨Person⟩' (NSz.); 7. 1798 'vmi fejlődésének legmagasabb fokán van | blühen, gedeihen' (↑); 8. 1804/ 'élénk, feltűnő színben tündököl; villog | auffallende Farben haben; schimmern' (NSz.); 9. 1820 'virulóvá tesz | zur Blüte bringen' (NSz.)

■ A szócsalád kiinduló eleme, a **virul** származékszó egy finnugor eredetű töből. | (⊖) A szótő a →*világ*, →*villog* stb. tövével függ össze, és a *virrad* tövével azonos. A végződés →*ul* gyakorító-visszaható képző; vö. *hárul* (→*hárít*), →*vidul* stb. A jelentésváltozásra főleg a →*virág* jelentésfejlődése gyakorolt hatást.

■ A **virít** tudatos szóalkotás eredménye. | (⊖) A nyelvújítás korában keletkezett származékszó. A *virul* alapján keletkezett a →*borít*, →*tanít* stb. szócsaládjának analógiájára. A jelentésekhez vö. a →*virág*, ill. a *virul* jelentéseit.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Valószínűleg idetartozik: *virít* 'virágzik, nyílik' (1802: I.OK. 30: 264).

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz.; EWUng. • Vö. *világ*, *villog*, *virrad*

vírus A: 1884 *virusának*, *virusok* (OrvH. 1884. márc. 9.: 255); 1953 *virussal* (NSz.) J: 1. 1884 'a baktériumnál kisebb kórokozó | Virus' # (↑); 2. 1891 'méreg(anyag) | Gift(Stoff)' (Füredi: IdSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (⊖) Lat. *virus* 'sűrű, nyúlós folyadék, nyálka; állati tenyészanyag; méreg', (tud.) 'kórokozó' [indoeurópai eredetű; vö. óind *visám* 'méreg'; óész. germ. *veisa*

'pocsolya, mocsár'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Virus*; fr. *virus*; stb.: 'vírus'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

visel **A:** 13. sz. eleje/ *viſelled* (KTSz.); 1416 u./¹ *viſeli* (BécsiK. 302); 1493 k. *wysseleed* (FestK. 17); 1551–1565 *veseltete* [sz.] (NySz.); 1863 *Vüselni* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *üsel, üszel* (MTsz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'küldetést, feladatot' vállal, véghezvisz, teljesít; tisztséget betölt | vollbringen (Sendung, Aufgabe); ein Amt innehaben' (↑); 2. 1372 u./ 'vmely tárgyat' visz, hordoz | tragen (eine Last)' (JókK. 88); 3. 1372 u./ 'kellemetlenséget, szenvedést stb.' eltűr | ertragen (Unangenehmes)' # (JókK. 20); 4. [*magát* *vhogyan* ~i] 1372 u./ 'vmilyen életmódot folytat; vmilyen magatartást tanúsít | eine Lebensweise führen od. Haltung bezeigen' (JókK. 38); 5. 1395 k. 'öltözéket stb.' szokásszerűen hord, használ; (haját, szakállt stb.) vmilyen formában kialakítva hord | tragen (Kleidungsstück usw.); haben, tragen (Frisur, Bart)' # (BesztSzj. 89.); 6. [főleg *gondot* ~] 1395 k. 'gondoskodik vkiről, vmiről | besorgen' # (BesztSzj. 47.); 7. 1416 u./¹ 'vezet, irányít | führen, leiten' (BécsiK. 36); 8. 1416 u./¹ 'magzatként hordoz | schwanger sein' (BécsiK. 89); 9. 1416 u./¹ 'vmit bír, birtokol | besitzen' (↑); 10. [*magával* ~] 1627 'maga után von, együtt jár vele | (als Folge) nach sich ziehen' (NySz.); 11. [*meg*~, R. *el*~] 1784 ? 'meglátszik rajta vminek a rossz hatása | (Krankheit, Schlag usw.) einen her-, mitnehmen' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 104), 1798 'ua.' (NSz.); 12. [*le*~, *meg*~] 1843 ? 'szid; leszól | beschimpfen; herabsetzen' (NSz.), 1864 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**tetik** 1416 u./¹ *viſeltetnec* 'hordoztatik | getragen werden' (BécsiK. 112); 1836 'vmilyen érzelmet tanúsít | ein Gefühl bezeigen' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~**et** 1416 u./² *viſéletirzè* (MünchK. 55va) | (**el**)~**hetetlen** 1416 u./² *viſelhètetlènèkèt* (MünchK. 28va) | ~**ő** 1507 *wyſeleu* 'hétköznapi (ruhadarab) | an Arbeitstagen getragen (Kleidungsstück)' (NyIrK. 6: 187) | ~**ős** 1590 *viselős* 'állapotos | schwanger' (NySz.) | ~**tes** 1643 *viseltes* 'elhasznál | abgetragen' (Radvánszky: Csal. 2: 287) | ~**kedik** 1784 *viselkedett* [sz.] 'viseltes | sich abtragen' (MNY. 66: 106); 1845 'vmilyen magatartást tanúsít | sich benehmen, sich verhalten' (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *vi-* (a →*visz* töváltozata) szóból keletkezett. A végződés *-sel* gyakorító képző →*perzsel*, →*tapsol* stb. Az *üsel* ~ *vüsel* változatok egymáshoz való viszonyához vö. *iszolog* ~ →*viszolyog*, →*imád* ~ *vimád* stb. A 7., 9. jelentés a →*visz* régi használatán alapul. A *viselős* származékszó ma már csak a nyelvjárásokban él; a jelentéséhez vö. *terhes* (→*teher*); vö. még szln. *noseča* [nőnem] '(vmi) hordozója' : *nosečna* 'terhes, állapotos'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gondviselő*, *hír-, kép-, visz*

visít **A:** 1592 *viſit* (NySz.); 1605 *uysettia* (MNY. 68: 192) **J:** 1. 1592 'madár' csipog, csiripel | zwitschern' (↑); 2. 1660 'sivalkodik | quietschen' # (NySz.); 3. 1784 'nevet, kacag | lachen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 43); 4. 1801 'tárgy, eszköz' éles, magas hangot ad | einen schrillen Laut hören lassen (Gegenstand, Gerät)' (NSz.); 5. 1805 'szél' süvít | brausen, sausen (Wind)' (NSz.); 6. 1839 'hó' csikorog | knirschen (Scnee)' (NSz.)

visong **A:** 1826 *visongását* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1826 'visítóz | schreien, kreischen' (↑); 2. 1830 'szél' süvít | brausen, sausen (Wind)' (NSz.); 3. 1846 'állat' vinnyog, nyüszít | winseln (Tier)' (NSz.); 4. 1850/ 'személy' sivalkodik | quietschen (Person)' (NSz.); 5. 1885 'fűvós hangszer' éles, sivító hangot ad | einen scharfen, schrillen Ton geben (Blasinstrument)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (⊕) Eredetileg a magas hangon, élesen sikító élőlények utánzására keletkeztek; hasonló onomatopoetikus szóként vö. →*vihog*, →*vijjog*, →*vinnyog*. A tö etimológiai összefüggése ezekkel a szavakkal nem kizárható, de nem is bizonyítható. A végződés gyakorító-műveltető képző, gyakorító képző. A *visong* mára leginkább a 4. jelentésében használatos.

viskó A: 1647 *viskó* (MNY. 7: 322) **J:** 'szegényes házikó | armselige Hütte'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szlovák vagy ukrán jövevényszó. | (≡) Vö. szlk. *výška* 'magasság', (N.) '(élés)kamra a lakásban vagy egy magas épületben'; ukr. *вушка* 'torony', (N.) 'tároló' [vö. szlk. *vysoký*; ukr. *вусокуй*: 'magas']. Vö. még cseh *výška* 'magasság', (N.) '(élés)kamra a lakásban vagy egy magas épületben'; or. *вышка* '(kis) torony', (R.) 'lakófülke, padlásszoba; tároló'. (△) A szóvégi *ó*-hoz vö. →*kunyhó*, →*szittyó* stb. A származtatás főleg jelentéstani szempontból bizonytalan, de a feltevés mellett szól, hogy a magyarban is egy magasabban elhelyezkedő helyiséget jelölhetett.

I.OK. 10: 165; TESz.; EWUng. • Vö. *vityilló*

visong → *visít*

visz [2/2] A: 1372 u./ *kyuýge; vewue; vÿn; vÿnned; altal vÿue27; vÿzÿuála* (JókK. 80, 92, 27, 27, 27, 57); 1416 u./¹ *vizen* [□]; *vün*^c (BécsiK. 275, 21); 1416 u./² *vièndn*^c (MüncK. 49vb); 1550 *vejendjük* [✎] (RMKT. 5: 226); 1564 *vészem* [? ✎] (RMKT. 4: 196); NYJ. *viszön* [□] (Nyatl.) **J:** 1. 1372 u./ 'vkit, vmit hordoz, szállít; eljuttat, továbbít | hinschaffen; weiterbefördern' # (JókK. 27); 2. 1372 u./ '(személyt) vhova vezet, kísér; (személyt) erőszakkal elhurcol | führen; verschleppen' # (JókK. 13); 3. 1416 u./¹ '⟨út⟩ vhová vezet; | irgendwohin führen (Weg usw.)' (BécsiK. 23); 4. 1416 u./¹ 'teherként rárak | belasten' (BécsiK. 228); 5. 1527 'elvisel; végez, folytat | ertragen; ausführen' (Heyden: Puerilium 17); 6. 1539 e. 'eredményre, következményre jut, vezet; előmozdít, elősegít | zu einer Folge herbeiführen; begünstigen' (VirgK. 93); 7. 1583 'vkire, vmire ért, vonatkoztat | etw auf jmdn od. etw beziehen' (NySz.); 8. 1643 '⟨erejével⟩ elsodor, vhová távolít | mit sich reißen' # (Comenius: Jan. 89); 9. [főleg *el-*] 1643 '⟨jutalmat, vmi értékeset⟩ elnyer; birtokba vesz | davontragen (Lohn usw.); in Besitz nehmen' # (Comenius: Jan. 209) **Sz:** **vitel** 1416 u./¹ *vitelerql* [sz.] 'elvivés; elhurcolás | Tragen; Verschleppen' (AporK. 52) | **elvitelet** 1416 u./¹ *eluitèlète* 'áttelepítés | Umsiedeln' (BécsiK. 237) | **kivihetetlen** 1811/ *ki-vihetetlennek* (NSz.) | **kivihető** 1823 *kivihető* 'kivitelezhető | durchführbar' (MKurir 1823. júl. 11.: 30) | **kivitelez** 1917 *kivitelezni* [sz.] (Műiparos 1917. ápr. 1.: 84)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *wü-*, (AK.) *wiy-* 'vesz'; osztj. (V.), (DN.) *wě-*, *wěj-* 'ua.'; zürj. (Sz.), (P.) *vaj-* 'hoz; hord, szállít; szül, világra hoz'; votj. (Sz.) *vaj-* '(oda)visz, odaszállít, eljuttat, bevezet; (gyümölcsöt) terem; szül, világra hoz, nemz'; md. (E.), (M.) *vije-* 'hoz, visz, vezet, szállít'; finn *vie-* 'vezet, elvisz, elvezet'; lp. (K.) *vikkī-* 'vezet' [fgr. **βίγε-* '(el)vesz, (meg)fog; visz, hord, szállít']. (≈) Megfelelői: av. *vaz-*; lat. *vehere*; stb.: 'szállít, húz'. (△) A magyar szó belseji rövid magánhangzó kialakulása kissé szokatlan, de vö. →*tesz*. A végződés *-sz* gyakorító képző; vö. →*lesz*, →*tesz*. A *visz* jelentése eltolódott a távolítás kifejezésének irányába, így vált a szó a →*hoz* ellentétévé. A →*vesz* és a *visz* korai adatai részben keveredtek egymással.

I.OK. 151: 345; TESz.; IUSprK. 48; UEW. 573; EWUng. • Vö. *bognár, vegzál, vesz, visel, zsuppol*

viszály → *viszálykodik*

viszálykodik A: 1531 *Vifalkodok* [sz.] (ThewrK. 180); 1568 *vizzalkodas* [sz.] (NySz.); 1603 *viszhalkodás* [sz.] (NySz.); 1758 *viszalkodásba* [sz.] (NSz.); 1805 *visszálkodik* [v] (NSz.); 1862/ *viszálykodásoknak* [sz.] (NSz.) J: 'ellenségeskedik; perlekedik, veszekszik | streiten; zanken'

viszályos A: 1777 *viszszálos, visszályos* (NySz.); 1796 *viszályosan* (NSz.); 1818 *viszállós* (NSz.) J: 1. 1777 'ellentétes | gegenteilig' (↑); 2. 1784 'kölcönös; megfordítható | gegenseitig; umwendbar' (Baróti Szabó: KisdedSz. 95); 3. 1806 ? 'viszálykodó | zwieträchig' (NSz.), 1823/ 'ua.' (NSz.); 4. 1823 'viszontagságos | wechselvoll' (NSz.)

viszály A: 1806 *Viszály* (NSz.); 1832 *visszályokkal* (NSz.) J: 1. 1806 'békétlenség, viszálykodás | Streit, Zwist' (↑); 2. 1832 'viszontagság; nehézség, baj | Wechselfälle; Schwierigkeit' (↑); 3. 1838 'vminek a fonákja | Rückseite' (Tsz.)

■ A szócsalád alapja, a **viszálykodik** származékszó. | ⊕ A →*visszál* 'elfordít, csavar, felcserél, megfordít' szóból -*kodik* igeképzővel; vö. *(fel)fuvalkodik* (→*fúj*), *munkálkodik* (→*munka*) stb.

■ A **viszály** elvonás eredménye. | ⊕ Tudatos szóalkotással lett elvonva a *viszálykodik* szóból; vö. *hiány* (→*hiányos*), *magány* (→*magán*) stb.

■ A **viszályos** tudatos szóalkotás eredménye. | ⊕ A *viszály* szóból jött létre -*s* melléknévképzővel; az alaktanához vö. *közönyös* (→*közöny*), *magányos* (→*magán*) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szó belseji *l > ly* palatalizáció eredetileg a *viszályos* szóban ment végbe. ⊕ A *viszály* és a *viszályos* nyelvújítási szavak. ⊖ Ugyanebből az alapszóból: *visszáltatás* 'viszály, veszekedés' (1533: NySz.).

📖 D. Bartha: Szóképz. 61; TESz.; EWUng. • Vö. *visszál*

viszályos → *viszálykodik*

viszett † A: 1474 *vizette* (BirkK. 6); 1506 *remenseegh vizet* (WinklK. 168r) J: <HSZ> [birtokos személyjellel] 1474 'helyettem, helyetted stb.; nekem, neked stb. | (an)statt meiner, deiner usw.; für mich, dich usw.' (↑) | <NÉVUTÓ> 1506 'helyett, gyanánt | anstatt, für' (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A tő ismeretlen eredetű, esetleg a →*vissza*, ill. a →*viszon* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben, de a hangrendi különbségek ezt a feltételezést gyengítik. A végződés a módhatározói értékű, eredetileg helyhatározó -*t* (> -*tt*) rag. A szó már a 16. sz.-ban elavult volt.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vissza*, *viszon*

viszket A: 1405 k. *vizketh* (SchlSzej. 462.) J: 1. 1405 k. 'testén kellemetlenül csiklandozó bizsergést érez | jucken' # (↑); 2. [szókapcsolatban] 1556 ? 'nyugtalankodik | es zuckt einem' (NySz.), 1616 'ua.' (NySz.) Sz: ~**és** 1430 k. *viskethes* (SchlGl. 2268.) | ~**eg** 1435 k. *visceteg* <FN> 'kiütés | (juckender) Ausschlag' (SoprSzej. 56.); 1773 <MN> 'viszkető | juckend' (NSz.) | ~**eges** 1476 *Vjzketegestho* [HN.] (Oklsz.)

■ Fiktív tőből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó feltehetőleg onomatopoetikus eredetű, az enyhe viszketés utánzására keletkezett; a jelentéséhez vö. →*bizserél*. A palatoveláris párhuzamosság alapján a →*viszolyog* tövével és a →*fickándozik*, →*viszkolódik* szócsalád töveivel függhet össze. A végződés -*ket* deverbális igeképző; vö. →*reszket*. ⊖ Ugyanebből a tőből nyelvjárási szóként: *viszket* 'viszket; rándul egyet' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Prűrio* a.).

viszkol → *viszkolódik*

viszkolódik × **A**: 1792 *viſzkolódott* (NSz.); 1835 *felveczkelődvén* [sz.] (MNy. 26: 234); 1863 *Viszkolódik* [▽] (NSz.) **J**: 'fészkelődik, izeg-mozog | sich hin und her bewegen'

viszkol × **A**: 1859 *viszkolják* el (Hölgyfutár 1859. ápr. 19.: 390); 1861 *viszkolni* [sz.] (MNysz. 6: 355) **J**: 1. 1861 'fészkelődik, izeg-mozog | sich hin und her bewegen' (↑); 2. 1873 'ide-oda húzgat, mozgat | herumziehen, hin und her rühren' (Nyr. 2: 93)

■ Onomatopoetikus eredetű többől származó szócsalád, melynek tagjai tisztázatlan viszonyban állnak egymással. | ⊕ A szó hangalakja alapján a *viszkol* látszik a szócsalád kiinduló elemének. A szótő feltehetőleg a →*viszolyog* szóéval azonos. A tö a →*fickándozik* szócsaládjának tövével, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*viszket* tövével függhet össze. A végződés gyakorító képző.

■ A **viszkolódik** származékszó. | ⊕ Feltehetőleg a *viszkol* szóból keletkezett gyakorító-visszaható képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szótörténet alapján azonban számolni kell azzal is, hogy a *viszkol* jött létre elvonással a *viszkolódik*-ből. ⊖ Ugyanebből a többől játszva szóalkotással: *viszkotol* 'ide-oda mozog' (1861: MNysz. 6: 355); *viszkota* 'nyugtalan, fickándozó <személy>' (1897: MTsz.). ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *viszkota* 'szeméthalom; vegyes szemét' (1861: MNysz. 6: 355).

TESz.; EWUng. • Vö. *fickándozik, viszket, viszolyog*

viszolyog [1] **A**: 1824 *viszologtam* (NSz.); 1838 *Viszolyog* (Tsz.); 1943 *viszolygató* [sz.] (NSz.); NYJ. *iszolog, viszorog* (MTsz.) **J**: 1. 1824 'húzódozik, idegenkedik | mit Widerwillen etw tun' (↑); 2. 1838 'fájdalom, hideglelés, borsózás fut végig a hátán | es überläuft einen kalt' (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*viszkolódik* szócsaládjának tövével lehetett azonos és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*viszket* tövével függ össze. A végződés *-log ~ -lyog* gyakorító képző; vö. →*mosolyog*, →*támolyog* stb. Az *iszolog* változathoz vö. →*ibolya*, →*imád* stb. Az 1. jelentés metonímia az eredeti 2. jelentés alapján.

TESz.; EWUng. • Vö. *viszket, viszkolódik*

viszon Δ **A**: 1460 k. *vȳzonkodaſſnalkwl* [sz.] (JászGl. 15.); 1527 *vyzon ellen* (ÉrdeyK. 4); 1779 *visszonkodás* [sz.] (NySz.) **J**: <HSZ> 1. 1460 k. 'felváltva, váltakozva | abwächselnd' (↑); 2. 1835 'vissza | zurück' (Kunoss: Gyal. *Retorsio* a.); 3. 1835 'ismét, újra | wieder' (Kunoss: Gyal. *Correpetál* a.) | <MN> 1768 'kölcsonös | gegenseitig' (NSz.) **Sz**: ~**kodás** 1460 k. 'váltás, váltakozás | Abwechslung' (↑)

viszontag Δ **A**: 1460 k. ? *vȳzontagw* [...] [sz.] (JászGl. 6.); 1526 *vysontagkepen* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257); 1527 *vȳzhonthad* (Heyden: Puerilium 21); 1533 u. *viszontak* (MonÍrók. 3: 58); 1536 *Vȳzzontag* (Pesti: Fab. 21); 1541 *viſzhontag* (Sylvester: ÚT. 1: 141); 1604 *Vizantag* (Szenczi Molnár: Dict. *Amoebaeus* a.) **J**: <HSZ> 1. 1460 k. 'kölcsonösen | gegenseitig, gegenseits' (JászGl. 6.); 2. 1526 'hasonlóképpen; viszonzásul | gleicherweise; als Erwiderung'

(↑); **3.** 1527 'vissza | zurück' (↑); **4.** 1531 ? 'ismét | wieder' (ThewrK. 178), 1553 u. 'ua.' (Monírók. 3: 102); **5.** 1760 k. 'viszonzásul, válaszul | als Antwort' (MNY. 53: 521) | <KSZ> 1536 'pedig, ellenben | dagegen, aber' (↑) | <MN> 1790 'kölcönös | gegenseitig' (Pais-Eml. 179)

viszont **A:** 1506 *wyzonthwalo* (WinklK. 360); 1514 *vizzont* (LobkK. 81); 1574 *viszent* (NySz.); 1750 *viszant* (NSz.) **J:** <HSZ> **1.** 1506 'kölcönösen | gegenseitig, gegenseits' (↑); **2.** 1532 'vissza | zurück' (TihK. 21); **3.** 1552 'hasonlóképpen | gleicherweise' (RMNY. 2/2: 89); **4.** 1560 k. 'viszonzásul | als Erwiderung' (GyöngySzt. 2978.); **5.** 1560 k. 'ismét | wieder' (GyöngySzt. 2395.) | <KSZ> 1514 'ellenkezőleg, megfordítva; de, pedig | dagegen; aber' # (↑) | <MN> 1775 'kölcönös | gegenseitig' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A kiinduló elem a *viszon* lehetett. A tö ismeretlen eredetű, esetleg a →*viszett*, ill. a →*vissza* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben, de a hangrendi különbségek ezt a feltételezést gyengítik. A végződés *-n* határozórag. A *viszont* a *viszon*-ból keletkezett *-t* határozóraggal, a *viszontag* a *viszont*-ból jött létre (határozórag szerepű) *-g* nyomatékosító elemmel vagy latívuszraggal; vö. →*bezzeg*, →*innét*, *szintég* (→*szintén*) stb. Az eredeti jelentés a *viszont* és a *viszontag* esetében a határozószói 1. jelentés volt; a melléknévi jelentéshez vö. →*közel*, →*messze* stb. A *viszon* előfordul a *viszonellen* 'ezzel szemben, azonban' (1527: ÉrdyK. 4) összetételben is. Az összetett szó utótagja az →*ellen*. ⊖ Idetartoznak a következő szavak: (R.) *viszontan* '? éppúgy, szintén' (1533: NySz.); (R.) *viszonton* 'válaszként' (16. sz.: NySz.); (R.) *viszonta* 'kölcönösen' (1750: NySz.); ezek a *viszont*-ból keletkeztek.

📖 TESz. *viszont* a.; EWUng. • Vö. *viszett*, *viszonz*, *viszont-*, *viszontagság*, *viszonyol*, *vissza*

viszonoz [1] **A:** 1772 *viszonozni* [sz.] (NSz.); 1774 *viszszanozá*, *viszszonozta* (NSz.); 1792 *viszonyozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *viszont* a.); 1798 *viszszányozta* (NySz.); 1816 *viszonzani* [sz.] (NSz.); 1826/ *viszonz* (NSz.) **J:** **1.** 1772 'cselekvésre hasonló cselekvéssel válaszol | erwidern, entgelten' # (↑); **2.** 1774 'felel | antworten' (NSz.); **3.** 1774 'ismétel | wiederholen' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*viszon* 'kölcönös; vissza' szóból *-z* igeképzővel; vö. *ellenez* (→*ellen*), *magánoz* (→*magán*) stb. ⊖ Más megnevezések az első jelentéshez a *viszont*, *viszontag* (→*viszon*) szóból: (R.) *viszontoz* (1772: Szily: NyÚSz.), *viszontagol* (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *viszont* a.); vö. még →*viszonyol*. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viszon*

viszont → *viszon*

viszont-

I. ~szeretet **A:** 1769 *viszont-szeretettel* (NSz.) **J:** 'szeretetet viszonzó szeretet | Gegenliebe' – De vö. 1764 *viszont-szeretés* 'ua.' (Nyr. 79: 340) | **~szolgálat** **A:** 1808 *viszontszolgálatomat* (NSz.) **J:** 'viszonzásképpen tett szolgálat | Gegendienst' – De vö. 1790 *viszont-szolgál* 'ellenszolgáltatást végez | Gegendienst leisten' (Nyr. 79: 340) | **~látogatás** **A:** 1815 *viszontlátogatás* (NSz.) **J:** 'viszonzásképpen tett látogatás | Gegenbesuch' | ILYENÉK MÉG: **~barátság** 'kölcönös barátság | gegenseitige Freundschaft' (1790: NSz.); **~érzés** '(kölcönös) rokonszerv | (gegenseitige) Sympathie' (1819: MNY. 3: 274)

II. ~per **A:** 1804 *viszont-per* (NSz.) **J:** 'ellenper | Gegenprozeß' | **~kereset** **A:** 1807 *viszont kereset* (NSz.) **J:** 'alperestől a felperes ellen ugyanazon bírósághoz beadott kereset, visszkereset | Rückklage' | **~válasz** **A:** 1816/ *viszontválaszomra* (NSz.) **J:** 'vitában, levelezésben válaszra

adott válasz | Rückantwort' | ~**vád** **A:** 1823 *viszontvád* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'vádolt
által a magánvádoló ellen emelt vád | Gegen-, Widerklage' | ILYENEK MÉG: ~**erő** 'vmely erővel
ellentétes irányú erőhatás | Gegenkraft' (1823: Szily: NyÚSz.)

III. ~látás A: 1812 *viszontlátásnak* (Nyr. 85: 262); 1857 a *viszontlátásra* [R.] (Nyr. 79: 341)
J: 'az a tény, hogy vki vkit újra lát | Wiedersehen' # **R:** ~**ra** 1839 Boldog *viszontlátásra* tehát!
'(búcsúzó köszönés) | auf Wiedersehen' (Honművész 1839. dec. 5.: 775) – De vö. 1753/ *viszont
meqlátása* 'az a tény, hogy vki vkit újra lát | Wiedersehen' (Nyr. 79: 340) | ~**hallás A:** 1838
viszonhallás (NSz.); 1958 *viszonthallásra* [R.] (Eckhardt: MFrSz.) **J:** 'az a tény, hogy vki vkit
újra hall | Wiederhören' **R:** ~**ra** 1891 *Viszonthallásra!* '(búcsúzó köszönés telefonban, rádióban,
tévében) | auf Wiederhören (beim Telefongespräch, im Rundfunk, Fernsehen)' (PestiH. 1891.
márc. 22.: 19) | ~**eladó A:** 1868 *Viszonteladók* (PNapló 1868. aug. 6.: [3]) **J:** 'nagykereskedőtől
– nyereséggel való – további eladásra vásárló kereskedő | Wiederverkäufer'

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a **viszont** (→*viszon*) szóval. | ⊕ A tükörfordítások
német mintájú összetett szók; vö. ném. *Gegenliebe*, *Rückklage*, *Wiedersehen* stb. Az előtag
jelentései a következők: 1. csoport: 'kölcsonös'; 2. csoport: 'ellen-'; 3. csoport: 'ismét, újra'.
A *viszontlátásra* köszönésformához vö. ném. *auf Wiedersehen*; fr. *au revoir*; stb.: 'a
viszontlátásra'. A *viszonthallásra* változat (↑) a *viszontlátásra* analógiájára keletkezhetett. ⊖ A
viszontlátásra köszönésformából játszi szóalkotással keletkezett mozaikszó a köznyelvben is
általános használatú bizalmas *viszlát* 'viszontlátásra' (1957: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ad, el, hall¹, keres, lát, látogat, per¹, szerelem, szolgál, vádol,
választ, viszon*

viszontag → *viszon*

viszontagság A: 1572 *viszontaksággal* (NySz.); 1584 *Viszontagságos* [? ✎] [sz.] (NySz.);
1761 *viszontogság* (NSz.); 1790 *viszszontagságaival* (NSz.) **J:** 1. 1572 'váltakozás; változás,
fordulat | Wechsel; Wendung' (↑); 2. 1584 'kölcsonösség | Gegenseitigkeit' (NySz.); 3. 1759 ?
'kedvezőtlen fordulat, kellemetlenség | Wechselfälle' # (NSz.), 1761 'ua.' (↑) **Sz:** ~**os** 1584
'kölcsonös | gegenseitig' (↑); 1782 'nem jó irányba változó, kellemetlen fordulatokkal teli | an
Wechselfällen reich, vielgeprüft' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A (R.) *viszontag* 'egyformán, éppúgy; ismét, újból; kölcsonös'
(→*viszon*) szóból -ság névszóképzővel; vö. *távolság* (→*távol*), *visszaság* (→*vissza*) stb. ☞ A
3. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett az 1. jelentésből; hasonló jelentéshez vö. *viszontság*
(1813: Mondolat 41), amely a *viszont* (→*viszon*) szóból keletkezett -ság névszóképzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viszon*

viszony → *viszonyol*

viszonyol † [1] **A:** 1780 *viszonlása* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1784 *viŷzonyolni* [sz.] (Baróti
Szabó: KisdedSz. 93); 1791 *viszánolta* (NSz.); 1791 *viszszonlotta* (NSz.); 1802 *viszonolva* [sz.]
(NSz.) **J:** 1. 1780 'cselekvést viszonoz | erwidern, entgelten' (↑); 2. 1789 'válaszol, felel |
antworten' (NSz.); 3. 1839 'vonatkozik | sich beziehen, sich verhalten' (NSz.)

viszonyos † **A:** 1780 *viszonyos* (NyF. 50: 51); 1787 *viszszonos* (NSz.); 1791 *viszányos*
(NSz.); 1794 *viszonos* (NSz.) **J:** 1. 1780 ? 'kölcsonös | gegenseitig, beiderseitig' (↑), 1784 'ua.'

(Baróti Szabó: KisdedSz. 90); **2.** 1780 ? 'visszhangzó | widerhallend' (↑), 1787 'ua.' (↑); **3.** 1826 'viszonylagos | verhältnismäßig, relativ' (NSz.)

viszony **A:** 1805 *viszony* (NSz.); 1832 *viszonja* (NSz.) **J:** **1.** 1805 ? 'összefüggés; vonatkozás | Zusammenhang; Beziehung' # (↑), 1822 'ua.' (Wagner: Phras. *Respectus* a.); **2.** 1812 'házasságon kívüli nemi kapcsolat | Liebesverhältnis' # (NSz.); **3.** 1819 'váltakozás | Wechsel' (NSz.); **4.** 1827 'kapcsolat | Verbindung, Verhältnis' # (NSz.); **5.** [~ok] 1831/ 'körülmények | Umstände' # (NSz.); **6.** 1842 'arány | Proportion' (Keresztesi: Mat. 163); **7.** 1880 'harag, viszálykodás | Streitigkeit' (Nyr. 9: 42) **Sz:** ~lat 1830 *viszonylat* 'vonatkozás | Beziehung' (TudGyűjt. 14/3: 74); 1900 'közlekedésben' vmely útvonalon közlekedő kocsik | Linie (festgesetzter Verkehr auf einer Strecke)' (NSz.) | ~lik 1834 *viszonylik* (NSz.) | ~ít 1837 *viszonyításában* [sz.] (NSz.) | ~ul 1838 *viszonyúlva* [sz.] (Figyelmező 1838. jún. 12.: 373) **R:** ~lag 1836 *viszonylag* 'aránylag | relativ (Adv.)' (Honművész 1836. jan. 17.: 36)

■ A szócsalád alapjai, a **viszonyol** és **viszonyos** tudatos szóalkotással keletkezett származékszók. | ⊕ A →*viszon* 'kölsönös' szóból jöttek létre -l igeképzővel, ill. -s melléknévképzővel; vö. *csodál* (→*csoda*), *kevesell* (→*kevés*), ill. *beteges* (→*beteg*), *kékes* (→*kék*) stb.

■ A **viszony** tudatos szóalkotás eredménye. | ⊕ Elvonással keletkezett a *viszonyol*, *viszonyos* szavakból; vö. *hiány* (→*hiányos*), *magány* (→*magán*). A 7. jelentés kialakulása a *viszály* (→*viszálykodik*) is befolyásolhatta. ☞ Nyelvújítási szavak.

📖 Szily: NyÚSz.; Pais-Eml. 179; TESz. *viszony* a.; EWUng. • Vö. *jog-*, *viszon*

viszonyos → *viszonyol*

vissz-

I. ~hang **A:** 1777 *visz' hang* (Szily: NyÚSz.); 1785 *Vissz' hang* (NSz.) **J:** 'hang(ok)nak vmely felületről való visszaverődése | Widerhall' # | ~fény **A:** 1815 *visszfény* (NSz.) **J:** 'visszavert fény | Widerschein' | ~fuvar **A:** 1838 *Viszfuvar* (Tzs.) **J:** 'teherszállító jármű visszaújtján lebonyolított fuvar | Rückfracht'

II. ~ér **A:** 1828 *Viszerek* (NSz.); 1828 *visszér* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 'véna | Vene' #; **2.** 'visszércsomó, visszérbetegség | ' (Est 1917. szept. 18.: 146) **Sz:** **visszeres** 1916 (MNY. 12: 137)

■ Tükörfordítások előtagja, elvonás eredménye. | ⊕ A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. *Widerhall*, *Widerschein*, *Rückfracht* stb. Az önálló szóként nem adatolt *vissz* a →*vissza* határozószóból lett elvonva, és 'vissza' jelentésben áll. A *visszér* főnevet a fenti összetételek analógiája alapján alkotta Bugát Pál (1793–1865), mivel a vér ezeken az ereken áramlik vissza a szívhez.

📖 TESz. *visszér* a., *visszhang* a.; EWUng. • Vö. *ér*^A, *fény*, *fuvar*, *hang*, *vissza*

vissza **A:** 1237/ ? *Vyzaah* [HN.] (FNESz. *Viszák* a.); 1337 *Vyzzamenewpatak* [HN.] (OkI Sz.); 1416 u.¹ *vizhaelttetténem* (BécsiK. 75); 1430 *vyzayarouiz* [HN.] (OkI Sz.); 1434 *wyzafollowgy* [HN.] (OkI Sz.); 1527 *vyzzaa* (ÉrdyK. 521); 1553 *vűfz/za* (Tinódi: Cronica C1a); 1832 *viszva* (Kreszn.); 1863 *vijszajjövök* (Kriza [szerk.] Vadr. 95); NYJ. ösznye-*visznnya*, *viszra* (MTsz.); *visztra* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1237 e./ ? 'ellenkező irányba; oda, ahol korábban volt v. ahonnan indult | in entgegengesetzte Richtung; zurück' # (↑), 1337 'ua.' (↑); **2.** 1416 u.¹ 'fonákul, visszásan; ellentétes módon | verkehrt; gegensätzlich' (BécsiK. 76); **3.** 1519 'korábbi helyzetbe, állapotba | in früheren Zustand' # (CornK. 167); **4.** 1531 ? 'viszonzásul, hasonlóképpen | als

Erwiderung' (ÉrsK. 188), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 83); **5.** 1583 ? 'korábbi időszakba | in frühere Zeit' # (NySz.), 1780 'ua.' (NSz.); **6.** 1624 'újból | wieder' (NySz.) | <FN> **1.** 1456 k. 'viszálykodás; ellentétes viszony | Streit; Widerspruch' (SermDom. 2: 629); **2.** 1613 'visszatetsző dolog | mißfällige Sache' (NySz.); **3.** 1693 'vmi ellenkezője | Gegenteil' (Gyöngyösi: ÖK. 2: 185) **Sz:** ~**ság** 1474 *vizzařag* 'visszásság | Übelstand' (BirkK. 2) | ~**s** 1586 *visszasoknak* (NySz.) | ~**sság** 1788 *viszszásságokbann* (NSz.) | ~**kozik** 1848 *viszszakozz* (NSz.) **R:** ~**ja** 1560 k. *w[y]szaya* 'visszaút | Rückweg' (GyöngySzt. 2568.); 1635 'vmi fonákja, visszássága | Widrigkeit, Übelstand' (MonTME. 4: 239); 1664 'ruha, kelme ellentétes oldala | Rückseite' (Gyöngyösi: ÖK. 1: 239)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű, esetleg a →*viszett*, ill. a →*viszon* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben, de a hangrendi különbségek ezt a feltételezést gyengítik. A végződés feltehetőleg -a (< -á) latívuszrag. A szó belseji ssz nyúlással, a *h* és a *j* elhasonulással keletkezett. Eredetileg ellentétességet kifejező helyhatározó volt, amelyből az elvontabb határozói jelentések metaforikusan alakulhattak ki. A határozói 1. jelentésben igekötői funkciót is kapott. A határozószó > főnév szófaji bővüléshez vö. →*messze*, →*távol* stb.; az elvont jelentésekhez vö. →*viszálykodik*, →*viszál* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *összevissza*, *viszett*, *viszon*, *vissz-*, *visszál*, *visszaél*

visszaél **A:** 1416 u.¹ *vizhaelttèttènmè* [sz.] (BécsiK. 75) **J:** 'helytelenül, rosszul él vmivel | mißbrauchen' #

■ Összetett szó. | (⊕) Az igekötői funkcióban álló →*vissza* + →*él*¹ összetétele. A →*vissza* pejoratív jelentéséhez vö. *visszaság* 'visszás állapot, kellemetlenség' (1474: BirkK. 2); *visszatetszik* 'ellenérzést, ellenszenvet vált ki' (1624: NySz.); stb. A *visszaél* eredeti jelentése 'vmit tisztességtelenül használ' lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *él*¹, *vissza*

visszál † **A:** 1416 u.³ *vizhala* meg (AporK. 112); 1551 *viszalt*, *viszszalt* [sz.] (MNy. 68: 94); 1599 *Vizallt* [sz.] (MNy. 67: 233) **J:** **1.** 1416 u.³ 'ellenkezőjére fordít (beszédet); megváltoztat | verdrehen, umkehren (Rede); umändern' (↑); **2.** 1551 'fonalat) összesodor | kordieren, zwirnen' (↑); **3.** 1604 'szövéské) közbeszó | (in die Webe) einflechten' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1629 'haját) fodorít | (Haare) krausen' (RMKT.XVII. 2: 202); **5.** 1772 'felel, válaszol; viszonz | antworten, entgegen; erwidern' (NSz.); **6.** 1780 'fordít, megfordít | umdrehen' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*vissza* szóból -*l* denominális igeképzővel; vö. *hátrál* (→*hár*¹), *igenel* (→*igen*) stb. A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; a 4. jelentés a 2.-ből keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viszálykodik*, *vissza*

vita → *vitat*

vitamin **A:** 1913 *Vitamin*-anyag (PNapló 1913. aug. 12.: 7); 1922 *vitamin* (RévaiLex. *Pellagra* a.) **J:** 'az életműködéshez nélkülözhetetlen hatóanyag | Vitamin' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vitamin*; ang., (am.) *vitamin*; fr. *vitamine*; le. *witamina*; stb.: 'vitamin'. Az amerikai angolból terjedt el [tudatos szóalkotás, amit az amerikai-lengyel feltaláló K. Funk (1912) alkotott a lat. *vita* 'élet' + ang. *amine* 'kémiai vegyület, ami ammóniából

származik’ szavakból]. A megnevezés abból indult ki, hogy ezt a létfontosságú anyagot általában aminoknak tartották. (⇒) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

TESz.; EWUng. • Vö. *ákovita*, *vivát*

vitat **A:** 1546/ egyben *vitata* (Tinódi: Cronica 2: [h4v]); 1549 *vjutatia* (Tinódi: Cronica 2: d3v); 1636 *víttatni* [sz.] (NySz.); 1662/ *vétattatik* [sz.] (NySz.) **J:** 1. [egybe~, össze~] 1546/ ’egymás ellen fordít, egymás ellen feltüzel | aufeinander hetzen’ (↑); 2. 1549 ’ostromot, harcot indít vmi ellen | belagern’ (↑); 3. 1580 ’vitát folytat vmiről; (állást, igényt) kétségesnek tart, támad | disputieren; bestreiten’ # (NySz.); 4. [*magában ~ vmit*] 1737 ’töpreng vmin | grübeln’ (Ballagi A.: RNySz. 464); 5. [*vkit ~, vkire vmit ~*] 1743 ’meggyőz vkit, rábeszél vkit vmire; ráerőltet vmit vkire | zu etw überreden; aufdrängen’ (NSz.) **Sz:** ~**hatatlan** 1790 *vitathatatlan* (NSz.) | ~**kozik** 1829/ *vitatkozó* [sz.] ’vitát folytat | disputieren’ (NSz.); 1935 ’ellenkezik | sich widersetzen’ (Nyr. 75: 472) | ~**ható** 1835 *vitatható* (Társalkodó 1835. márc. 21.: 91)

vita **A:** 1668 *vita* (NySz.) **J:** 1. 1668 ’egymással szembeállítható érvekkel folytatott szellemi küzdelem | Auseinandersetzung, Diskussion, Wortstreit’ # (↑); 2. 1712 e. ’harc, küzdelem, viaskodás | Kampf, Gerangel’ (NySz.); 3. 1795 k. ’baj, bajlódás | Übel, Mühe’ (NSz.); 4. 1804 ’civakodás, veszekedés, perpatvar | Streit, Zänkerei’ (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1691 *vitázás* [sz.] (Monírók. 23: 737) | ~**s** 1832 *vitás* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vitat** származékszó. | (⇒) A (R.) *ví* (→*vív*) alakváltozatból műveltető igeképzővel; vö. *altat* (→*alszik*), *nyomtat* (→*nyom*) [ige] stb. A konkrét > elvont jelentésváltozásban a lat. *concertare* ’harcol, veszekedik <elvont értelemben is>’ is közrejátszhatott.

■ A **vita** valószínűleg elvonás eredménye. | (⇒) A *vitat*-ból vagy esetleg a (N.) *vitálkodik* ’vitázik, vitatkozik; sír, pityereg, nyafog, akadékoskodik’ szóból. Ehhez hasonló szokatlan keletkezés módhoz vö. esetleg *csörte* (→*csörtölöz*), *vágta* (→*vágtat*).

TESz.; EWUng. • Vö. *vív*

vitéz **A:** 1208/ *Witěz* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vitezhez* (JókK. 39); 1416 u./¹ *vitěz* (BécsiK. 261); 1732 *vétéz* (NySz.); NYJ. *vitíz* (ÚMTsz.); *vitýéz* (MTsz.) **J:** <FN> 1. 1208/ ’katona, harcos; hős | Soldat, Krieger; Held’ (↑); 2. [jelzői értékben is] 1920 u. ’{a Horthy-korszakban} a vitézi rend tagja | Mitglied eines erblichen Ordens in der Horthy-Ära’ (RévaiLex. 19: 395) | <MN> 1462 ’bátor, hős | tapfer, mutig’ (RMKT. I²: 460) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *vjíteffegnek* (JókK. 36) | ~**i** 1416 u./¹ *qvitézi fèrègekn^e* (BécsiK. 17) | ~**kedik** 1416 u./¹ *vitèzkednèc* (BécsiK. 307) | ~**lő** 1416 u./¹ *vitèzljø* (BécsiK. 276)

■ Déli szláv jövevényszó. | (⇒) Blg. (R.) *biúmez* ’katona, lovag’; szbhv. *vitez* ’lovag, hős’; szln. *vitez* ’lovag’ [valószínűleg germán eredetű; vö. óész. germ. *víkingr* ’viking’]. (⇒) Egy déli szláv nyelvből, valószínűleg a magyaron keresztül is: rom. *viteaz* ’vitéz, udvari katona; bátor, vitéz’ (⇒) Főnévi 1. és melléknévi jelentésében korábban széles körben elterjedt szó volt, mai használata régiesnek, választékosnak, ill. népiesnek minősül.

NyK. 39: 68; Kniezsa: SzlJsz. 560; TESz.; EWUng. • Vö. *vikárius*

vitla **A:** 1585 *Vitla* (Cal. 1124) **J:** 1. 1585 ’vessző, kötöző vessző | Gerte, Reis zum Binden’ (↑); 2. 1884–1887 ’csörlő, egy fajta emelőgép | Winde, Haspel’ (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy déli szláv nyelvből. | (⇒) Blg. *bumlo* ’csavar’; szbhv. *vitao* ’orsó, cséve’, (Kaj) *vitel’ua.*; felvonó, lift, járgány’; szln. *vitlo* ’ua.; fonalgombolyító’ [< szláv *vi- ’teker, köt; fon’]. Vö. még or. (N.), (R.) *bumélb* ’fémszál <arany-, ezüstszál>’. (⇒) Az 1.

jelentés a szláv nyelvekből nem kimutatható, a szláv alapszó és az adatolt jelentések azonban feltételezik, hogy valaha léteztek. A 2. jelentés későbbi átvétel eredménye. ⑥ Nyelvjárási és műszaki szakszóként él.

📖 Kniezsa: SzJsz. 560; TESz.; EWUng. • Vö. *villa*¹

vitorla **A:** 1395 k. *vitorla* (BesztSzj. 269.); 1560 k. *Vytollas* [sz.] (GyöngySzt. 282.); 1560 k. *Vytorlya* (GyöngySzt. 2118.); 1600 k. *wynthornjath* (BrassSzt. 23) **J:** **1.** 1395 k. 'hajó, csónak mozgását a szél erejével elősegítő, kifeszített vászon | Segel' # (↑); **2.** 1533 'vászon, kelme; függöny, kárpit, baldachin | Tuch, Stoff; (Zwischen)vorhang, Baldachin' (NySz.); **3.** 1590 'széljelző zászló, szélkakas | Wetterfahne' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 208); **4.** 1803 ? 'szélmalom forgó szárnya | Flügel der Windmühle' (NSz.), 1830/ 'ua.' (NSz.); **5.** 1860 'lompos fark (rókáé, mókusé) | Schwanz des Fuchses, des Eichhörnchens' (NSz.); **6.** 1874 'a pillangós virágúak pártáján a legfelső szírom | Fahne in der Botanik' (CzF.) **Sz:** ~s 1560 k. 'vitorlával ellátott hajó | Segelboot' (↑) | ~zik 1604 *Vitorlazoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Velificio* a.)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | ③ Blg. *vetpulo* 'vitorla; legyező'; szln. *vetrilo* 'vitorla; ventilátor' [vö. blg. *vetpeja* 'párológ, elillan; szellőztet, levegőztet; stb.', ill. a szln. *vetriti* 'szellőztet, levegőztet'; mindkettő a szláv **větrъ* 'szél' szóra megy vissza]. Vö. még or. *vetpulo* 'vitorla <a költészetben>'; ukr. *vimpuło* 'vitorla; szél'. A *vintornya* változat szó belseji *n*-je inetimologikus. A 2. jelentés metonímia, a 3–6. jelentés metafora. ④ A *vytorna* 'a lekaszált fű mértékegysége' (1418: OklSz.) szóhasadás a *vitorla* szóból, a levágott füvet ugyanis vitorlavászonnal takarták le; az értelmezés, aminek alapján a jelentésnek 'kasza a fűvágáshoz' kellene lennie, téves.

📖 Kniezsa: SzJsz. 561; TESz.; ABpL. 11: 117; EWUng. • Vö. *viheder*

vitrázs **Δ A:** 1890 *Vitrage-ok* (Félegyhlap. 1890. szept. 28.: [3]); 1904 *vitrage* (*vitrázs*) (Radó: IdSz.) **J:** 'ablakkeretre erősített kis, átlátszó függöny | durchsichtiger Fenstervorhang'

■ Nemzetközi szó. | ③ Ném. *Vitrage*; ang. *vitrage*; fr. *vitrage*; stb.: 'ablakfüggöny'. A franciából terjedt el [< fr. *rideau de vitrage* 'ablakfüggöny'; a *vitrage* a fr. *vitre* 'ablaküveg, üvegtábla' szóból keletkezett]. ⑤ A magyarba elsősorban a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vitrin*

vitrin **A:** 1878 *vitrina*, *vitrinát* (FövL. 1878. júl. 21.: 810); 1926 *Vitrina* (RévaiLex.); 1926 *Vitrín* (Horovitz: IdSzMagy.); 1958 *vitrides* [sz.] (NSz.) **J:** 'üveges szekrény | Vitrine'

■ Nemzetközi szó. | ③ Ném. *Vitrine*; ang. *vitrine*; fr. *vitrine*; stb.: 'vitrin'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *verrine* 'vastag üvegcsövek, védő üvegtest', (R.) 'üvegtábla' szóból, amely a lat. (k.) *vitrinus* 'üvegből készült, üveges' szóra megy vissza]. ⑤ A magyarba elsősorban a német nyelvből került át; a *vitrina* változat végződése bizonyosan hanghelyettesítéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fédervejsz*, *szövetnek*, *vitrázs*, *vitriol*

vitriol **Δ A:** 1799 *vitrióllal* (NSz.); 1831 *Vitriolgözzel* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 302); NYJ. *vitriyolajjal*, *vitriolaj* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1799 ? 'tömény (füstölő) kénsav | Schwefelsäure' (↑), 1846 'ua.' (NSz.); **2.** 1812/ 'egy fajta szulfát | Art Sulfat' (NSz.) – De vö. 1781 *vitriol-olajat* 'tömény (füstölő) kénsav | Schwefelsäure' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Vitriol* 'a kénsav sója, szulfát' [< lat. (k.) *vitriolum* 'ua.' < lat. *vitreolus* 'finom üvegszerű']. A jelentésváltozás oka a latinban valószínűleg az, hogy bizonyos szulfátok az üveghez hasonlónak tűnnek. (≈) Megfelelői: szbvh. *vitriol*; cseh (N.) *vitriol*; stb.: 'kénsav'. (⊕) A szótörténet alapján az önállósodás a *vitriololaj* (↑) összetételből alakulhatott ki; ehhez vö. ném. *Vitriolöl* 'kénsav'; vö. még ang. *oil of vitriol*; fr. *huile de vitriol*: 'ua.'. (⊖) A (R.) *vitriolum* 'egy fajta szulfát' (1530–1586: MNy. 87: 410) korábbi külön átvétel a latinból (↑); vö. még lat. (h.) *vitriolum* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *olaj, vitrin*

vitustánc **A:** 1823 *Vitus-táncznál* (NSz.); 1847 *vitus tánczot* (NSz.) **J:** 'kóros rángatózás | Veitstanz' – De vö. 1793 *Szent Vitus tántzának* 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Veitstanz*; ang. *St. Vitus's dance*; ol. *ballo di San Vito*; stb.: 'izomrángásos idegbetegség'. A kifejezés Szent Vitus legendájára megy vissza, amely szerint Diocletianus gyermekéből kiűzte az ördögöt. (⊖) Egyéb megnevezés: *Vid-tánc* 'ua.' (1810: NSz.). A betegség megnevezése birtokos szó szerkezettel van kifejezve (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tánc*

vityilló **A:** 1789/ *Vityilló* (NSz.); 1851 *vityiló* (NSz.); NYJ. *vígyolló* (ÚMTsz.) **J:** 'szegényes házikó, viskó | armselige Hütte'

■ Játszi szóalkotás. | (⊕) A → *viskó* szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viskó*

vív [2/1] **A:** 1349/ *viadalfa* [sz.] (Oklsz.); 1395 k. *Bayiuuag* [ɔ: Bayuiuas] [sz.] (BesztSzj. 185.); 1405 k. *viuathlan* [sz.] (SchlSzj. 673.); 1416 u.¹ *vyot* (BécsiK. 18); 1416 u.¹ *viu* [□] (BécsiK. 162); 1559 *vijna* (Székely I.: Krón. 1: 23); 1566 *véjvának* [✍] (RMKT. 6: 134); 1568 *vinni* [vin □] [sz.] (NySz.); 1575 *viyu* [□] (NySz.); 1702 *meg-vívik* [□] (NySz.) **J:** 1. 1349/ ? 'harcot, küzdelmet, párbajt folytat; (várat, erődítményt) ostromol | kämpfen; belagern' # (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); 2. 1372 u./ 'lelkileg tusakodik | seelisch kämpfen' (JókK. 12); 3. 1585 'veszélytelen karddal, törrel' szabályszerű tornajátékot, sportjátékot folytat | fechten' # (Cal. 68); 4. 1799 'gond, szenvedés, nyugtalanító érzés' kínozt, gyötört | peinigen (Sorge, Leid, Unruhe)' (NSz.); 5. 1873 'lärmázik | lärmen' (Nyr. 2: 473); 6. 1877 'verekszik, birkózik; civakodik | sich (herum)prügeln; zanken' (Nyr. 6: 133) **Sz:** **viadal** 1349/ (↑) | ~**ás** 1395 k. [írashibás adat] 'harc | Kampf' (↑); 1519 *vyvaffal* 'ostrom | Belagerung' (JordK. 313); 1834 'törrel, karddal üzött sport' | Fechten (als Sport)' (Bánhidi: Sportny.) | ~**atlan** 1405 k. 'harc nélküli | kampflos' (↑) | ~**ó** 1416 u.² 'harcos | Kämpfer' (MünchK. 23va); 1416 u.² *vižha viuo* 'elfajzott; ellenségeskedő | entartet; zwistig' (MünchK. 23va); 1874 'vivást (sportként) üző személy | Fechter' (CzF.) | **viaskodik** 1456 k. *viafkottanak* (SermDom. 2: 323) | **viaskodás** 1495 e. *viafcoda/ba* (GuaryK. 101) | ~**ódik** 1782 *viodására* [sz.] 'viaskodik, harcol | kämpfen' (NSz.); 1793 ? 'töpreng | grübeln' (NSz.); 1884 'ua.' (NSz.) | ~**mány** 1848 *Vívmány* (Ballagi M.: MNMSz. pótlék: 38)

■ Vitatott eredetű. | 1. Örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *voi-* 'képes, bír, megtehet', *voitta-* 'felülmúl, legyőz; kap, nyer'; észt *või-* 'képes, megtehet', *võita-* 'legyőz, leküzd; (játékban) nyer, üt <kártyajátékban>', *võitle-* 'harcol, küzd', [fgr. **boje-* 'képes, bír']. A jelentésekhez vö. zürj. (Sz.), (P.) *vermi-* 'képes, bír; leküzd, legyőz <birkózásban>'. A fgr. **o* > m. *i* hangváltozáshoz vö. → *faj* : → *fiú*; vö. még *haj* (→ *háj*) : → *hiu*. 2. Onomatopoetikus eredetű.

| (△) A →*vaj*², *vajik* (→*vajúdik*), ill. a →*vijjog* tövével függhet össze. Az eredeti jelentése 'harc közben hangosan sikolt' lehetett. (◻) (△) Az eredeti változat mindkét származtatás esetében a *v* lehetett. A szóvégi *v*, ill. *j* hiátustöltő hang. A *vin* változathoz vö. →*fő*¹, →*rí* stb.

TESz.; UEW. 579; Nyr. 116: 340; EWUng. • Vö. *bajvívás*, *pár*-, *vaj*², *vajúdik*, *vijjog*, *vitat*

vívát Δ **A**: 1693 *vivát* (MNY. 79: 249); 1786 *Vivat* (NSz.) **J**: <ISZ> 1693 'éljen!' | er/sie/es lebe hoch! (als Ausdruck der Begeisterung, der Ovation, der Freude)' (↑) | <FN> **1.** 1761 'éljenkiáltás, éljenzés' | Hochruf' (NSz.); **2.** 1848 'választási jelölt' | Wahlkandidat' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) A lat. *vivat* 'éljen!' E/3. személyű, jelen idejű, elbeszélő múltú, felszólító módú igealakból [lat. *vivere* 'él, létezik']. (≈) Megfelelői: ném. *vivat*, *Vivat*; fr. *vivat*; stb.: 'éljen!', 'éljenkiáltás, éljenzés'. Hasonló fejlődéshez vö. →*éljen*. (△) A főnévi 2. jelentés metonimikusan keletkezett: a tisztségre jelölteket éljenzik.

TESz.; EWUng. • Vö. *biológia*, *bonviván*, *konviktus*, *pázsit*, *vipera*, *vitamin*

víz **A**: 12. sz. vége/ *vīze* (HB.); 1494 *Wysakna* [HN.] (Neumann: Registrum 609.); NYJ. *vides* [sz.] (MTsz.) **J**: **1.** 12. sz. vége/ 'nedvesség, lé' | Saft' (↑); **2.** 1214/ 'e folyadéknak a földfelszín nagy részét borító tömege' | Gewässer' # (MNYTK. 53: 29); **3.** 13. sz. közepe/ 'a hidrogén és az oxigén vegyületéből álló szintelen, szagtalan folyadék' | Wasser' # (ÖMS.); **4.** 1533 'testnedv' | Körpersäfte' (Murm. 784.); **5.** 1796 'vérsavó' | Blutwasser, Serum' (NSz.); **6.** 1799 'drágakő tiszta, átlátszó színe' | Durchsichtigkeit des Edelsteins' (NSz.) **Sz**: **vizes** 1214/ *wyzeskewrus* [HN.] (MNYTK. 53: 29) | ~i 1395 k. *vizj* (BesztSzj. 1106.) | **vizetlen** 1416 u.² *vizètlèn* <MN> (MünchK. 68vb); 1416 u.³ 'pusztaság' | Einöde' (AporK. 77) | **vizesség** 1456 k. *vizeffeghe* (SermDom. 1: 339) | **megvizesül** 1456 k. *megh vizefel* (SermDom. 1: 352) | **vizez** 1490 *vizezy* (SzalkGl. 64.) | **vizel** 1533 *Viseló* [sz.] (Murm. 1943.) | **vizelet** 1533 *Viselet* (Murm. 784.) | **vizenyős** 1604 *Vizenyős* (Szenczi Molnár: Dict.) | **vizenyő** 1808 *Vizenyű* <MN> 'vizes' | wässerig' (Sándor I.: Toldalék); 1883 <FN> 'ödéma' | Ödem' (NSz.) | ~**hatlan** 1835 *vízhatlan* (Tzs. *Wasserdicht* a.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *üü*', (AK.) *wit*'; zürj. (Sz.), (P.), (KP.) *va*; votj. (Sz.), (G.) *vu*; cser. (KH.) *wat*; md. (E.) *ved'*, *väd'*, (M.) *ved'*; finn *vesi*; – jur. *jīr*, *wit*; szelk. *yt*, *üt*; kam. *buu* stb.: 'víz' [uráli **βete* 'ua.']. (≈) Megfelelői: óind *udakám* 'ua.>'; gót *watō* 'folyó'; óe. szl. *voda* 'víz'; lat. *unda* 'hullám'; stb. (△) A *vides* változat másodlagos *d* hangjához vö. →*bűz* ~ →*büdös*. A *vizenyős* származékszó -ny névszóképzőjéhez vö. *laponya* (→*lapos*), →*savanyú* stb.

MSFOu. 151: 344; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 43; EWUng. • Vö. *artézikút*, *árvíz*, *bor*-, *csuromvíz*, *édes*-, *hévíz*, *hidra*, *kereszt*-, *köl*ni, *szikvíz*, *ügy*¹, *vad*-, *vazelin*, *vedel*, *vidra*, *víziló*, *vízkereszt*, *vízszintes*

viza **A**: 1230 *wizahal* (OkISz.) **J**: 'nagyra növvő, vizeinkben ma már igen ritka, a tokfélék családjába tartozó hal' | Hausen (Huso huso)'

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *viză*, [végartikulussal] *viza*; cseh *vyz*, *vyza*; szlk. *vyza*; le. *wyz*, *wyza*; ukr. *вуз*; stb.: 'viza'. A szavak egymáshoz és a magyar szóhoz való kapcsolata nem kellően tisztázott; ezen kívül bizonytalan maradt, hogy a ném. (ófn.) *hūso*; lat. (k.) *huso*: 'viza' az említett szóval összefügg-e. Ez a halfajta a Fekete-tengerben és az ebbe torkolló folyókban él, így a megnevezés egy, a térségben lévő nyelvben keletkezhetett. (△⇒) Néhány szomszédos nyelvbe a magyarból került; vö. pl. szbhv. (Kaj) *vīza*; szln. *vīza*: 'viza'.

Kniezsa: SzlJsz. 782; TESz.; EWUng.

víziló **A:** 1669 *vizi lo* (NySz.); 1794 *Vizi-lótól* (NSz.) **J:** 'Afrika vizeiben élő nagy testű emlősállat | Nilpferd (Hippopotamus)'

■ Összetett szó. | (⊕) A *vízi* (→*víz*) + *ló* tagokból; (jelzői) alárendeléssel. Az összetétel keletkezését a következő idegen nyelvi szavak befolyásolhatták: lat. *hippopotamus* 'víziló'; gör. *ἵπποπόταμος* 'ua.', tkp. 'ló-folyó' [a gör. *ἵππος* 'ló' és a gör. *ποταμός* 'folyó' szavakból]; ném. (R.) *wasserpferd* 'víziló'. (⊖) Egyéb, régi megnevezése: *tengeri ló* 'ua.' (1745: Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 277).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ló, víz*

vizit **A:** 1782/ *visitet* (NSz.); 1792/ *vizitemet* (NSz.) **J:** 1. 1782/ 'látogatás | Besuch' (↑); 2. 1877 'orvosi beteglátogatás, vizsgálat | Krankenbesuch des Arztes' # (Nyr. 6: 326)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Visite*; ang. *visit*; fr. *visite*; stb.: 'látogatás, vizit'. A franciából terjedt el [< fr. *visiter* 'vizsgálva szemlél, vizsgál; meglátogat' < lat. *visitare* 'gyakran lát, látogat, szemügyre vesz']. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (⊖) Idetartozik: (N.) *vizitke* 'egy fajta blúz, kabátka' (1857: NSz.); ez a szó a *vizit*-ből kicsinyítő képzővel jött létre.

📖 TESz., *vizitke* a. is; EWUng. • Vö. *vizitáció*

vizita → *vizitáció*

vizitáció **Δ A:** 1495 e. *viſitaciot* (GuaryK. 58); 1792 *visitációtól* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 71); 1865 *vizitáció* (NSz.); NYJ. *vizitációra* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1495 e. 'meg)látogatás | Besuch' (↑); 2. 1792 'vizsgálat | Untersuchung, Prüfung' (↑); 3. 1853 'sorozás | Musterung (Milit)' (NSz.)

vizitál **Δ A:** 1495 e. *viſital'a* meg [l-j] (GuaryK. 59); 1793 *vizitált* (NSz.); NYJ. *vizitál* (MTsz.) **J:** 1. 1495 e. 'meglátogat | besuchen' (↑); 2. 1668 'megvizsgál | untersuchen, prüfen' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 455); 3. 1849 'katonát) soroz | (Rekruten) mustern' (NSz.)

vizita × **A:** 1706 *visitát* (Nyr. 89: 392); 1789 *vizitát* (NSz.); 1804 *vi'sitákat* (NSz.) **J:** 1. 1706 'látogatás, vizit | Besuch' (↑); 2. 1881 'sorozás | Musterung (Milit)' (Nyr. 10: 191)

■ A szócsalád **vizitáció, vizitál** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. *visitatio* 'megtekintés, megszemlélés, látogatás' | lat. *visitare* 'ismételten meglátogat, megszemlél', (e.) 'vizsgálva szemlél, megvizsgál' [< lat. *visere* 'szemügyre vesz, alaposan megvizsgál' < lat. *videre* 'lát, megnéz']. (≡) Megfelelői: ném. *Visitation, visitieren*; fr. *visitation, visiter*; stb.: 'átvizsgálás, motozás', 'átvizsgál, ellenőriz'. (⊕) A korábbi és nyelvjárási változatok hangzóközi *zs*-jéhez vö. →*bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb.

■ A **vizita** elvonás eredménye. | (⊕) A magyarban keletkezett a →*vizitál* szóból; vö. *diskura* (→*diskurzus*), *disputa* (→*disputál*) stb.

📖 TESz. *vizitál* a.; EWUng. • Vö. *evidens, fűzér, idea, interjú, povedál, revízió, televízió, vicc, videó, vizit, vízum*

vizitál → *vizitáció*

vízkereszt A: 1416 u.² *Vizkèrèzt* (MünchK. 1r) J: 'keresztény ünnep, amellyel először Jézus születését, majd megkeresztelését, végül a háromkirályok látogatását ünnepelték | Dreikönigstag; Epiphanienfest'

■ Déli szláv minta alapján alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. blg. (N.) *vođokpr̃cm* 'vízkereszt napja', tkp. 'vízkereszttség'; szbhv. *Vodokrst* 'ua.'; szln. *vodokrst* 'háromkirályok napja', tkp. 'vízkereszttség'. A megnevezés Jézus megkeresztelésére vonatkozik, ami a Megváltó megnyilatkozásának ünnepe lett. (△) A magyarban: →*víz* + az utótaghoz vö. →*kereszttség*.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 215; EWUng. • Vö. *kereszttség, víz*

vízum A: 1914 *vizumot* (PestiH. 1914. szept. 16.: 2); 1932 (útlevél)*vízum* (Sauvageot: FrMSz. *visa* a.) J: 'útlevél láttamozás; beutazási engedély | Sichtvermerk; Einreisebewilligung'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Visum* 'hivatalos bejegyzés az útlevélben; beutazási engedély' [a lat. *visa* 'látott dolgok' többes számából elvont egyes szám latinositása < lat. *visus* 'látott' < lat. *videre* 'lát, észlel, felismer']. A megnevezés alapja, hogy az útlevél csak hivatalos jóváhagyással érvényes. (≈) Megfelelői: holl. *visum*; cseh *vízum*; stb.: 'vízum'. (△) A (R.) *visa* 'bejegyzés, jóváhagyás' (1904: Radó: IdSz.) valószínűleg a fr. *visa* 'ua.' szóból származik, ami a lat. többes számú alaknak (↑) felel meg; vö. még ang. *visa*; or. *vuza*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vizitáció*

vizsga → *vizsgál*

vizsgál A: 1531 *megh ... uisgalod* (ThewrK. 170); 1645 természet-vizsgáló [?] [sz.] (NySz.); 1750 *vizsgálásra* [sz.] (NySz.); NYJ. *bizsgál* (MTsz.) J: 1. 1531 'alaposan, részletesen megnéz, figyel: vizsgálatot folytat | untersuchen, prüfen' # (↑); 2. 1762 '〈orvos〉 vkinek, vmely szervnek az egészségi állapotáról igyekszik észleleteket szerezni | untersuchen 〈Arzt〉' (SZT. *megvizsgál* a.) Sz: ~**odik** 1645 *vizsgálódásban* [sz.] (NySz.) | ~**at** 1747 *visgálatjokra* (Nyr. 42: 162)

vizsga A: 1804 *vizsgán* (Nyr. 41: 311); 1806/ *visgább* (NSz.); 1822 *Vizfga* (Wagner: Phras. *Musca* a.) J: <MN> 1. 1804 'kutatni vágyó | forschbegierig' (↑); 2. 1808 'fürkésző | forschend' (Nyr. 48: 149) | <FN> 1. 1817 'vizsgálat | Untersuchung' (TudGyűjt. 2: 115); 2. 1833 'eszmeccsere | Diskussion' (Szily: NyÚSz. 614); 3. 1834 'kísérlet | Experiment' (NSz.); 4. 1857 'tudáspróba, beszámoló | Prüfung, Examen' # (NSz.) Sz: ~**zik** 1866 *vizsgázott* [sz.] (RefFőiskTAKadGimn. : 20)

■ A szócsalád alapja, a **vizsgál** valószínűleg nyugati szláv vagy keleti szláv jövevényszó. | (≡) Szlk. *vyzíhat* 'kiéget'; le. (R.) *wyžegać* 'ua.; égetéssel megtisztít'; or. *выжугать* 'ua.'; ukr. *вужугаму* 'ua.'; stb. [< szláv *vy [igekötő] + *zigati 'éget']. Az ige eredetileg a nemesfémek tűzpróbájára is vonatkozott; hasonló jelentésviszonyhoz vö. ang. *to test* 'megvizsgál, kipróbál' : (kang.) *test* 'a tűzpróbához használt edény'. (△) A magyarban 'tűzpróbával ellenőriz <nemesfém tisztaságát>' > 'kipróbál, ellenőriz' jelentésváltozás mehetett végbe.

■ A *vizsga* elvonás eredménye. | (△) Tudatos szóalkotással hozták létre a *vizsgál* igéből a nyelvújítás idején; vö. →*irka*.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) A (R.) *vizsga* 'agyafürt; fölényeskedő', amely csak a *vizsgaság* 'agyafürtőség; fölényeskedés' (1621: Senczi Molnár: Dict.) származékszóban fordul elő, korábbi elvonás lehet az igéből, de a jelentések összefüggése nem kellően világos. (≈) Esetleg idetartozik: 1221/ *Visam* [lat. -m végződéssel] [SZN.] (VárReg. 92.) (△) A *vizsgál*-nak egy

ismeretlen eredetű fiktív tö származékaként való magyarázata és a →*vizsla* szócsaládjának tövével való összekapcsolása nem meggyőző.

📖 TESz.; EWUng.; StEtCr. 19: 205; JuhászD-Eml. 162 • Vö. *gánica, pót-*

vizsla A: 1350 *Vyslas*vereb [sz.] [HN.] (OkISz.); 1395 k. *viſla, vyſla* (BesztSzj. 792., 793.) **J:** <FN> 1350 'egy fajta vadászkutya | Spürhund, Vorstehhund' # (↑) | <MN> 1566 'éles szemű, fürkésző, kutató | scharfsichtig, prüfend, forschend' (NySz.)

vizslál × **A:** 1631 e./ *visláltatik* [sz.] (NySz.) **J:** 'vizsgál, fürkész | prüfen, herumspüren'

vizslat × **A:** 1779 u. *vislatással* [sz.] (NSz.); 1803 ki-*vizslatom* (NySz.) **J:** 1. 1779 u. 'keresgél, fürkész | herumsuchen, herumspüren' (↑); 2. 1784 'koslat, lótfut | herumstreifen, herumlaufen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 94)

■ Vitatott eredetű szócsalád. | 1. A szócsalád alapja, a **vizsla** szláv jövevényszó. | (≡) Vö. szbvhv. *vižao*, (Kaj) *vižel*; szlk. *vyžla*; le. *wyžel*; or. *выжлеу*; stb.: 'vizsla, kopó' [? < szláv *vyg- 'világos, tiszta, fénylő']. A megnevezés talán a kutya fajta fénylő szőrére vezethető vissza. (⊕) Ez esetben a *vizslál* a *vizsla* szóból igeképzővel alkotott származékszó, funkciójához vö. *szolgál* (→*szolga*). A *vizslat* a *vizsla* szóból lett képezve a →*koslat*, →*zaklat* analógiájára. 2. A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **vizsla** fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö *-l* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*vizsgál* szócsaládjának tövével azonos. A *vizsla* végződése *-a* (folyamatos) melléknévi igenévképző; vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Ezen értelmezés alapján először feltehetőleg a melléknevesülés, majd a főnevesülés ment végbe. A *vizslál* és a *vizslat* vagy a *vizsla* szóból, vagy közvetlenül a (relatív vagy abszolút) töből keletkezett különböző igeképzőkkel. A magyarázat nehézsége, hogy a relatív tö önálló igeként nem adatolt.

📖 MNy. 69: 476; TESz.; EWUng. • Vö. *vizsgál*

vizslál → *vizsla*

vizslat → *vizsla*

vízszintes A: 1808 *vízszintes* (NSz.) **J:** 'a nyugalomban levő víz felszínével párhuzamos | waagerecht' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *vízszint* 'horizontális helyzetben' (1790: NSz.) határozószóból jött létre *-s* melléknévképzővel. A *vízszint* határozószó összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. Olyan szószerkezetből keletkezett, amely a →*víz* és a *-t* lokatívuszragos →*szín*² 'felület, felszín' szóból áll, és eredeti jelentése 'a víz felszínén' lehetett; vö. →*földszint*. A később adatolású *vízszint* 'a víz felszíne' (1864: NSz.) főnevesüléssel keletkezett a *vízszint* határozószóból. (⊖) Idetartoznak: (R.) *vízfejtű* 'vízszintes' (1812: Keresztési: Mat. 112); (R.) *vízszínleg* 'vízszintes helyzetben' (1836: Szily: NyÚSz.). (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szín*², *víz*

vodka A: 1658 *voťkát* (HadtörtKözl. 1897: 630); 1799 *Vatka, Vodka* (NSz.); 1838 *vatyka* (Tsz.); NYJ. *vótka* (MTsz.) **J:** 'egy fajta égetett szesz | Wodka' #

■ Nyugati szláv vagy orosz jövevényszó. | (≡) Cseh *vodka*; szlk. *vodka*; le. *wódka*; or. *водка*: 'vodka' [< szláv **voda* 'víz']. (≈) Megfelelői: ném. *Wodka*; fr. *vodka*; stb.: 'vodka'. (△) A korai változatok valószínűleg szlovák jövevényszók. Később az oroszból is átkerült, részben a szépirodalmi fordításokból, részben a két világháború alatt és a 2. világháború után; ez utóbbi átvétel vezetett a szó elterjedéséhez, valamint az irodalmi nyelvbe való bekerüléséhez.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 561; TESz.; EWUng. • Vö. *morotva*, *vidra*

vogul A: 1802/ *vogulokkal* (I.OK. 30: 257) **J:** <FN> 1802/ 'Északnyugat-Szibériában lakó, a magyarral rokon nyelvet beszélő nép tagja | Wogule' (↑) | <MN> 1890 'e néppel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | wogulisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Wogule*; ang. *Vogul*; fr. *vogoul*; or. *вогул* stb.: 'vogul <fn>'. Valószínűleg a *Wogulka* (az Ob mellékfolyója) nevével függ össze; vö. vog. *wōl'-jā*; osztj. *wōχal'-jōχan*: 'Vogulka'. A folyó neve az osztjákban a Vogulka mellett élő embereket is jelöli; vö. osztj. R. *woχal'-χuj* 'vogulkai ember'; vö. még osztj. *oχāl'at* 'vogul <fn>'. (⇒△) A magyarba valószínűleg a német, ill. az orosz irodalmi nyelvből került. (△) – Korábbi, régi megnevezés: *vogulic* (1750: NSz.) 'vogul <fn>', ez közvetlen átvétel az or. (R.) *вогулицу* [többes szám] 'ua.' szóból. (∼) A vogulok önelnevezése a vog. (K.) *mańś*, (Szo.) *māńśi*, (T.) *māńši*, amely a magyar tudományos szaknyelvben is elterjedt; vö. *manysi* (1841/: NSz.); (R.) *máncsi* (1864: NSz.).

📖 NyK. 47: 445; TESz.; Hajdú: UNyAK. 24; EWUng.

voks A: 1525/ *vox* (TörtTár 1908: 85); 1657–1658/ *voksolék* [sz.] (Kemény: Önéletír. 209); 1746 *vaksolnak* [sz.] (NSz.); 1791 *vóksok* (NSz.) **J:** 1. 1525/ ? 'szavazat | Votum' (↑), 1535 k. 'ua.' (Zay: Lánd. 29); 2. 1525/ ? 'nézet, vélemény | Meinung, Dafürhalten' (↑), 1618 'ua.' (NySz.); 3. 1700/ 'a szavazatok leadása, szavazás | Stimmabgabe; Wahlstimme' (NySz.); 4. 1791 'beleszólási jog | Mitspracherecht' (NSz.) **Sz:** ~ol 1613–1615 *voxolás* [sz.] (TörtTár 1881: 3)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *vox* 'hang, hangzás; állítás, kijelentés', (k.) 'szavazati jog', (h.) 'szavazat' [indoeurópai eredetű; vö. óind *vak*; av. *vāxš*: 'nyelv, hang, beszéd, szó'; stb.]. (≈) Megfelelői: fr. *voix* 'hang, szó; szavazat'; ol. *voce* 'hang, szó'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. *féniks* (→*főnix*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *epikus*, *provokál*

volán A: 1924 *volánnál* (NemzetiSp. 1924. júl. 24.: 8); 1937 *volán* (Dengl: Nyelvhely.) **J:** 'kormánykerék | Lenkrad'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *volant* 'kormánykerék, kormány, volán'; – vö. még ném. (R.) *volant* 'ua.'. A franciában a fr. *volant de direction* 'ua.' alapján; a *volant* a fr. *voler* 'repül' szóból keletkezett. (≈) Megfelelői: szbhv. *volan*; cseh *volant*; stb.: 'kormánykerék, kormány, volán'. (△) Az *án* végződés a francia nazális kiejtést tükrözi. (∼) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *volán* 'redőzött szegély' (1788: D. Éltés: FrSz.), amely a fr. *volant* 'ua.', esetleg a ném. *Volant* 'ua.'; szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dirigál*

volontér × A: 1663 *Volentir* (Horváth M.: NEI.); 1684 *volanter* (Horváth M.: NEI.); 1704 *voluntéroskodtanak* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1704 *voluntert* (Pusztai); 1706 *volentér* hadnagya (Horváth M.: NEI.); 1708 *volonterja* (Horváth M.: NEI.); 1709 *volluntír* formában (Pusztai); NYJ.

vólentír (MTsz.); *volintér, voluntér* (ÜMTsz.) **J:** <FN> 1663 'önkéntes katona | freiwilliger Soldat' (↑) | <MN> **1.** 1704 'önkéntes {katona} | freiwillig {Soldat}' (Pusztai); **2.** 1739 'törvénytelen gyermek | unehelich {Kind}' (MNY. 75: 382)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *volontaire* 'szándékos; önkéntes; önkéntes katona'; – vö. még ném. *Volontär* 'aki jövőbeli szakmai tevékenységének előkészítésén dolgozik', (R.) 'önkéntes katona'. A franciába a lat. *voluntarius* 'önkéntes' szóból került a [lat. *velle* 'akar' alapján]. (≈) Megfelelői: szbhv. *volonter*; cseh *volontér*; stb.: 'önkéntes katona'. (△) A magyarba katonai műszóként került. A nyelvjárásokban használt melléknévi 2. jelentés a 'törvényen kívüli szabadlegény' jelentésből keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyavalya*

volt A: 1886 *Volt; Voltos* [sz.] (VasútiKK. 1886. nov. 24.: 1021); 1901 *Voltá-t* (NSz.) **J:** 'a villamos feszültség mértékegysége | Volt'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Volt*; ang. *volt*; fr. *volt*; ol. *volt*; stb.: 'volt'. Az ismert szakszó Volta 1745–1827 olasz fizikus családnevéből származik, a legkorábbi adat a franciából van. (⇒△) A magyarba elsősorban a német nyelvből került át. (△) A szó összetételben más jelentésben is előfordul; vö. *Volta áram* 'galvánáram' (1885: MagyLex. 16: 130).

📖 TESz.; EWUng.

voltaképpen → *-képpen*

von A: 1372 u./ *vonhattyakuala el* [sz.] (JókK. 142); 1495 e. *vizza voño* [sz.] (GuaryK. 131); NYJ. *vanyogó* [sz.] (MTsz.) **J:** **1.** [*el~*, *ki~*] 1372 u./ 'eltávolít, eltérít; megment, megszabadít | entfernen, abwendig machen; erretten, befreien' (↑); **2.** [*fel~*] 1372 u./ 'felemel | aufheben, hochziehen' (JókK. 64); **3.** 1372 u./ 'húz, húzva kifeszít; időben vmeddig nyújt | ziehen, spannen; hinziehen {Zeit}' (JókK. 6); **4.** [*meg~*] 1416 u./¹ 'vkinek nem nyújt, vkitől megtagad vmit; vkit eltölt vmitől | jmdm etw entziehen od. versagen' # (BécsiK. 206); **5.** 1416 u./³ 'szív, szippant | saugen, einatmen' (AporK. 137); **6.** [*vissza~*, *visszát ~*, *ujjat ~*, *üstököt ~*] 1495 e. 'haragot szít, ellenségeskedést, civakodást kezd | sich mit jmdm anlegen' (↑); **7.** 1508 'húz {vonalat} | ziehen {Linie}' (DöbrK. 418); **8.** [főként *be~*] 1526 'beborít, beföd | überziehen; bedecken' # (MNY. 2: 256); **9.** [*elő~*, R. *elővé ~*, *felelősségre~*, *kérdőre~*] 1527 '⟨tárgyat⟩ elővesz; ⟨személyt⟩ előállít' # (ÉrdyK. 594); **10.** 1535 'vkire, vmire vonatkoztat | auf etw, auf jmdn beziehen' (NySz.); **11.** 1560 k. '⟨testrészt⟩ félrehúz, megrándít, összevon | zucken {Achsel}, verziehen {Mund}, zusammenziehen {Brauen}' # (GyöngySzt. 3781.); **12.** 1560 k. 'vonz {személyt, anyagot stb.}; csábít, ⟨érdeklődést⟩ magára irányít | anziehen {jmdn, etw}; attraktiv sein' (GyöngySzt. 706.); **13.** [*ki~*] 1565 '⟨írásból⟩ kihúz, kitöröl | durch-, wegstreichen' (MNY. 56: 118); **14.** 1568 '⟨hangszer húrján⟩ vonóval játszik, húros hangszeren vmilyen dallamot játszik | auf einem Streichinstrument spielen' (NySz.); **15.** [főként *maga után ~*, R. *utána ~*] 1577 k. ? 'törvényszerű következményként előidéz | als Folge nach sich ziehen' # (OrvK. 231), 1598 'ua.' (NySz.); **16.** 1600 k. 'vegyileg kiválaszt, kiold | extrahieren {Chem}' (Radvánszky: Szak. 116); **17.** [*ki~*, *le~*, R. *el~*] 1652 'mennyeiségből, összegből leszámít | abziehen {eine Zahl}' # (Keresztesi: Mat. 175); **18.** [*vkikez ~*] 1660 e. 'vkikez vonzódik, vkikez pártol | sich von jmdm angezogen fühlen, sich zu jmdm schlagen' (NySz.); **19.** [*vmikez ~*] 1795 'vmikez hasonlít | ähnlich sein' (NSz.); **20.** [*le~*] 1818 'tanulásként, következtetésként kiszűr, megállapít, összefoglal | eine Schlussfolgerung auf etw ziehen' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Analogismus* a.). **Sz:** ~**ont** 1416 u./³ *vonontottam* 'beszív {levegőt} | einatmen' (AporK. 137) | ~**ás** 1456 k. *wonaffal* [későbbi kéztől] '(meg)rántás | Ruck' (SermDom. 2: 519); 1551 'vonal |

Linie' (NySz.) | ~**agik** 1456 k. *wanagyik* 'haláltusát vív | mit dem Tode ringen' (SermDom. 2: 588) | ~**tat** 1476 k. fel *vontata* (SzabV.) | ~**ít** 1508 *voneitas* [sz.] 'vonalat húz | ziehen (Linie)' (DöbrK. 418); 1536 el *wonýt*ot wolna 'von, húz, rándít | ziehen, rucken' (Pesti: Fab. 28v) | ~**akodik** 1508 *vonacodafan* [sz.] 'haláltusát vív | mit dem Tode ringen' (NádK. 172); 1589 'küzd | ringen' (ÚSzOkl. 1: 58); 1644 'veszekedik | zanken' (MNY. 69: 239); 1792 ? 'húzódozik | sich sträuben' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1813 'ua.' (Nyr. 48: 132) | ~**agodik**, ~**agszik** 1516 *vonagodo* [sz.] 'haláltusát vív | mit dem Tode ringen' (GömK. 132); 1586 'reszket, vonaglik | in Zuckungen liegen, sich winden' (NySz.) | ~**ó** 1517 *vononak* <MN-I IGENÉV> 'vmít, vkit, vhová húzó (személy) | ' (DomK. 232); 1568 'hangszer vonója | Bogen von Streichinstrumenten' (NySz.); [szén~] 1616 *szin uonyo* 'piszkavas | Ofengabel' (OklSz.) | ~**t** 1526 *vonth* 'fonalszerű (arany, ezüst) | fadenähnlich (Gold, Silber)' (MNY. 2: 256) | ~**aglik** 1708 *Vonaglani* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) | ~**ós** 1776 *vonyós* 'igavonó (állat) | zugkräftig (Zugtier)' (MNY. 59: 239); 1868 'vonóval megszólaltatható hangszer | Streichinstrument' (NSz.) | **vonyogó** 1621 'kampós eszköz a szénának, szalmának a kazalból, boglyából való kihúzására | Art Harke zum Herausziehen von Heu od. Stroh aus dem Haufen' (Szenczi Molnár: Dict.); 1855 'hangszer vonója | Streichbogen' (KatolikusN. 1855. márc. 14.: 94)

vonsz † **A:** 1372 u./ *vonzauala* (JókK. 21); 1416 u./¹ *uonzon* [□] (BécsiK. 235); 1549 meg *von/zác* (Orth. A3b); 1783 k. *vonczolták* [sz.] (Nyr. 109: 402) **J:** **1.** 1372 u./ 'húz, von | ziehen' (↑); **2.** 1527 'vonzerővel magához kapcsol; (belső hajlam, vágy) késztet vmire | locken; antreiben (Neigung, Wunsch)' (ÉrdyK. 330); **3.** 1549 'vonalat húz | Linie ziehen' (↑); **4.** 1585 'anyag, tárgy fizikai tulajdonságainál fogva magához ránt v. magától bizonyos távolságban tart) | anziehen (Material, Gegenstand)' (Cal. 629); **5.** 1604 'vkihez húz, pártol | jmdm zugeneigt sein' (NySz.); **6.** 1606 'terhet, kötelezettséget) hosszan, nehezen elvisel | etw lange schwer ertragen (Last, Pflicht)' (LevT. 2: 169); **7.** 1690 'ösökre, fajtára vezethető vissza; hasonló vmihez | jmdm nachgeraten; ähnlich sein' (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1704–1712 *vonszolták* 'erőlködve húzva hurcol | schleppen, zerren' (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **von** ismeretlen eredetű. | ⊕ Hangszerkezetét, jelentéseinek számát és szócsaládjának kiterjedtségét tekintve a magyar szókincs egyik nagyon régi eleme lehet.

■ A **vonsz** származékszó. | ⊕ A *von*-ból keletkezett -sz gyakorító képzővel; vö. →*met*, →*tetik*. ⊙ A *vonszol* származék ma az irodalmi nyelv szava.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | A *von*-nal és *vonsz*-szal alakult szókapcsolatok sokban párhuzamot mutatnak a →*húz* szóéval: a régi nyelvben e szavak használatában még nagyobb fokú hasonlóság volt. A későbbiekben a *von*-nak és némely származékának inkább az elvont alkalmazásai kerültek előtérbe.

📖 TESz., *vonyogó* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elvont*, *fel*², *huzavona*, *vonat*, *vonatkozik*, *vonít*, *vonul*, *vonz*

vonat **A:** 1793 *vonat* (Nyr. 24: 381); 1801 Ércz *vonál* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1793 'íróeszközzel húzott nyom, geometriai pontok folytonossága; kijelölt határvonal | Linie; Grenzlinie' # (↑); **2.** 1801 'drót, huzal | Draht' (↑); **3.** [főként birtokos személyjellel] 1824 'alak, forma, rajzolat; arcvonás | Gestalt, Form, Riss; Gesichtszug' # (NSz.); **4.** 1833 'vminek hosszú sora, menete, vonulata; területsav | Zug, Reihe; Gebietsstreifen' (NSz.); **5.** 1835 'sajátosság, tulajdonság | Eigenschaft, Zug' (ItK. 14: 72); **6.** 1837 ? 'irány, irányzat; mozgó test pályája | Richtung, Tendenz; Bahn, Weg' (NSz.), 1841 'ua.' (NSz.); **7.** 1839 'gondolatmenet | Gedankenfolge' (NSz.); **8.** 1842 'régii hosszsmérték (1/12 hüvelyk) | Art altes Maß (zB. 1/12 Zoll)' (NSz.); **9.** 1843 'szint | Niveau' (NSz.); **10.** 1849/ 'vasúti szerelvény; vasútvonal | Bahnzug; Bahnlinie, Strecke' (NSz.); **11.** 1870 'távíró-, távbeszélő-vezeték (egy szakasza) | Telegrafen-, Telefonlinie' # (NSz.); **12.** 1870/ ? 'működési terület; feladatkör | Betätigungsfeld; Aufgabengebiet' (NSz.), 1899 'ua.' (NSz.); **13.** 1961 'egyszeri használatra jogosító jegy

{közlekedési eszközön} | Karte für einmalige Fahrt auf einer Strecke, ohne Umsteigen' (Lőrincze: ÉdAny. 294) **Sz:** ~**az** 1834 *Vonalozni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**zó** 1835 *Vonalzó* '(egyenes) vonal húzását segítő eszköz | Lineal' (Tzs. *Linienzieher* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*von*-ból keletkezett -*l* névszóképzővel; vö. *fonal* (→*fon*), →*lepel* stb. A szó belseji *a* ~ *á* váltakozáshoz vö. →*fedél*, *fonal* (→*fon*) stb. Korábbi megnevezések az 'íróeszközzel húzott nyom' jelentésre: *vonás*, *vonásocska*, *vonítás* (→*von*). A 13. jelentés főként a *vonaljegy* (1962: ÉrtSz.) összetételben él. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *színvonal*, *taccs*, *von*

vonat **A:** 1780 k./ *vonat* (MNY. 12: 329); NYJ. *vonyat* (MTsz.) **J:** 1. 1780 u./ ? 'húzás; sorshúzás | Zug; Losziehung' (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vonni* a.); 2. 1813 'vonat; vonalhúzás | Linie; Strich' (Mondolat 91); 3. 1826 '(arc)vonás | Gesichtszug' (NSz.); 4. 1830 'vonzódás | Neigung' (NSz.); 5. 1832 'jellemző tulajdonság | Eigenschaft' (NSz.); 6. 1833 'ívköz, nyílás {hídé} | Spannweite {einer Brücke}' (Szily: NyÚSz.); 7. 1834/ 'földrajzi vonulat | Gebirgszug' (NSz.); 8. 1835 'írásbeli ékezet | diakritisches Zeichen' (NSz.); 9. 1837 'vegyi kivonat | Extrakt' (NSz.); 10. 1840 'vasúti szerelvény; vasúti közlekedés | Bahnzug; Zugverkehr' # (NSz.); 11. 1855–1856/ 'menet, csapat; szállítással foglalkozó katonai alakulat, ill. annak felszerelése | Marsch, Truppe; Train und dessen Ausrüstung' (NSz.); 12. 1897 'varrott szegély, korc | Randstreifen' (MTsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊖ A →*von*-ból keletkezett -*t* névszóképzővel a -*t* képzős szavak analógiájára; vö. *gondolat* (→*gondol*), *mondat* (→*mond*) stb. A szót korábban a →*von* különböző jelentései alapján használták. A 10. jelentés jelentéskölcsönzés a ném. *Zug* 'vonat, szerelvény' szóból, a többi jelentés mára elavult. ⊖ Idetartoznak: *kivonat* 'extraktum' (1800: NSz.), 'rövid összefoglaló' (1831/: NSz.); *levonat* 'nyomdai, fényképészeti másolat' (1881: NSz.); ezek a *kivon*, *levon* (→*von*) összetételből létrejött származékszók. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *von*

vonatkozik **A:** 1755 *vonatkozott* (Nyr. 45: 26); 1828 *elvonatkozik* [▽] (MNY. 3: 274) **J:** 1. 1755 'vonul; féreúzódik | ziehen; sich zurückziehen' (↑); 2. 1787 'vonakodik, húzódozik | sich sträuben' (NSz.); 3. 1837–1843/ ? 'kapcsolatban van vkivel, vmivel, irányul vmire, vkire; érint vkit, vmit, érvényes vkire, vmire nézve | sich beziehen, Bezug haben; betreffen' # (NSz.), 1838 'ua.' (Tzs.); 4. 1841 'hivatkozik, utal vmire | sich auf etw berufen' (NSz.) **Sz:** ~**tat** 1841 *vonatkoztatjuk* (Athenaeum 1841. aug. 1.: 217) **R:** ~**ólag** 1836 *vonatkozólag* (LiteraturaiL. 1836. márc. 18.: 94)

■ Származékszó. | ⊕ A →*von* szóból visszaható igeképzővel; a képzési módhoz vö. *csatlakozik* (→*csal*), *fogyatkozik* (→*fogy*) stb. Az 1., 2. jelentéshez vö. még a *vonakodik* (→*von*), ill. a →*vonul* jelentéseit. A 3. jelentés keletkezésére a ném. *sich beziehen* 'vmire vonatkozik' is hatást gyakorolt. A 4. jelentéshez vö. *hivatkozik* (→*hív*¹).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *von*

vonít **A:** 1815 k. *Vonít* (Kassai: Bef. 169–170); 1846 *vonyít* (NSz.); NYJ. *vunyít* (ÚMTsz.) **J:** 'állat, főként farkas, kutya' vékony, panaszosnak tűnő hangot ad | heulen (Tier, bes. Hund, Wolf)

■ Jelentéskülönülés eredménye. | ☐ A *vonít* 'húz, ránt, rángat' (→*von*) igéből keletkezett. A jelentéskülönülés a hangjelenség időbeli hosszúságán, a hangadás elhúzott, elnyújtott voltán alapul. Más, *-ít* képzővel keletkezett hasonló jelentésű szóhoz vö. →*nyüszít*, →*visít* stb., ezek azonban onomatopoetikus eredetűek.

📖 TESz.; NyK. 80: 431; EWUng. • Vö. *von*

vonsz → *von*

vonul A: 1771 *vonyult* [sz.] (MNy. 71: 382); 1771 *vonúlok* (NSz.); 1774 *vonúlik* (NSz.) J: 1. 1771 'vhová húzódik, megy, halad | sich hinziehen, verlaufen' (MNy. 71: 382); 2. 1771 '(személy kísérettel) lassan, méltóságteljesen elhalad | ziehen, marschieren; da-hinschreiten, würdevoll vorüberziehen (Person mit Geleit)' # (NSz.); 3. 1774 '(testrész) megrándul, megvonaglik, összehúzódik | zucken, sich zusammenziehen (Körperteil)' (↑); 4. 1799 'irányul vmerre; vonzódik vkihez | auf etw gerichtet sein; jmdm zugetan sein' (NSz.); 5. 1841 'kinyúlik; mereven kivonva áll | sich dehnen, sich auseinanderziehen; sich straffen' (NSz.); 6. [le~] 1880 'vmely összegből vmennyi levonódik, levonatik | abgezogen werden (Zahl)' (Nyr. 9: 557) Sz: ~at 1802/ *vonulatot* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A →*von* szóból *-ul* visszaható igeképzővel az *-ul* képzős szavak analógiájára; vö. *járu* (→*jár*), *nyomul* (→*nyom*) stb. A jelentések a →*von* és annak származékszavainak különböző jelentéseivel függnek össze. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *von*

vonz A: 1760 *vonzó* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1805 *vonozni* [sz.] (Szily: NyÚSz.); NYJ. *vondzák* (Nyr. 99: 171) J: 1. 1760 'tetszést, érdeklődést keltve arra késztet vkit, hogy közelébe kerüljön, foglalkozzék vele | anziehen, locken, Zuneigung erwecken' # (↑); 2. [*maga után ~, magára ~, fejére ~*] 1766 'von | nach bzw. auf sich ziehen' (NSz.); 3. 1787 '(vmely anyag, tárgy fizikai tulajdonságainál fogva egy másik anyagot, tárgyat) magához ránt v. magához képest megfelelő távolságban tart | anziehen (Phys)' # (NSz.); 4. 1792 '(belső ösztönzés, hajlam, vágy) bizonyos irányban mozogni, bizonyos területen működni, szerepelni késztet | antreiben (Neigung, Wunsch)' (NSz.); 5. 1835 '(szó, kifejezés maga mellé) meghatározott nyelvtani alakot kíván | regieren (Grammatik)' (NSz.) Sz: ~ó 1760 (↑) | ~ódik 1792 *vonzódó* [sz.] (NSz.) | ~at 1800 *Vonzat-rohn* 'a húzás iránya, vonala | Zugrichtung' (MNy. 4: 422); 1835 'az ige meghatározott determinánisa | Rektion' (NSz.) | ~alom 1828 *vonzalma* (Aurora 39)

■ Szóhasadás eredménye. | ☐ A *vonsz* (→*von*) szóból. A nyelvújítás kezdetén keletkezhetett. Az elkülönülést megkönnyíthette, hogy a *vonsz* szó *z* betűvel írt alakját tévesen *z* hangnak olvasták, ill. ejtették; vmint, hogy a szó végződését *-z* igeképzőnek gondolták. ☹ Idetartozik: *vonzerő* [összetett szó] (1836: NSz.); a *vonz* 'húz' (ami itt folyamatos melléknévi igenév jelentéstani értékében áll) + →*erő* tagokból. A hasonló típusú összetett szavak keletkezéséhez vö. →*jár-*, →*lát-* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *von*

votják A: 1791 *Votiaki* [sz.] (NSz.); 1801 *Vojtyáknak, Vogyák* (NSz.); 1808 *Vottyákok* (NSz.); 1892 *votjákok* (Ethn. 3: 93) J: <FN> 1791 'a Kámától északra eső vidéken lakó, a

magyarral rokon nyelvet beszélő nép tagja | Wotjake' (↑) | <MN> 1801 'e néppel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | wotjakisch' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Wotjake*; ang. *Votyak*; fr. *Votjak*; or. (R.) *вотьяк* stb.: 'votják <fn>'. Az oroszból terjedt el [a votj. *udmurt* 'ua.', tkp. esetleg 'mezei ember' első szótagja alapján, ami a népneveknél használatos orosz -як névszóképzővel egészült ki. (⇒△) A magyarba a német és orosz irodalmi nyelvből került. (◊) A votjákok önelnevezése a votj. *udmurt*, ami a magyar szaknyelvben is elterjedt; vö. *udmurt* 'ua.' (1864: NSz.); ez az or. *удмурт* 'ua.' szóból jött létre.

📖 TESz.; Hajdú: UNyAK. 45; EWUng.

vő [6] **A:** 1086 ? *Weudi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1351 ? *Keu wey* [szN.] (ÓMOLv. 193); 1380 k. *wev* (KönSzej. 16.); 1405 k. *vefel* (SchlSzej. 252.); 1456 k. *vejth* (SermDom. 1: 438); 1490 k. *vehy* (NagyvGl. 144.); 1573 *vey* [szN.] (Kázmér: CsnSz.) **J:** 1. 1086 ? 'vki lányának férje | Schwiegersohn' # (↑), 1380 k. 'ua.' (↑); 2. 1086 ? 'vőlegény | Bräutigam' (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzej. 9.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Osztj. (V.) *vorj*; cser. (KH.) *wirjə*; md. (M.) *ov, ova*; finn *vävy*, (R.) *väy*; ? lp. (norv.) *vívvá*; – jur. *jij, wij* stb.: 'vő'; szelk. *kunēä, kuenek* 'ua.'; sógor' [uráli **βäŋe* 'vő, vőlegény']. A szó belseji **ŋ* vokalizálódásához vö. →*nõ*², →*tő*. A *vej* változat birtokos személyjeles alakokból (pl. *vejem, vejed* stb.) lett elvonva; vö. →*fej*². A 2. jelentés önállósulással keletkezhetett a →*vőlegény* szóból.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *vőfély*

vöcsök [4] **A:** 1519 *vóczókóth* (JordK. 95); 1590 *Vetsek* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 77); 1795 k. *vitsek* (NSz.); 1801 *Vetseg* (NSz.); 1874 *vöcsköt* (CzF.) **J:** 'hosszú nyakú, úszóhártyás lábú tavi madár | Lappentaucher (Podicipitiformes)'

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (R.) *uasse* 'kacsa'; osztj. (V.) *wäsəŋ* 'ua.'; zürj. (Ud.) *vež* 'fütyülő réce'; ? votj. (R.) *vaŋi, vači* 'kacsa'; észt *vais, väis* 'cigányréce, bukóréce'; ? lp. (K.) *vāž-loŋte* 'tengeri madár' (*loŋte* 'madár') [feltehetőleg fgr. **βačz* 'egy fajta kacsa']. (△) A szó belseji magánhangzó hangtanához vö. →*mese*, →*vessző* stb. A szó belseji *cs*-hez vö. →*facsar*, →*öcs* stb. A végződés -*k* névszóképző; vö. →*fazék*, →*lélek* stb.

📖 FUF. 19: 167; TESz.; MSzFE.; EWUng.

vödör [4] **A:** [1165 k.] *VVaderei* [sz.] [szN.] (MonStrig. 1: 118); 1217/ *Vederey* [sz.] [szN.] (VárReg. 209.); 1405 k. *veder* (SchlSzej. 1114.); 1416 u.² *vedrekèt* (MünchK. 86rb); 1511/ *vödör* (TörtTár 1903: 416); 16. sz. eleje *widerben* (MNY. 21: 142); 1799/ *vedér* (I.OK. 30: 259); 1874 *védér* (CzF.); NYJ. *vüdör* (MTsz.) **J:** 1. [1165 k.] ? 'egy fajta edény | Eimer, Kübel' # (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); 2. 1511/ 'egy fajta ürmérték, főleg bormérték | Eimer (Hohlmaß, haupts. für Wein)' (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *vědro, vědrъ* [többes szám, birtokos eset]; szbhv. *vjedro, vedro, vedara* [többes szám, birtokos eset], (R.) *viđar* [többes szám, birtokos eset]; szlk. *vedro, vedier* [többes szám, birtokos eset]; or. *ведро, вѣдеп* [többes szám, birtokos eset]; stb.: 'vödör <korábban ürmérték is>' [< szláv **voda* 'víz'>]. (△) A magyar a szláv többes számú birtokos esetű alakot vette át. Ez azzal magyarázható, hogy a szót gyakran ürmértékként használták, és a szláv főnevek négynél nagyobb szám után többes birtokos esetben állnak.

vőfély A: 1395 k. *vey fel* (BesztSzej. 69.); 1405 k. *vefel* (SchlSzej. 252.); 1572 *wewfel* (ZsélyiSzej.); 1577 *vő felj* [] (KolGl.); 1792 *vőfénykedik* [sz.] (Nyr. 44: 128); 1793/ *vőfi* (I.OK. 30: 259); 1863 *Vőfé* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *vőfőj, vőfőj, fővély, vőfeny* (ÚMTsz.) J: 'a lakodalmat megszervező férfi | Brautführer'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*vő* 'vőlegény' + →*fél* 'embertárs, felebarát'; alárendelés (birtokos jelzős, jelöletlen). Az eredeti jelentés 'segítő, a vőlegény pajtása' lehetett, tekintettel a vőfély szerepére. Az alakváltozatok részben hangtani, részben népetimológiai alapokra vezethetők vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fél*, *vő*

vőlegény A: 1250 ? *Vylegin* [SZN.] (OkLSz.); 1405 k. *wolegen* (SchlSzej. 250.); 1420 *Velegen* (OkLSz.); 1533 *Wölegen* (Murm. 2220.); 1575 *vőlegényi* (Heltai: Krón. 188b); NYJ. *vőlyegén* (ÚMTsz.) J: 'olyan férfi, akinek eljegyzett menyasszonya van | Bräutigam' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *vő* + →*legény* tagokból; (jelzői) alárendeléssel. Az előtag a *vevő* (→*vesz* folyamatos melléknévi igenéve) szóösszerántásával keletkezett. Az összetétel eredeti jelentése 'vevő legény, agglegény (menyasszony)vásáron' lehetett; ehhez vö. *eladó lány* 'házasságra érett lány', tkp. 'megvehető lány' (1643: NySz.). ⊕ A magyarázat, amely szerint az előtag a →*vő* szóval azonos, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Rédei-Eml. 60; EWUng. • Vö. *legény, vesz*

völgy A: 1009/ *Apatýwelgh* [HN.]; *Žarazwelgh* [HN.]; *Chazarwelgh* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1024/ *Egurwelg* [HN.] (MNL (OL) Dl. 207200); 1093/ *kefkenueulgh* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1211 *Furizuelgi* [HN.] (PRT. 10: 510); (†1015) 1220 k./ *Welg* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1231/ ? *Scederweg* [HN.] (OkLSz.); 1256/ *Sasweolgy* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 675); 1338 *Weulgzad* (OkLSz.); 1342 *Worrewlabvelgu* [HN.] (OkLSz.); 1370 *Papragwlg* [HN.] (OkLSz.); 1372 u./ *vewlgbe* (JókK. 14); 1470 *vegjeknek* (SermDom. 2: 258); NYJ. *vég* (Nyatl.) J: **1.** 1211 'hegyek, magaslatok közötti, alacsonyabban fekvő terület | Tal' # (↑); **2.** 1577 k. 'kelés magva | Kern eines Geschwürs' (OrvK. 527); **3.** 1577–1580 'fák, cserjék, gyümölcsök stb. (puha) bele | Mark (Bot)' (NySz.); **4.** 1592 'mélyedés | Aushöhlung' (Cisio N2a) Sz: ~**es** 1479 *Welgyes* [SZN.] (MNy. 10: 429)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (KL.) *vuol'* 'folyókanyar'; osztj. (Trj.) *wăyal'* 'az Ob egyik mellékfolyója'; zürj. (Sz.) *vol'* 'egy kis folyó'; – jur. *jaḡaw wäej* 'a folyókanyarulatok közti hosszú egyenes folyószakaszok' (*jaḡa* 'folyó') [uráli **βaδ'kə* 'kis folyó; folyókanyar, két kanyar közti szakasz']. ⊕ A szóvégi magánhangzóhoz és a szóvégi *gy*-hez a magyarban vö. →*hölgy*. Eredeti jelentése a magyarban 'folyómeder' lehetett; a 'völgy' jelentés ebből alakult ki metonimikusan. ⊖ A *siralom völgye* 'a földi siralomvölgy' (1698: NySz.) szószerkezet tükröfordítás lat. (e.) *vallis lacrimarum* 'siralomvölgy' szerkezetből; vö. még ném. *Jammertal* 'földi élet'.

📖 FUF. 11: 208; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *őr-*

vörheny → *vörhenyő*

vörhenyeges → vörhenyő

vörhenyő Δ [6] **A:** 1416 u.² *vèrhenp* (MünchK. 22va); 1531 *werhonyösnek* [sz.] (ÉrsK. 72); 1575 *verhenyes* [sz.] (Heltai: Krón. 101v.); 1577 k. *vèrhènyèžynw* (OrvK. 11); 1585 *Verhènyw* [ɔ: *Verhònyw*] (Cal. 476); 1590 *Vörhenyő* színő (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 78); 1629 *vérhenyes* [sz.] (NySz.); 1636 *vörhenyes* [sz.] (NySz.); 1789 *vérhenyöst* [sz.] (NSz.); 1808 *Verenyű* (Sándor I.: Toldalék); 1818 *vörnye* (NSz.); 1882 *verhenyés* [sz.] (NSz.) **J:** 'pirosas, vöröses | rötlich' **Sz:** ~s 1531 (↑)

vörhenyeges Δ **A:** 1577 k. *vèrhènyegës* zünw (OrvK. 232); 1590 *Vörhönleges* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 65); 1608 *verhennyegős* (NySz.); 1664 *verhenyegessen* (Lippay: PosoniK. 2: 73); 1755 *vörnyeges* (MNY. 60: 496); 1757 *vernyeges* (MNY. 37: 131); 1761 *vörnyögös* (MNY. 60: 496); 1762 *vernyeheges* (MNY. 60: 496); 1774 *vörhenyeges* (MNY. 60: 496); NYJ. *vergenyes* (ÚMTsz.) **J:** 'pirosas, vöröses | rötlich'

vörheny **A:** 1752/ ? *verhenyt* (NSz.); 1763 *Vörhön*, *vörhönyes* (NSz.); 1805 *vöröny* (Szily: NyÚSz.); 1833 *vörheny* (Bugát–Schedel: OrvSz.); 1874 *vèrhèny* (CzF.) **J:** <FN> **1.** 1752/ ? 'vörösség, vörös szín | Röte' (↑), 1874 'ua.' (↑); **2.** 1833 'skarlat | Scharlach' (↑) | <MN> 1763 'vörös, vörösesbarna | rot, rotbraun' (↑)

■ A szócsalád alapjai, a **vörhenyő**, **vörhenyes** származékszavak. | ⊕ A →*vér* szóból alakultak ki *-henyő*, *-henyeges* melléknévképzőkkel. A tagok felépítéséhez vö. *derhenyő* (→*derít*), →*porhanyó*, ill. →*förgeteg*, *görgeteg* (→*görög*¹) stb.

■ A **vörheny** elvonás eredménye. | ⊕ Tudatos szóalkotás a *vörhenyő*, *vörhenyeges* szavakból a nyelvújítás korában. Ugyanennek a szónak a származékai különféle képzőkkel: (R.) *vérheszt* 'vérzik' (1508: NádK. 256); (R.) *vérhedik* 'vérzik, véressé válik' (1516: GömK. 115); (R.) *vérhüdik* 'olyan betegségbe esik, amelyen vér eresztésével kell segíteni' (1832: NSz.); stb. ⊖ Idetartozik még (R.) *vörhenyeg* 'vöröses' (1808/: Kazinczy: Lev. 6: 63), 'skarlat' (1897: MTsz.), amely tudatos szóalkotással keletkezett a *vörhenyeges* szóból.

📖 Nyr. 32: 545, 54: 123; TESz. *vörheny* a.; EWUng. • Vö. *vér*

vörös **A:** 1075/ ? *worofer* [HN.] (MNL (OL) DL 238483); 1121/ *Weresthow* [HN.] (MNY. 23: 362); 1211 ? *Weruss* [*véres* is lehet, l. *vér*] [SZN.] (Oklsz.); 1227 *Werustou* [HN.] (Oklsz.); 1231 *Wyrusmort* [HN.] (Oklsz.); 1275 *Wereskurtuel* (Oklsz.); 1276 *Veristo* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 260); 1278/ *Weressalma* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 206); 1311 *Weurusto* [HN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *vèrès* (BécsiK. 291); 1416 u.² *vères* (MünchK. 34va); 1416 u.³ *vopps* (AporK. 174); 1481 e. *würefsch* (MNY. 85: 7); 1533 *Verösseiteni* [sz.] (Murm. 2558.); 1556 *wöres* (Oklsz.); 1600 *verres* (Ethn. 95: 244); 1805 *vërës* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1121/ '(barnás árnyalatú) piros; pirosas | (braun)rot; rötlich' # (↑); **2.** 1848/ 'piros színű {a forradalom jelképeként} | rot {als Revolutionssymbol}' # (NSz.) | <FN> **1.** 1560 k. 'piros színű tárgy {festék, fonal, ruha stb.} | Rotes, roter Stoff' (GyöngySzt. 3207.); **2.** 1577 k. 'vörös szín | Rot' (OrvK. 17); **3.** 1714 'vörös kiütéses betegség, skarlat | exanthematöse Krankheit, Scharlach' (Nyr. 71: 109); **4.** 1847 'vörösbor | Rotwein' (NSz.); **5.** 1851 'forradalmár; kommunista elvű személy | Revolutionär; Kommunist' # (MNY. 55: 393); **6.** 1857 'játékkártyában piros színű figura, illetőleg ilyenl mintázott kártyalap | Rot {Spielkarte}' (NSz.) **Sz:** ~ség 1416 u.¹ *vèrèffegen* (BécsiK. 291) | ~ül 1510 meg *verefevlny* [sz.] (PéldK. 40) | ~ít 1533 [sz.] (↑) | ~lik 1536 *wereflyk* (Pesti: Fab. 46) | ~ödik 1559 *vörösödni* [sz.] (NádLev. 105) | ~es 1585 *Veresses* (Cal. 1022 [ɔ: 1020])

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A *veres* szóból, ami a *véres* (→*vér*) szó metaforikus jelentésváltozással keletkezett változata. Eredetileg 'véres' jelentésű volt; a színnévre való jelentésváltozás, a vér színével magyarázható; vö. még →*vércse*, →*vörhenyő* stb.

vukli Δ **A:** 1789 *Bukkliát* (MNY. 11: 370); 1794 k./ *Vukliját* (NSz.) **J:** 'hajtekeres, göndörített hajfürt | Haarlocke'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *wuckel*, (B.) *wuckerl*: 'hajfürt' [< fr. *boucle* 'gyűrű; hullámos hajtincs, hajcsomó; stb']. (△) A szókezdő *b*-hez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb. A szóvégi *li*-hez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *buklé* 'frottír hatású cérna, fonal; ebből készített szövet' (1936: MNY. 61: 462); vö. még ném. *Bouclé* 'ua.'

TESz.; EWUng. • Vö. *boglár*

vulkán **A:** 1786 *Volkán, Vulkán* (NSz.) **J:** 'tűzhányó | Vulkan'

vulkanikus **A:** 1821 *Vulkanikus* (TudGyűjt. 7/12: 120); 1887 *vulkánikus* (NSz.) **J:** 'vulkáni | vulkanisch'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Vulkan*; ang. *volcano*, (R.) *vulcan*; fr. *volcan*, (kfr.) *vulcan*; ol. *vulcano*; sp. *volcan*; stb.: 'vulkán'. A spanyolban keletkezett [a lat. *Vulcanus, Volcanus* [SZN.] 'a tűz istene; tűz' alapján] | ném. *vulkanisch*; ang. *volcanic*; fr. *volcanique*; stb.: 'vulkanikus'. Mindkettő a franciából (kfr.) terjedt el. (⇒△) A magyarba elsősorban a német nyelvből kerültek át. (△) A *vulkanikus* végződéséhez vö. →*kritikus*, →*tragikus* stb. (⊖) A 1214/ *Vulcanus* [SZN.] (VárReg. 314.), 1135[1249 k.] *Vulcan* [SZN.] (PRT. 8: 273) közvetlen átvételek lehetnek a latinból (↑).

TESz.; EWUng.

vulkanikus → *vulkán*

vurstli Δ **A:** 1858 *wurstl* (BpHírlap 1858. jún. 29.: [2]); 1867 *wurstlik* (MNv. 1867. nov. 30.: 576); 1870 *wurstlhoz* (FővL. 1870. ápr. 3.: 291); 1896 *wurstlinak* (MNY. 63: 227); 1900 *vursli* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1858 'paprikajancsi, bohóc | Wurstel' (↑); 2. 1870 'mutatványos bódék sora, népi szórakozások helye | Vergnügungspark' (↑)

■ Jövevényszó egy német (au.) szószerkezet alapján. | (≡) Vö. ném. (au.) *Wurstelprater* 'vidámpark a bécsi Práterben' [< ném. *Wurstel* 'Paprika Jancsi' + *Prater* [HN.] 'városrész Bécsben']. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

Msn. 6: 28; TESz.; EWUng. • Vö. *virslí*